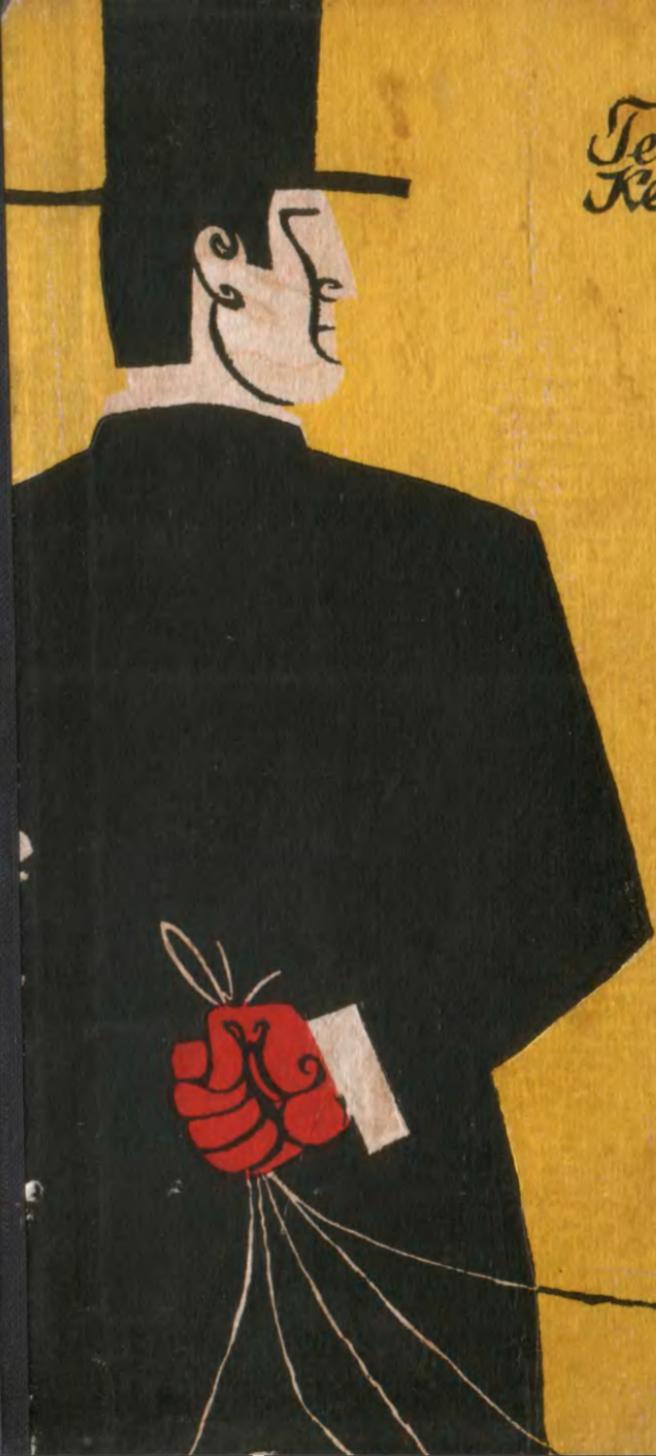

Герман
Кестен

УАРДАЛ

УАРДАЛ

Герман Кестен

ШАРЛАТАН

Роман

З німецької переклав
Богдан Гавришків

КІЇВ · 1968
РАДЯНСЬКИЙ ПИСЬМЕННИК

В романі змальовуються пригоди цілої зграї кримінальних і політичних злочинців, які своєю основною зброяю вважають шарлатанство і одвертій авантюризм.

Колишні учні одної з нюрнберзьких гімназій збираються через десять років після першої світової війни, щоб підвести підсумки і накреслити плани на майбутнє. Альберт Штіфтер, який вважає шарлатанство всемогутнім, за п'ять років став генеральним директором великого концерну і депутатом рейхстагу. Карл Баллон, хоча й інший за характером, теж змушеній обрати шлях авантюризму. Поступово всі герой книги, хто більше, а хто менше, випробовують на собі дію шарлатанства.

Автор рішуче висуджує шарлатанів і шарлатанство, всебічно показуючи, на якому гнилому й смердючому ґрунті виростали фашистські ідеї та їхні носії.

Яскравий і захоплюючий пригодницький роман набуває гостого антифашистського звучання.

И(Нім)
К36

7-3-4
5-Б3-8-68М

Кестен Герман
Ш а р л а т а н
Р о м а н

Издательство «Радянський письменник»
(На украинском языке)

Редактор П. С. Шарандак. Художник Г. С. Ковпакенко. Художній редактор М. П. Вуск. Технічний редактор Л. М. Бобир. Коректор С. І. Шевцов. Здано на виробництво 23/VII 1968 р. Підписано до друку 25/IX 1968 р. Формат 84×108¹/₃₂. 8 філ.-друк. арк. 13,44 ум.-друк. арк., 14,71 обл.-вид. арк. Тираж 115 000. Зам. № 8-282. Ціна в оправі 89 коп. Радянський письменник, Київ, бульвар Лесі Українки, 20. Книжкова ф-ка ім. М. В. Фрунзе Комітету по пресі при Раді Міністрів УРСР, Харків, Донець-Захаржевська, 6/8.

КНИГА ПЕРША

Розділ перший П'ЯТИРІЧНИЙ ПЛАН

Я шарлатан. А може, я й справді в стані зробити все, що захочу? Я наказую тобі! Встань! Будь знову живою!

Та вона не оживе. Не встане. Ніколи. Я шарлатан. Я ніщо. Чому ж я йду за труною Анни?

Він ішов без капелюха. Без пальта. Шнурок одного чеврика волочився по землі. Він кілька разів спотикався, але не впав. Вітер гладив його мокре волосся. Вода стікала з обличчя. Дощ падав косо з сірого неба на кам'яну землю. Стікав з обличчя і змішувався з слезами, що капали з його очей поволі, нестримно. Він не помічав сліз, не помічав дощу, лиш відчував біль, великий біль.

Він кохав Анну. Попереду нього несли труну. Він спотикався, ідучи за нею. Дихав поривчасто. Бачив біля себе

кількох людей, котрі йшли й жили. Носії несли труну. Вони жили. Священик ішов разом з ними, дихав, сопів, сякається, тер рукою лоба, тримаючи в другій м'яли товник; священик здавався джерелом живої релігії, він жив...¹

Він теж, мужчина років тридцяти, улюблений друг мертвогої Анни, що мав ім'я, аби його відрізняли од інших живих, які мали почуття й думки, схожі на його власні, бо майже всім людям випозичено їхні почуття й думки, наче ті фраки; він теж жив, посив ім'я Альберт і прізвище Штіфтер.

Та, окрім цих людей і кількох цвинтарних сторожів, все здавалося йому мертвим, як Анна. Він наближався, протискаючись, до відкритої могили, бачив поміж струмками дощу, що лилися з неба, тільки надгробні камені, що лежали на мерцях, багато тисяч надгробних каменів з дуже побожними й дуже смішними написами. Йому здавалося, що кладовище населене небіжчиками, що вони становлять більшість, а живих істот дуже мало на цьому світі, який створений для того, щоб у ньому вмирали й вічно були мертвими. Він розмірковував над тим, що в світі, який являє собою прадавню покійницьку, надто важко жити.

Його пойняв дрож — він стояв над могилою і дивився у відкриту яму. Заплюшив очі, і йому здалося, ніби перед ним стоїть Анна, доторкається до нього, як це вона часто робила, кінчиками своїх довгих пальців, торкається обличчя, його вій. Він завжди здригався од цього піжного дотику, за який готовий був заплатити життям. Він вважав Анну суттю свого життя. Навіть забув на якусь мить, що вона померла, і його уста приготувались до піжного поцілунку, він прошепотів її ім'я, простягнув уперед руки, ще раз, вголос назвав її ім'я, потім розплюшив очі і жахнувся. В цю саму мить священик, стоячи на краю відкритої могили, вимовив ім'я мерця: «Альфонсе Штіфтер, хай земля буде тобі пером».

Альберт Штіфтер скрикнув. Він безцеремонно звернувся до якоїсь дами, схопив її за руку, коли та не відповіла, і запитав:

— Він назвав мене, чи не так?

¹ Переклад дається з невеликим скороченням.

Дама звела голову і, заливаючись слізми, сказала:

— Це мій чоловік.

— Хто? — закричав до непристойності голосно Альберт Штіфтер.

Присутні на похороні сердито глянули на нього.

— Вони ховають його,— відказала, склипуючи, дама.

Її одяг був чорний, обличчя біле, волосся русяве. «Це якась чужа жінка,— подумав він,— я, напевне, збожеволів!»

— Це ваш чоловік? — закричав знову Альберт Штіфтер.

Жінка перестала плакати й видивилася на нього.

Раптом Альберт зблід і прошепотів:

— Як зовуть вашого чоловіка?

— Альфонс Штіфтер,— відказала вдова і раптом теж перейшла на шепот: — Його ховають, це мій чоловік. Розумієте? Його ховають.

Двое чоловіків грізно підступили до Альберта Штіфтера. Він сказав їм:

— Хто такий Альфонс Штіфтер? Чому Альфонс Штіфтер? — Та раптом усе зрозумів, вирвався од чоловіків, які його тримали, і стрімголов кинувся до виходу з цвинтаря. Захекано запитав цвинтарного сторожа, кого там ховають. Той здивовано глянув на нього і сказав:

— Хіба ви не знаєте? Адже ви йшли за ним. Це похорон комерційного радника Альфонса Штіфтера.

Альберт Штіфтер впершечув це ім'я.

— В Берліні багато людей, яких зовуть Штіфтер. Я йшов на похорон Анни Штайнбок.

— Панну Штайнбок,— відповів сторож,— спалено годину тому в крематорії. Люди, що прийшли на її похорон, вже розійшлися.

Альберт Штіфтер зашарівся і пояснив:

— Пробачте. Я перепутав час або труну. Але в неї навіть не було труни. Спалено, ви сказали, спалено? Хто дав вам право спалювати Анну! Хіба тут ховають тільки комерційних радників? Виходить, я помилився! Вибачайте!

В той час як сторож подався до одного з маленьких будиночків, що, ніби два кам'яні пси, стояли обабіч входу, щоб подзвонити в поліцію, Альберт Штіфтер покинув кладовище. Його слізоз майже висохли. Поволі переставав падати дощ.

Кладовище містилося на околиці міста, де кінчалися вулиці. На тому боці був газозавод, округлий і виблискуючий металом. Недавно тут виросло кілька поодиноких вілл і робітничий квартал з вузенькою трамвайною колією й садками. Весна була вже близько, і незабаром дерева вкриються свіжою зеленню. Альберт Штіфтер роздивлявся навколо, з болючою жадобою приглядався до кожної речі, наче хотів уникнути нових помилок. Потім, опустивши голову, повільною, невпевненою й нерішучою ходою подався до міста.

Він був високий, стрункий, русявий. Мав широкі плечі, вузькі стегна, довгі міцні ноги, гарні руки. Альберт подобався жінкам. Він був фізично привабливий і, знаючи свої переваги, скромно й ефектно говорив про них. Проте приписував собі більше чеснот, аніж мав насправді. Він тішився собою, любив себе, вірив у себе. Але він думав, що є чимсь надзвичайним. Цій помилці і завдячував своїми успіхами. Завдяки цій самовпевненості й упертості, яку він вважав енергією, й покорив Анну Штайнбок.

Зараз, правда, Анна Штайнбок була мертва, спалена, і говорити про неї не варт,— бо що нам до мертвих? Це була перша думка, що її усвідомив Альберт Штіфтер після своєї невдалої спроби ще раз зблізитися з Анною. Ще й досі почував він шалену гордість і бурхливе щастя, що проймали його в обіймах живої Анни. Вона була спочатку холодна до нього, зневажала його, не звертала на нього уваги, але він примусив її покохати його.

Я примусив її мене покохати, я можу підкорити собі всіх і все, якщо захочу!

Альберт познайомився з Анною на одному баварському курорті. Кіссінген, на ріці Заале, оточений кількома цагорбами і прикрашений домом Віттельсбахів, такий гарненький і нешкідливий, як і більшість курортів з мінеральними водами. Альберт Штіфтер проводив свої щорічні канікули на курортах. Його мати любила своє тіло, як садівник сад. Її звали Аделею. В юності один лірик, що згодом став знаменитим, присвятив її «білому, як мармур», тілу дуже погані й нескромні вірші. Поет писав потім такі ж погані вірші і завжди вірив, що слава є наслідком заслуг. Аделя робила для свого тіла все, що могло бути для нього й корисне і шкідливе. Вона мила, скребла, гладила, купала, дубила, масувала, опромінювала, била свою шкіру, займалася гімнастикою, спортом, навіть молилася, бо їй

сказали, що бог всесильний. Між вісімнадцятьма й двадцятьма роками вона відповідала тому ідеалові жіночої краси, що його тодішні журнали мод замовляли для себе художникам і фотографам. Наступні роки її життя були присвячені зусиллям за будь-яку ціну зберегти свою красу, що поволі в'янула, навіть коли б заради цього довелося пожертвувати власним життям і життям всіх своїх рідних і знайомих.

Аделя стала улюбленицею цілого ряду лікарів; один заробляв у неї на свої сигарети, другий — на сукні своєї дружині. Радники медицини посилали її з гарячими рекомендаціями до своїх друзів на дорогих курортах країни, прислуга готелів кланялася їй шанобливо, її чоловік, фабрикант машин, цілий день працював для неї в конторі. Син зневажав її так само, як і свого батька.

Альберту Штіфтеру було двадцять два роки, він ступав теологію і супроводив свою красиву матінку, яка потребувала лікування на кіссінгенському курорті, коли вперше побачив Анну й покохав її. Це було кохання з першого погляду. Можливо, винуватою в цьому була музика, можливо, місяць і ті численні золоті зорі, що блищають над літнім парком Кіссінгена, наче астрономічний фейєрверк, а може, Альберт просто нудьгував. Він почував себе незадоволеним догмами протестантської теології, хоч обрав цю професію, щоб навчитися вірити в бога.

І бог змилосердився над ним. Вечір був лагідний і тихий після гарячого липневого дня. Добрій оркестр грав навпремінно Моцарта й танго. Заможні люди й ті, що скидалися на них в очах обер-кельнера, блукали поміж зеленими запашними деревами й кущами та поміж лавами, на яких сиділи дуже молоді дівчата в строкатих і легких убраних і дуже старі чоловіки й жінки, слухаючи солодкі мелодії Моцарта й танго. В цей час Аделя танцювала на товариському балу в курсалі. В нападі сентиментальності Альберт купив дві дуже гарні жовті троянди. Він ніс їх у руці, соромився, але викинути не на смілювався. Ішов поволі в напрямку оркестру, коли раптом побачив на лавці дівчину в голубому тюлевому платті; він глянув на неї, вона посміхнулась, дивилась йому вслід і посміхалась. До кінця алеї Альберт був щасливий, він думав: вона всміхалась до нього. Та коли повернув назад, то поправив себе і подумав: дівчина сміялась з нього, бо він ішов один з двома жовтими трояндами в руці.

«Вона сміється з мене,— подумав Альберт і набундючився.— Я пройду мимо,— вирішив він,— і гляну на неї гордо й байдуже. Вона ще не знає, хто я такий. Я — Альберт Штіфтер». Та, проходячи поза дівчину, глянув у її бік з напівзокритими губами, трохи боязко. Його обличчя безглаздо посміхалось. Дівчина, сміючись, дивилася йому вслід. Він помітив це, коли знову повернув голову. І вирішив заговорити до неї, бо був упевнений: тепер вона вже знає, що він незвичайна людина, Альберт Штіфтер. Йому здавалося, що її посмішка — зрадницький посланець її кохання. Проте, йдучи мимо неї втретє, він не відважився заговорити до дівчини. Три дні після цього його представили цій молодій дамі. Її звали Анна Штайнбок.

Вона була дочкою баварського генерала кавалерії, мала сімнадцять років, очі її були сині, наче весняне небо, волосся русяве, наче спіла пшениця, вона носила червоний пояс кольору маку, плаття було голубе, наче волошка, очі замріяні, як душі поетів, що не користуються успіхом, руки теплі, як почуття дозрілої жінки, посмішка глумлива.

Батько її довгий час поводив себе так, наче він компаньйон самого господа бога. Коли в 1918 році німецькі монархи відреклися від престолу, генерал Франц-Ксавер Штайнбок став пенсіонером республіки, а двоюрідний брат кесарів — буржуазним базікою. Свою єдину дочку Анну він сотворив, маючи п'ятдесят років, коли одного разу повернувся додому з осінніх маневрів, на яких його величність німецький кайзер і король Пруссії Вільгельм II (з родини Гогенцоллернів) милостиво удостоїв його кількох слів; у генерала кавалерії Франца-Ксавера Штайнбока закрутилася з радощів голова, і, як тільки закінчилися маневри, він скочив на свого рудого коня і помчав до своєї, на двадцять років молодшої, білявої і гордовитої дружини Фредеріки, роздягнув її о третій годині дня, жбурнув на шлюбне ложе і, не дбаючи про заходи обережності, оволодів нею. Обоє Штайнбоки не хотіли дітей. Отож, Анну можна було вважати безглаздим гусарським жартом, або, якщо вам подобається, запізнілим військовим маневром. В глибшому розумінні, звичайно, Анна завдячувала своєму сотворенню милості й ласці його величності німецькому кайзерові і королеві Пруссії, теперішньому панові Вільгельму Гогенцоллерну з роду давніх ніорнберзьких бюрографів Цоллерн.

Мати Анни, Фредеріка, з пихато-бюргерської гамбурзької сім'ї, дуже ревнуючи дочку до генерала, одного разу розповіла їй цю історію, щоб осміяти генерала перед їого дочкою. Але вона даремно принесла в жертву свою бюргерську благопристойність. Анна гордилася легендою свого сотворіння і розказувала її всім знайомим. Альберт радо слухав цей анекdot, бо вважав його свідченням особливого довір'я. В наступні тижні Адна часто балакала з цим несміливим і скромним юнаком, а вночі спала з одним курортним лікарем, що мав красиві вусики і спокусив її під час першого курортного огляду в своїй приймальні під портретом великого Пауля Ерліха.

Альберт так закохався в цю гарну дівчину, що життя з нею вважав вартішим за всі пригоди Наполеона, Гете, Свена Гедіна й Казанови разом узяті. Він вирішив зробити Анну своєю дружиною або коханкою. Він розумів, що щасливий син фабриканта машин і студент теології мусив вжити особливих заходів щодо такої винятково гарної дочки генерала кавалерії. Отож вирішив нічим не займатися, як, по-перше, схилити її на свій бік, а по-друге, оволодіти нею. Найголовніше, чим він пожертвував, був його пошук бога. Він побився об заклад сам із собою, що оволодіс Анною протягом п'яти років, маючи на увазі фізичний стосунок з нею. І виграв заклад, бо вона пустила його до свого ліжка вже на четвертому році їхнього знайомства. Це сталося в Вісбадені, останньої ночі, що її провели вони там. Альберт не був би такої високої думки про це завоювання, коли б зінав, що вже двадцять сім панів із різних суспільних верств святкували до нього свою перемогу над цією дівчиною.

Альберт занехаяв теологію і поїхав до Берліна, де після революції оселились Анна та її батько. Мати Анни назавжди втекла з якимось дуже молодим офіцером.

Альберт Штіфтер був по черзі службовцем банку, представником видавництва, місіонером біблійного товариства, спортивним редактором, заступником директора страхової компанії і керівником філіалу якогось концертного агентства. В банку він пізнав вартість грошей, у видавництві — підкупність офіціального і марність справжнього духу, в біблійному товаристві — наругу над Богом і релігією, в редакції — нікчемність громадської думки й небезпеку офіціозних фраз, в страховій компанії всебічно й достеменно пересвідчився, що глупота людей, їх боязнь і непевність

існування є добрим кушівельним товаром, а в концертному агентстві став прихильником Фрейда і вважав публічне виконання музики сексуальним скандалом.

Він виконував усі ці обов'язки дуже недбало, що нітрохи не турбувало його начальників, словом, працював лише, щоб заробити гроші, аби добре одягатись і тримати маленький автомобіль. Він вважав, що все це конче необхідне для того, щоб Анна Штайнбок, генеральська дочка, його покохала. Врешті-решт Анна спрощі покохала його, не перестаючи, звичайно, зраджувати з кожним, хто бігав за нею більше восьми днів. А тому що Альберт ніколи не довідувався про її любовні пригоди, вони не робили його нещасним. Він завоював її прихильність до себе незграбними риторичними засобами. Оскільки вона була красива, всі чоловіки, яким хотілося з нею поспати, вважали, що для цього досить вихвалити переваги її тіла, в крайньому ж випадку дати їй за допомогою грошів можливість насолодитися безглуздими розвагами нашої цивілізації. Франц доводив їй, що в неї красиві ноги чи пруткі груди, що вона й без п'яного знала. А Фріц вів її до дорогого ресторану й платив за вечерю або йшов з нею на танці чи залишував на автомобільні гонки.

Альберт, людина пуста, але помилково переконана, що в житті все досягається тільки шляхом безнастаних зусиль, Альберт, якому втврдачували такі нісенітниці, ніби бог велів здобувати все в поті чола, намагався з усією сумліністю заслужити кохання Анни. Після довгих роздумів, численних обрахунків, не вільних і від деяких прорахунків, нещасний юнак вирішив звернутися по допомогу до могутності духу і розчарувань душі. Він проповідував розсудливій і пересиченій Анні, що в неї теж є душа.

Дитя нашого століття, вона була вражена, а потім захоплена. Адже досі жила для того, щоб задовольняти потреби свого тіла і своїх почуттів. Вона пам'ятала кілька ідеалістичних висловів, окремі слова, як, приміром: бог, мораль, релігія, чеснота, добро, зло, сенс життя, завдання людства, розум світу, доля і пристойність. Вони звучали в її свідомості, наче далекі колискові пісні. Анна Штайнбок майже ніколи не вимовляла цих слів. Для неї, як і для більшості мешканців великих міст Європи, вони втратили своє значення.

І ось Анна зустріла Альберта, і він став говорити їй про душу. Виходило, вона, навіть не усвідомлюючи цього,

мучилася в жахливому пеклі сучасного великоміського життя, яке здавалося їй нормальним, без загального сенсу й дійсної вартості. Альберт переслідував Анну. Він розважав її тим, що доводив, ніби в неї є дух, який нідносить її над усіма іншими людьми. Він вклав у неї душу, заявляючи, що вона має властивості надавати сенс усім явищам і в цьому знаходити собі задоволення. А задоволення прагне кожна істота, ба навіть тільки завдяки цьому може існувати. Альберт говорив про дух і душу з легкістю людини, яка втратила віру і в одне, і в друге. Так, Анна і Альберт обдурювали одне одного й кохалися, і, можливо, те кохання, яке ставало все глибшим і ширішим, було єдиною реальністю в їхньому світі. Декілька разів Анна мала виходити заміж. Вона зверталася до Альберта, і він відраджував їй. Кінець кінцем їй спало на думку попросити його, щоб він одружився з нею. Альберт перелякався. Він досяг більшого, ніж планував. Спати з дочкою баварського генерала здавалось йому гарним і надзвичайним, але одружитися з нею було б зухвалством з його боку. В той час він заробляв сімсот марок на місяць. Анна, батько якої номер, жила з неодруженою тіткою на маленькій віллі в Грюнвальді на прибути, що тій приносила щомісячна рента в сумі тисячі марок. На ці гроши дві особи могли нещогано жити. Альберт, який ще ніколи не спав з Анною на її віллі, бо тітка зневажала його, вимагав перед одруженнем, щоб Анна продала віллу й вигнала тітку. Анна, будучи деспотичною й запальною, відхилила вимоги Альберта. Тоді він заявив, що вона любила його менше, ніж він її. Анна образилась і вирішила, що спатиме з Альбертом тільки тоді, коли вони одружаться. Це рішення було для неї не важким, бо в ту пору вона частенько спала з одним молодим банкіром, який вже п'ять років був одружений із співачкою і з того часу закохувався в кожну жінку, яка не співала, і осипав її золотом, наче він — Зевс біржі, а жінка, яка не співала, — Даная.

Альберт кохав Анну так само, як себе самого і свою чванливість. Розілившись, він пішов до неї і поклявся, що не хоче бачити її до тих лір, поки вона його не покличе. Коли б коханець зізнав про наявність банкіра, він, можливо, не дотримав би слова. Але цей осліплений чоловік вважав себе єдиним екземпляром свого роду і одного вечора, сидячи в своїй крамниці на Фрідріхштрассе, довідався по телефону від тітки, яку завжди ненавидів, що Анну

ховатимуть наступного дня опівдні на Вільмерсдорфську-му кладовищі. Коли ж Альберт, оточений своїми службовцями, почав плачучи лепетати по телефону, чому Анна померла, тітка відповіла, що так захотілося богові, після чого Альберт закричав, що вона корова.

— Ви корова! — кричав він.— Чуєте, ви корова!

Незважаючи на те, тітка відказала, що її зовуть Корнелія Штайнбок, що вона молодша сестра генерала, що три дні тому Анна захворіла на грип і вже шість годин як померла. Вона лежала непритомна цілих двадцять годин. Три лікарі — домашній, якийсь професор і ще один, знавець внутрішніх хвороб,— опинилися перед загадкою, нічого, як самі висловилися, не розуміли, але гонорар взяли чималий. Не сказала жодного слова, тільки один раз щось шепотіла про нього, пана Штіфтера.

Альберт, стоячи біля телефону, кричав:

— Що таке? Що вона говорила про мене? Щоб мене покликали?..

— Нічого подібного,— відказала тітка і втіла, пойнята нападом доброти, що останні слова Анни були: «Альберт осел». А коли стара почала домагатися — чому? — Анна, посміхнувшись, відповіла, що він піде дуже далеко. Тітка неправильно зрозуміла цей вислів і подумала, що він стосується Альбертових қапрізів; тимчасом Анна дійсно мала на увазі кар'єру Альберта й висловила свій погляд, що саме вперті дурні досягають у цьому світі найбільших успіхів.

Ось чому тітка обірвала розмову з ним на півслові, додавши тільки, що прибули агенти похованального бюро, представник відділу об'яв одної газети і деякі родичі. Альберт з телефонною трубкою в руці сидів на шкіряному фотелі й плакав. Одна з його продавщиць, молода блондинка, відняла в нього трубку й поклала на апарат. Альберту цей жест здався виразом співчуття блондинки, та вона зробила це з власної користі: вона дождалася саме дзвінка свого друга, високого брюнета, і боялась, що він не зможе її подзвонити.

Альберт вирішив не йти до вілля Анни, яка тепер, певно, належатиме тітці, не бачити більше Анни, не йти на похорон. Він не міг, не хотів бачити мертву подобу тієї, яку кохав. Він думав: «Анни вже немає, вона більше не існує, вона зникла. Я кохав у ній не мертві кості, а душу, життя, я також хочу вмерти і зроблю це власними руками,

пошматую цю в'язку м'яса і крові і зникну, як і Анна. Вона померла! Голос здалека, пролетівши над усім Берліном, сповістив мені про смерть Анни, як колись ангели сповіщали про загибель міст!..

У цю мить задзвонив телефон, один із сотні тисяч апаратів телефонної станції Берліна, Альберт схопив трубку одночасно з білявою продавщицею, вирвав у неї трубку, не усвідомлюючи, що робить, бо думав, що все це брехня, жарт навіженої тітки, для якої ніщо не святе — ні смерть, ні кохання.

— Анно, це ти, ти жива, Анно, скажи, що ти жива! — кричав він, бо йому здавалося, що Анна зажадала нарешті його любові і дзвонить йому здалека, щоб вони зійшлися, кинулися одне одному в обійми...

Та почув чоловічий голос в апараті, що домагався панни Шмідт, яку, звичайно, в ліжку називав Паулою і овечкою; хоч лежав з нею тільки один раз, а зараз кликав її, бо йому ще раз захотілося цього; Альберт, остаточно усвідомлюючи, що Анна померла, закричав у апарат:

— Тут немає ніякої панни Шмідт! — Жбурнув трубку на підлогу, трубка розбилася, а білява дівчина заридала й вічно зосталася неодружененою. Чужий пан біля телефона, подумавши, що йому дали фальшиву адресу Паули, знайшов собі іншу дівчину, брюнетку, яку звали Луїзою і яка зробила його дуже щасливим. Коли б він додзвонився тоді до Паули, то, сплячи з нею та кличучи своєю овічкою, назвав би свою дружиною, а вона, Паула, зробила б його щасливим; бо він був для того створений, щоб стати щасливим. А тепер Паула зосталася неодружененою і нещасливою. Цілком можливо, що коли б не Анніні грип і смерть і не Альбертове горе, то й Луїза не вийшла б заміж і була б нещасною. Хто знає шляхи невмолимої долі?

Альберт пішов додому, впав на ліжко, проте не міг заснути, встав о третій годині ранку, вийшов на вулицю і почав мандрувати по досвітньому Берліну. Його морозило, хотілося їсти, горло пересохло, ноги боліли, очі теж почервоніли од багатьох сліз. Коли розвіднілося, напився в якомусь кафе чаю з ромом, простовбичив там чотири години, задумливий і стурбований. Раптом йому спало на думку, що наблизилася година Анніного похорону, він окинув поглядом приміщення, в якому сидів, вибіг і поїхав на кладовище, однак запізнився, йшов за чужою труною, плачучи, а тепер плентав тихою вулицею до центру.

Хмари розпорошилися, знявся вітер і вимів небо, сонце світило й гріло, наче влітку. Альберт несвідомо йшов усе швидше й енергійніше, глянув угору, потягся, зупинився на хвилину, кілька разів вдихнув і видихнув повітря, глибоко й сильно, і раптом все зрозумів.

Він віддав їй життя, і ось тепер йому двадцять дев'ять років, а він ніхто — середній службовець без перспектив, один з мільйона. Він теж, звичайно, міг померти, і гра скінчилася б. Та поки живе, він хоче чогось більшого, ніж оде злиденне життя, бо не бажає бути одним з мільйона. Він поклявся собі: протягом короткого часу стане одним на мільйон, понад мільйон, єдиним серед мільйона. Він зважив своє становище, оцінив свою особу, замислився над можливостями окремої людини в теперішній час, встановив собі точний термін: н'ять років, протягом яких він стане вождем чи володарем Європи, не одним з мільйона, а одним з тисячі.

«Я знаю,— сказав про себе Альберт,— себе і своє становище. Я ніскільки не переоцінюю своїх сил. Я людина середніх адібностей, доволі безцеремонна й черства, у мене немає ілюзій щодо світу і людей, я бачу отвори в цивілізації й хочу видряпатися крізь них, я доб'юся успіху, бо сьогодні кожен має успіх, хто тільки його зажадає».

Альберт дійшов до Потсдамської площа, було опівдні, з усіх боків ішли люди, їхали автомобілі, трамваї, автобуси, керовані маленькою баштою посеред площі. На перехресті разом з двадцятьма іншими пішоходами чекав, поки не згасне світло, що забороняло перехід.

«Я прорвуся,— поклявся собі,— обов'язково прорвуся!»

Розділ другий

ВЕСІЛЛЯ

Баллон підвівся.

— Мої панове,— звернувся він,— головне розум, людський розум!..

На заході виблискувало золотом і жевріло вечірнє небо. Вони сиділи на березі озера і дивилися на той бік. Дерева дихали навколо них, наче зелена громада.

Їх було сімнадцять із двадцяти дев'яти, значний відсоток. В січні 1917 року майже всі вони склали достроково

екзамени на атестат зрілості і пішли на війну. Замість того щоб стати студентами, стали солдатами. Вони вчилися вбивати. Вбивали гвинтівками і вбивали прикладом. Вбивали револьверами, гранатами, гарматами, автоматами, вогнеметами. Вбивали рідинами й газами. Вбивали танками й літаками. Одні вбивали на конях, більшість — пішки. Вбивали добровільно й несамохіть, за батьківщину, кайзера, за честь і воєнні цілі, вбивали з сущності, недбалства, з відваги і страху, зумисно й випадково, свідомо й несвідомо. Восьмеро їх були лейтенантами, троє — солдатськими радниками, один пропав безвісти, двоє вилікувалися, усі вивчили воєнне ремесло й занехаяли його, за винятком одного, що був тепер капітаном у рейхсвері. На десятилітній ювілей не з'явилося, якщо того, що пропав безвісти, теж вважати мертвим, лише троє. Не прибув з об'єктивних причин Ганс Вагнер, який працював у Лондоні представником фірми письмових товарів, і Вальтер Райзер, який телеграфував з Парижа: сиджу в боргах по вуха, в кишенні ні копійки, чекаю в готелі — вулиця Монпельє. Обермаєр, молодий прокурор з Даахау, чув, ніби Вальтер Райзер писав роман. Всі були здивовані: адже Вальтер Райзер мав двійку з німецької мови. Як і всі профани, ці колишні гімназисти також вважали, що для того, щоб стати письменником, треба мати особливий талант.

Третій товариш по класу не повідомив їх про причину своєї відсутності. Його звали Альберт Штіфтер. Ніхто не пригадував собі його як слід. Він ні з ким не дружив. Ніхто після закінчення школи не чув про нього й не зустрічав його. Ця родина не походила з Нюрнберга, де товариши по класу протягом дев'яти років відвідували гімназію імені Меланхтона і де вони зібралися вранці 14 липня 1927 року, а ввечері біля озера у відкритому ресторані і за вином, музикою й святковим обідом втішалися свою власною збентеженістю з приводу того, що вони вже не школярі.

Ганс Вальд, син і спадкоємець фабриканта автомобілів, тепер юрисконсульт Мюнхена, мужчина, ростом і обсягом схожий на вантажника меблів, підвівся, дзенькнув об склянку і тихим, але переконливим голосом сказав:

— Друзі! Лежебоки! Фронтові товариші! Батьківщина. Майно і кров. Наші переконання. Наші ідеали. Велика війна. Революція. Інфляція. Принц-регент Баварський і Республіка. Мої панове, випускники 1917 року! Наша епоха,

мої панове, це справа паших рук! Ми не дозволимо позбавити нас батьківських прав. Ми втратили юнацькі ілюзії. Ми мужчины, які знають собі ціну і чого вони хочуть! Ми маємо забезпечене існування, професію, контори, посади. Ми відкрили рахунок нашого життя. Мої панове, я пропоную, хай кожен в цятих реченах розкаже, ким він є і ким хоче стати через п'ять років. Через шість років ми знову зберемося і тоді матимемо хвилюючу статистику: хто досяг своєї мети, а хто ні!

Вальд сів. Всі здивовано мовчали.

Раптом устав Карл Баллон:

— Мої панове,— заявив він,— головне розум, людський розум!..

Враз вибухнув регіт, всі, окрім Карла Баллона, прийняли пропозицію.

Тепер підвісся Вальд, дзенькнув об склянку з вином і сказав:

— Я протоколюватиму ваші мрії. Починаю. Я, Ганс Вальд, сьогодні юристконсульт міста Мюнхена, буду через п'ять років обербургомістром якогось великого міста.

— Це Кассій, честолюбний, як Кассій! — вигукнув Юліус Лянг.

— Кассій був худорлявий,— пояснив Ганс Вальд,— але ти маєш рацію, я стану міністром, через п'ять років я — міністр.

— Ваше превосходительство,— закричало одразу десять голосів.

Підвісся Карл Баллон, малий, черноволосий, мізерний. І закричав у напівтемряву ночі. Закричав так голосно, що, здавалося, здригнулися крони дерев, затремтіло листя од подиху його голосу. Але то знявся холодний вітер, віддих якого був приємний після задушливої спеки дня, і це від нього затремтіли зорі на небі й хвилі на озерах. Ціла ніч, а в цій увесь величезний світ, від листя до хвиль, від легких нічних хмаринок до вічних зір нашого небесного склепіння, ба навіть вітер, що прокинувся од Баллонових слів,— усе, здавалося, тремтіло од голосу і заклинання нана Карла Баллона, навіть кельнер і орендар ресторану дивились насторожено і здивовано, бо Баллон кричав дуже голосно й сильно, дзвінким і лунаючим голосом, ніби спеціально вишколеним для оголошення драматичних віршів і політичної мудрості народних зборів; тільки його шість наддзять давніх товаришів сиділи байдужі, сміялися, встав-

ляли репліки або пили, не помічаючи, що листя зашелестіло, що з-за хмар, які розплівлися, глянув на землю лискучий місяць, від якого затремтіло світло зірок, що пересувалися так далеко й так упевнено, заколихалися хвилі, укляк спантеличений орендар, прислухались кельнери, затремтіла трава, затрясся і сам Карл Баллон, вигукуючи:

— Друзі! Я заклинаю вас! Усіма святими традиціями розуму! Невмирущими ідеями наших батьків! Захоплюючим голосом Європи! Всіма її богами! Не грішіть проти долі! Не будьте зарозумілими, зухвалими, як ті герої античності! Не ставайте на п'єдестал, наче статуя гімназичної глупоти! Хіба можна бути такими обмеженими й зводити своє життя до таких звичних і жалюгідних речей, як професія людини! Хіба не все одно, чим людина заробляє собі на хліб? Ви протестуєте? (Ніхто не протестував). Ви твердите, що ваша професія є для вас чимось більшим, ніж хлібна крамниця? Ваша професія є вашим покликом? (Ніхто цього не говорив. Всі як один мовчали). Добре. Дуже добре. Тоді як можна дійти до такого зухвальства, щоб обчислювати покликання, зважувати, уточнювати, ставити в рамки і контролювати безглуздими планами? Хіба людське життя — господарство? Хіба можлива економія ідеалів? Хіба державний устрій вартий того, щоб турбуватися ним більше, ніж помахом руки? Якщо він не годиться, пущай що ж, його вдосконалють, а далі що?.. Отож наше життя, друзі, подумайте, о подумайте...

— Він говорить надто довго! — вигукнули його товариші. — Кінчаймо. Кінчаймо дебати, факти, нам потрібні факти, а це — баллонади! Баллон! До діла!

Ганс Вальд статечно підвісся:

— Мої панове,— сказав він,— дорогий Баллоне, хто ти такий?

— Я,— відповів Баллон, зблід і зашарівся,— я... Як розуміти це запитання?

Дехто розсміявся, але Вальд піdnяв свою величезну руку і заявив:

— Тихо, ви! Ми хочемо знати, чим ти займаєшся, ким ти є, чого ти вартий, юначе?

— Я?..— сказав Баллон і завагався: хтось хихкнув, Баллон глянув — це був малий Бальтазар Курц, найдурніший в класі, тепер зубний лікар, самець, за яким бігав певний сорт дівчат, бо він був свинею. Баллон був лютий і ображений, він вигукнув: — Що я роблю? Нічого. Хто я

такий? Ніхто... — Він хотів продовжувати, але йому не дали висловитись, бо Юліус Лянг, експортер, закричав:

— Баллон залишається Баллоном, з повітря буде повітря! — Всі голосно зареготали, вітер зашумів дужче, Баллон сів, засмучений глупотою людей, а Йоахім фон Клефельсгайм підвіся і почав говорити:

— Ви всі мене знаєте. Містечко Клефельсгайм молодше, ніж моя родина. Наше ім'я згадується в кожній хроніці. Сьогодні я спортивний редактор восьмигодинної вечірньої газети, і через п'ять років я писатиму про футбол, як пишу про нього сьогодні. Я кажу, якщо Норнберг-Фюрт став бастіоном німецького футбола, то в цьому і моя заслуга, Ви гадаєте, що це не існування? Це існування. Клефельсгайм давніші од Цоллернів. Ким став наймолодший Гогенцоллерн? Хіба я гірший од юнаків з родини Гогенцоллернів? Ви кепкусте зі спорту? Вчора снобізм, сьогодні народна розвага, спорт є велике діло майбутнього. Спортивні товариства врятають Німеччину. І я, Йоахім фон Клефельсгайм, скажу тоді: я брав у цьому участь. Я не говорю про честь. Я люблю Німеччину. Це моя батьківщина. Футбол — символ нашого відродження, а преса — його пророк. Ось що я хотів сказати. Я скажу це й через п'ять років. Висси мої слова до протоколу, Гансе Вальде!

Баллон пригадав собі: Клефельсгайм — це той малий блідий юнак, якому бракувало двох передніх зубів, лице вкрите ластовиням, волосся, наче солома, батько працює у відділі фінансів, родина занепала, точніше, занепала вже багато століть назад, хоч у Клефельсгаймі стояв ще замок, червона будівля, схожа на клуню. Клефельсгайм носив завжди бархатне вбрання; якщо добре пригадати, то всі дев'ять років носив те саме потерте синє бархатне вбрання, завжди ревів без будь-якої причини, в четырнадцять років переніс віспу, був лінивий і тупий, а нині він спортивний редактор і розвиває німецький футбол. З таких тюхтів роблять дорослих людей, з таких фабрікують мужчин, а вони, будучи спортивними редакторами, фабрікують майбутнє Німеччини. Баллон устав саме, коли Клефельсгайм сів, і заявив:

— Треба знести границі Європи! Світовою політикою є сьогодні економіка. А сьогоднішня економіка — це проблема розподілу. Так казав Ленін. Ми хочемо мати мир в Європі, вічний мир. Його домагався Кант! Ленін! Кинь свою посаду, Клефельсгайм! Нам потрібне краще майбут-

нє, ми хочемо кращого сьогодні! Уся історія — це обман! Історія означає тільки одне: що війна — це вбивство, а нації — омана, і користь розкладає й нищить індивідууми, класи, нації, отож найкраще заняття в світі — це мир, мораль і розум. Нам не потрібна Німеччина, не потрібна Європа, світ зараз саме такий, щоб можна було гуманно в ньому жити, я говорю не про братство, але нікчемним є кожен европеець, який вважає себе кращим од негра чи ескімоса, що живиться рибою, я не ідеаліст, але...

Вальд устав. Крижаним голосом,— його обличчя було залізне, наче в диктатора на плакаті,— гострим голосом, що скидався на вереск деяких прокурорів, він сказав, підбиваючи підсумок, і, здавалося, раз і назавжди:

— Баллон! Ми тут серед своїх! З огляду на день і уроčисту годину всі ми будемо вдавати, ніби не чули твоїх слів! Вони пахнуть державною зрадою і революцією! Досить! — обірвав він раптом.— Як керівник зборів я позбавляю тебе слова і надаю його Зігфріду Блау.

Зігфрід Блау, присадкуватий, широкоплечий, з лисиною, черевом і випещеним округлим лицем, на якому очі, ніс і рот нагадували базгранину необдарованої дитини або постарілого художника-сатирика, підвівся і сказав квапливим монотонним голосом у розсудливому безбарвному тоні, який перетворював патетичні слова на сірі, схожі на повідомлення про погоду:

— Я став католиком. Я одружився на повії, щоб вона не перебувала під контролем. Я не можу вам цього добре пояснити. І не хочу цим сказати, що я хороша людина. Я зробив це не для реклами, не з жадоби, слави. Послушайте, — як би сказати, — я просто не міг більше терпіти, що є люди, які, живучи серед нас, перебувають під контролем за те, що бог позбавив їх прав. Я подумав: це не може бути божою волею, щоб злідари були позбавлені прав. Ви цього не розумієте! Ви нічого не знаєте! Ніхто цього не знає! Бо хіба можна, щоб серед нас була така кричуча несправедливість?

Його черево здригнулося під розкритим жилетом, на якому звисав масивний золотий ланцюжок, усі за столом дождалися, що вибухне регіт, проте ніхто не сміявся, а Юліус Лянг, експортер, і Балтазар Курц, зубний лікар, майже в один голос запитали полохливими і пеповоротками язиками:

— Яка несправедливість?

— Яка несправедливість? — повторив Зігфрід Блау, на че мусив собі спочатку пригадати. — Ви ще питаєте? Я бачу, вам це невідомо. А хіба це справедливо, коли вбоге беззахисне дівча перебуває під контролем людей за те, що виконує свій природний жіночий обов'язок? Поліцейський контроль. Ви не знаєте, що для дівчат існує поліцейський контроль?

— Знаємо, — відказав похмуро Вальд, бо відхилення від теми видалося йому надто довгим, — а що тобі до цього?

— Я одружився з повією, щоб на світі припинилася несправедливість.

— Тільки через те, що ти одружився з проституткою? — закричали знову Курц і Лянг. Кричали з обуренням, схвилювано, з відразою до цього товстуна Блау. Адже тут йшлося про загальнолюдське; якийсь низькорослий черевань поводив себе, наче Христос або Раскольніков, а цього не можна було терпіти в нашу епоху, ми живемо після війни, пане, все ще живемо в Європі після війни; невже він гадає, що має право так поводити себе лише тому, що скатоликом, ніби він святий серед нас?

— Адже ти торгуєш худобою! — вигукнув Курц, а Лянг закричав: — Послухай, на бойні, коли твої клієнти, м'ясники, ріжуть дурну худобину, хіба ти сам гостриш ножі, цідиш кров? — А Курц заволав: — Вона тебе зрадила, твоя проститутка, чи ні, вона тебе зрадила чи ні? Говори!

Зігфрід Блау, обличчя якого було кам'яне, заговорив, як говорять до братів, трохи фамільярно, трохи байдуже.

— Так, — сказав він. — Так, вона мене обдурила. Так. Я торгую худобою. Я вважаю, що кожен повинен викорінювати несправедливість цього світу, кожен на своєму місці, як власники будинків, що виривають бур'ян зного палісадника навіть тоді, коли бачать, що у сусідів буйно розростається бур'ян. Так, я одружився з повією, хоч мені дуже не подобалось її непоетичне прізвище. Вона писалася Цулленкопфер. Я ніколи не думав, що можна одружитися з дівчиною, яку зовуть Цулленкопфер. Але навіть її прізвище, кінець кінцем, було для мене ще одним приводом для того, щоб одружитися з нею. Проте... — Раптом Зігфрід Блау запнувся і затулив обличчя обома долонями, наче хотів заховати сміх чи слози. Потім опустив руки й, здавалося, зараз розсміється, але очі його були запалені

й сумні, і Карл Баллон подумав, що люди з такими очима не сміються, а Зігфрід Блау заявив:

— Її знову стали контролювати. Вона говорить, що змущена цим займатись, що не може без цього обійтися. Вона робить де не задля насолоди. Про насолоду не варто й говорити. Зате почуття, що їй досить віддатись — і вона заробить гроші, усвідомлення своєї тілесної могутності є для неї великою спокусою. Поліція піймала її, попередила раз, попередила другий. Мене викликали до комісаріату й хотіли також попередити. Ви розумієте. Мені не довіряли. Мене питали, чи я не беру від неї грошей або чи вона не тратить їх на домашні потреби. «Ви не соромтесь,— сказав комісар поліції.— У нас мільйони безробітних, а гроші від бога, і, врешті, для чого існують наші жінки?» Я відповів, що мене звать Зігфрід Блау. Я католик, пане комісаре. Я плачу щорічно дві тисячі марок податку. Ось квитанція,— сказав я.— А поліція не від бога,— додав. Панове від моралі образилися на мене. І коли втрете піймали її, на цей раз в готелі «Моряк» з якимось текстильним агентом із Цвікау, то знову поставили під контроль. Тепер я дозволяю жінці вештатися, з ким хоче, бо хоч вона й моя дружина, але вона може розпоряджатися собою на власний розсуд. Я люблю свободу! А громадська думка не варта того, щоб людина страждала через неї. Через п'ять років, ви питаете, через п'ять років? Якщо я протягом п'яти років допоможу хоч одній людині і вона буде мені вдячна, любитиме життя більше, ніж п'ять років назад, то я буду вдоволений і ждатиму од наступних п'яти років того ж.

Зігфрід Блау сів, і експортер Лянг непривітно сказав:

— Торговець худобою!

А зубний лікар додав: — Фарисей!

Юрисконсульт міста заявив: — Сьогодні ми всі рівні, випускники одного року. Сьогодні між нами немає соціальних різниць, мої панове. Блау, ти лицемір. Що записати до протоколу, старий кабане?

Блау мовчав, і Карл Баллон підскочив, та всі кричали:

— Сиди на місці! Сиди на місці!

І Баллон сів, подумав трохи й знову заговорив:

— Справедливість! Справедливість вимагає од мене сказати, що я вірю Зігфріду Блау, вірю кожному твоєму слову, Блау, ти благородна, хороша людина, і мені соромно перед тобою, нам всім соромно перед тобою!

Всі закричали:

— Ого!

І Блау потис Баллону руку й промовив:

— Я підла людина, Баллоне, я свиня.

Лянг вигукнув:

— Торговець худобою!

Курц заверещав:

— Фарисей!

А Вальд дав знак Ніколаусу Пфефферу, і Пфеффер підвівся й заявив:

— Уесь час я сидів і не слухав, бо мені стало важко на серці, мені здається, я ще ніколи не був щирим і я міркував: чого варте життя, побудоване на нещирості, щоб одного чудового літнього вечора... лише тому, що місяць виблискує поміж галуззям, що вода шумить за кущами, що повітря таке лагідне й пахне квітами, що вино легко лєсться поміж зубами і має солодкий та гіркий присmak, солодкий, бо почуваємо себе ще досить молодими, і гіркий, бо вже не такі молоді... Ви хочете знати, хто я? Дурні ви, я знаю, хто я, я — службовець, заробляю двісті п'ятдесят марок на місяць, у моєї дружини є вже дитина, і другу вона носить у череві, і гроші на сьогоднішній вечір я економив цілих три місяці... Дружина лаяла: навіщо тобі здалася ця наволоч, купи собі краще три сорочки. І швець домагається своїх грошей... Моя дружина з порядного дому, її батько був старшим суддею, тепер вона виглядає старою, вже має навіть сиве волосся; Еммі тридцять років, вона на рік старша за мене, вона непогана жінка, не скуча, але коли тобі з року в рік бракує грошей і родина не дас ні копійки... Її старий втратив під час інфляції усе своє майно, важка індустрія її окупація Рура, словом, ви знаєте це шахрайство; проте я все-таки заощадив гроші і прибув, і ось сиджу між вами, знову сиджу між вами... Мій батько торгував городиною, ви пригадуєте, як ректор Кірштайн запитав мене, хто твій батько, Ніколаус Пфеффер, а я відповів тихим і невиразним голосом: мій батько купець — і ви хихикали. То був відомий педагог, шанований всюди, і цей шанований педагог з року в рік наказував: Ніколаус Пфеффер, стань он там, коли з тобою розмовляють, вийди з-за парті, хіба твій батько не стойть більше на ринку, я сам купував у нього іноді редьку... Так, відповідав я з року в рік, а ректор Кірштайн говорив і посміхався, і його посмішка була знаком, щоб клас також сміявся... Так, говорив він, чому ж ти тоді брешеш, хлопче, торговець

городиною — це не купець, іди до дошки, візьми крейду й тричі напиши: мій батько торгує городиною на тутешньому ринку... Через п'ять років я буду службовцем на велосипедній фабриці «Тріумфатор» за двісті шістдесят марок на місяць, а можливо, й двісті вісімдесят марок, якщо мене до цього не виженуть, якщо моя дружина не пустить до цього газ, як вона іноді погрожує, якщо не станеться диво, в яке я не вірю, бо хіба ж сьогодні можуть траплятися дива чи революції?.. Добрий боже! Я, звичайно, чекаю на революцію, але коли вона буде і чи знову не обдурять нашого брата?.. Ви сидите й запитуєте один одного: навіщо віп все це плете, справді, навіщо я все це вам розповідаю? Я брехав ціле життя, і сьогодні вперше був щирим у свою житті, і вже шкодую, і хотів би плюнути вам в обличчя; бо всі ви щасливі люди, справжні випускники, справжні члени панівних верств, не те що я — нікчема... Хоч раз скажу, як я вам заздрю, всі ви живете в святковому покої нашої несправедливої цивілізації, мене ж запроторили до льоху, і я блукаю в підземеллі ваших близкучих великих міст. Собаки! Собаки ви, і я заздрю вам!

Пфеффер зірвався на ноги й побіг у напрямку озера. Баллон закричав:

— Він кинеться у воду!

Але Вальд скопив його за руку й сказав: — Собаки, які брешуть, не кидаються у воду.— Пфеффер зник, а Вальд додав: — Якщо він не повернеться, складемося й заплатимо його частку. Дехто підтримав його, дехто протестував, бо мав до Ніколауса Пфеффера особливу огиду чи керувався принципом. Проте Вальд заявив: — Страйвайте! На черзі капітан Фрідріх Попп.

Капітан підвівся й засопів:

— Через п'ять років я буду полковником. В який спосіб — це воєнна таємниця.— Він віддав честь і сів.

Вальд вказав на Курца. Той підвівся, але одночасно підвівся й Лянг.

— Я хочу виступити перед Курцом.— Обоє домагалися пріоритету. Лянг пояснив: — Я старший од тебе.— Курц відповів, що в алфавіті він стоїть перед Лянгом. На це Лянг: що він є експортером, а без експорту Німеччина пропала б. Курц розілився і став вимагати повернення колоній. У відповідь Лянг, що, мабуть, випив надміру, голосно розплакався. Курц почав сміятися, але раптом йому стало шкода Лянга, і він подумав: «Ми шкільні товариші і не

повинні сперечатися, це — нікчемство!» Курц поцілував Лянга в щоку, потім вони обійнялися і мирно, наче брати, подалися до будиночка. Тим часом підвісся прокурор Обермаєр, він жив у Дахау, називався Георг, був католиком і напивався тільки один раз у рік, на честь святого Георга. Обермаєр стояв виструнчившись і говорив як державний службовець і взірець красномовства:

— Переді мною виступило кілька колишніх товаришів по класу. Не маю найменшого наміру робити їм якісь докори, проте все-таки не можу не звернути вашої уваги на те, що ми не є вільними індивідами, а носіями вищого принципу, і хоч нам ще не набридла фризольність думок нашого дорогого Ганса Вальда, я не можу стриматися, щоб не вказати на те, що всі мої попередники говорили тільки про себе, виключно про себе. Мої панове, кар'єра, поняття успіху, увесь цей вихор пустого честолюбства здаються мені незрозумілими в гуманістично освічених людях. Егоїзм — отрута культури. Кожен думає про себе і ніхто про загал. І якщо я через п'ять років стану відповідальним референтом міністерства юстиції,— а для цього є цілком обґрунтовані перспективи,— то це не буде увінчанням зухвалого честолюбства, а звичайним підвищеннем на посаді державного службовця, який рішуче відстоює древньо-прусську державність. Ось чому я змушеній відмовитися од участі в змаганні, тим більше, що в жодному регламенті не сказано, як поводити себе в таких випадках. Я дійшов висновку, що безтурботне життя можливе тільки тоді, коли ми дотримуємося усіх регламентів. Закони існують для того, щоб ними керувалися. Люди так само зневажають параграфи, як сміються з десяти заповідей. В моїх очах кожен параграф вартий більше, ніж ціле покоління.

— Заткни пельку! — закричав Петер Вампен.— Ти і твій пан капітан із смертоносним знаряддям при боці стріляєте по безробітних. Комуністична партія...

— Я прошу,— звернувся Ганс Вальд до комуністично-го депутата рейхстагу і редактора Петера Вампена,— ми не на виборчих зборах!

— А чому ти не говорив цього Поппу і Обермаєру? — відказав Вампен.

Попп закричав: він капітан і не простить анінайменшої образи...

Обермаєр голосно заявив, що вживе рішучих заходів: адже він баварський прокурор, а в Баварії, слава богу, комуністичну партію заборонено.

Тоді зірвався Карл Баллон:

- Не можна терпіти, коли душать права!
 - Хто з нас має рацію? — запитав Вампен.
 - Хто має рацію? — закричав Попп і Обермаєр.
- І Баллон, розгубившись:
- Хто має рацію? Я пытаю...

Його перебили, бо раптом на другому кінці стола, за яким сиділи сімнадцять шкільних товаришів, почався диспут, що зацікавив панів поблизу Вальда; вони замовкли і стали прислухатися. Там сперечалися про те, чи один з тих, що не з'явився, не належить до мерців, до тих, хто загинув на полі честі, де вже лежали десятки тисяч?.. Щойно тепер, коли почалася ця суперечка, ті, що сиділи на тому кінці стола, звернули увагу на Гайпца Бубенцева із золотими окулярами і олівцем, який він вічно вертів у руках, а поряд з ним на обох Фріців, Фріца Булленкопфа, що народився в Свакопмунді в Південній Африці, сина місіонера, і Фріца Рехенберга, якого завжди пізнавали по бородавці. Чим він тепер займався, цей Фріц Рехенберг, чи були в нього дружина й діти? Як вона відрізняла його від інших чоловіків, як діти відрізняли його від інших батьків? Біля нього сидів Зігберт Кон, якого пізнавали лише по імені, до того він був схожий на всіх інших. За релігією Зігберт був єреєм, але не за походженням, у притулку для сиріт його звали Ганнесом Томіхль. Він був позашлюбною дитиною, а його мати втекла від нього, коли йому було всього шість тижнів. З притулку для сиріт його забрав старий Арон Кон, бездітний власник універмагу в Нюрнберзі, усиновив його і дав інше ім'я, хоч дитина до смерті Аrona Kona була християнської віри. Через п'ять років після того як старий єрей помер, Zіgbert Kon, на двадцять першому році життя, перейшов на фронті до іудейства, незважаючи на протест військового раввіна. Zіgbert був тепер єрейським мільйонером. Біля входів до його кімнат, на одвірках, висіли в маленьких скляніх трубках якісь староєрейські слова, що їх побожні єреї в усьому світі вважають святими. Зате в спальні Zіgberта Kona, над ліжком фальшивого єрея, висів портрет Arona Kona, і не було ночі, щоб молодий Kon, ідучи спати, не глянув на бороду старого, не було ночі, щоб Zіgbert не

проклиниав його. А проклиниав за те, що той залишив йому два мільйони марок, що дав йому прізвище Кон, що збрив його з притулку для сиріт і, вмерши, позбавив нещасного Зігберта можливості жбурнути все це йому в лиці. Зігберт радо скинув би з своїх плечей тягар бути обраним з-поміж мільйонів і для мільйонів, обраним не богом, що звався Єовою, вимовляти ім'я якого вважалося гріхом, а старим єреєм. Зовнішність Зігберта Кона була звичайною, але в нього була незвичайна, горда й бунтівна душа.

Зігберт Кон, пізніше всі пригадали собі це, почав говорити про померлих, незадоволений, що про них забули: він твердив, що Альберг Штіфтер також загинув під час останніх боїв у Бельгії, коли їм довелося відступати, загинув у його, Коновій, роті, де той був обер-лейтенантом, а Штіфтер — рядовим. Тоді Антон Вакс грюкнув кулаком об стіл і закричав, що це неправда: Кон сказав це, аби підкреслити, що за панування кайзера навіть він міг стати обер-лейтенантом, але так само, як він — фальшивий Кон, так само фальшиве кожне його слово, кожне твердження. Альберт Штіфтер не загинув, а студіює теологію в Тюбінгені.

— *Hil!* — вигукнув Герман Троттер, найменший у класі, який ще і сьогодні мав не більше як метр п'ятдесят, хоч був дуже зgrabний, пропорціонально збудований і елегантний.— *Hil!* — закричав Герман Троттер і провів рукою по своїй краватці, щоб упевнитись, чи там ще стирчить велика, дійсно пérлова шпилька.— Штіфтер живий і здоровий, він не вивчає теології, а працює директором страхового агентства, тітка Юлія писала мені про це.

— Навіть коли б про це писали тисячі тіток,— вигукнув Кон, запалюючись,— то я був обер-лейтенантом у роті, в якій загинув Альберт Штіфтер. Він помер дев'ять років тому і так само мертвий, як мій живі. Штіфтера нема!

Але Антон Вакс почав кричати ще голосніше. Він, Вакс, знає список мертвих з їхнього класу напам'ять. Ось він їх зараз перечислиг. У нього є записна книжка, де всі точно записані, і біля прізвищ померлих він завжди ставив хрестик, тільки проти імені Георга Франке поставив знак питання, бо Франке пропав безвісти. Фріц Булленкопф, син місіонера, крикнув, що йдеться про того самого Франке, який приносив завжди товсті бутерброди з ковбасою.

Тоді Кон запропонував, щоб Вакс назвав усіх мертвих.

— Порахуй їх, твоїх мерців, порахуй за алфавітом!

— Моїх мерців,— сказав Антон Вакс,— моїх мерців?

Це твої мерці!

— Це наші мерці,— вставив Булленкопф.

Антон Вакс підвівся й закричав:

— Тихо!

І всі за столом принишкli, і Ганс Вальд забув про свої обов'язки голови зборів, і зубний лікар Курц та експортер Ляйг замовkli, і всі за столом змовkli, а капітан Попп заявив:

— Восьмеро загинули, не рахуючи Георга Франке.

«Ковбасоїда»,— подумав Булленкопф і зажадав:

— Порахуймо всіх, всіх до одного!

Але капітан Попп заявив:

— Франке пропав безвісти і сюди не належить.

Тоді Антон Вакс почав байдорим голосом називати імена померлих:

— По-перше, Венцель Елленбург — під Верденом, по-друге, Вальтер Гірш — під Верденом, по-третє, Мартін Бегайм — під Верденом, далі, Корбмахер — в Італії, по-п'яте...

— Швидше,— вигукнув Кон.

— Мовчіть! — закричав Вальд.

— Рахуй далі,— вимагав Кон.

— Тихо,— вигукнуло кілька голосів, і знову запанувала тиша, лише здалеку, з Люїтпольгайну, доносилося квакання жаб, а зблизька — цвіркотіння польових коників. Десь далеко, за чорними деревами, на тому боці озера, почала мерехтіти зірниця. І Антон Вакс продовжував:

— По-п'яте, отже, по-п'яте, Густав Кнепфель, що помер у шпиталі в Кельні, зараження крові. По-шосте, Отто Фольрат, «За заслуги», його збили англійці, льотчик бойового літака Фольрат, він мав завжди одиницю з гімнастики (ви пригадуєте, як він стрибав через козла?), і, по-сьюме,— Мартін Пфундерер, він помер від тифу в Росії, і, по-восьме (хай йому чорт!), по-восьме, допоможіть же мені (куди ділася сьогодні моя пам'ять?), адже я знав їх всіх за алфавітом (прокляття!), ми старімо; коли людина постаріє, вона ні до чого не здатна. Швидше, швидше, хто ж восьмий?..

За столом злісно дивилися на учня, Антона Вакса, що не вивчив уроку; врешті, декого опанував спортивний

азарт; вони сиділи, наче мисливці на полюванні, що випустили з рук дичину, колупали в носі або у волосатих вухах; аж раптом експортер Лянг закричав:

— Я знайшов! Це Гірш, Вальтер Гірш!

Але Вакс розілився і відказав:

— Тихо там позаду! Гірша я вже називав. Нам потрібний восьмий, це справа честі!

Тоді вигукнув Зігберт Кон, що восьмий — Альберт Штіфтер, який загинув у його роті. Антон Вакс оскаженів і погрозив, що лусне Кона по голові пляшкою; іх було двадцять дев'ять випускників, сімнадцять з'явилося і сидить за столом, Райзер і Вагнер написали, що не можуть приїхати, Райзер — з Парижа, а Вагнер — з Лондона, Франке пропав безвісти, отже, залишається вісім чоловік, вісім, а вони назвали тільки сімох, виходить, одного мерця ще бракує між ними.

— Але я його обов'язково піймаю,— і знову почав рахувати, ніволосом, на пальцях. Він бурмотів: — Венцель Елленберг — під Верденом, Вальтер Гірш — під Верденом, Мартін Бегайм — під Верденом, Карл Корбмахер — в Італії, по-п'яте (О сили небесні!), по-п'яте, це ж знову ті самі, Густав Кнепфель — у Кельні, Отто Фольрат, «За заслуги», збитий англійцями, Мартін Пфундерер — тиф у Росії, по-восьме (неймовірна річ, щоб людина так забувала!), к бісу таке життя, коли не можеш згадати восьмого; який сенс має цей світ, коли людина не може довіряти навіть самій собі? А люди базікують про бога? Навіщо він здався, коли він нам не допомагає? Хіба можливо, щоб не було восьмого?..

Антон Вакс дивився так, наче втратив віру в бога, в світ, у себе, наче перед ним розверзлося пекло, наче він збожеволів. Всі шкільні товариші, що сиділи навколо, щиро співчували Антону Ваксу. Врешті, вони бачили більшого, який страждав. Панове насолоджувалися видовищем, як у театрі.

Раптом Кон став філософствовать:

— А що, коли наш рахунок неправильний. Не будемо говорити про Штіфтера. Він загинув. Але цілком можливо, що нас тут не сімнадцять, а вісімнадцять за столом, і восьмий мрець, якого Вакс так завзято шукає, сидить серед нас.

Всі закричали:

— Порахуймо!

Почали рахувати, але наслідки були різні, одні нарахували чотирнадцять, інші — аж двадцять три. Дехто забув почислити самого себе, більшість же рахувала двічі тих самих. Дехто знову забув, від кого почав числити, а один продовжував аж до сорока трьох, але він, видно, був уже добре п'яний.

Врешті Вальд наказав, щоб усі мовчали, і став лічити, почавши з себе; він повторив тричі — за столом сиділо шістнадцять. Але ж до цього їх було сімнадцять, куди дівся сімнадцятий? Невже помер? Тоді вигукнув Лянг:

— Сімнадцятий вийшов.

А Курц додав:

— А може, вийшло двоє, тоді нас буде вісімнадцять.

Але Вальд пригадав собі, що Ніколаус Пфеффер пішов од них, отже, їх було сімнадцять, а тепер шістнадцять. Вони продовжували дошукуватися, хто ж восьмий мрець з їхнього класу, пам'ятаючи, що Франкє пропав безвісти, а Штіфтер загинув, але можливо, що обидва живуть.

Ніхто не пригадував собі імені восьмого мерця, хоч він існував, ходив до їхнього класу цілих дев'ять років, а сьогодні лежав на якомусь кладовищі у Франції, діставши смертельну рану в 1917 році, на двадцятому році життя, білявий і єдиний син своїх батьків. Загинув, а нині, в річницю їхнього класу, його забули. Загинув, як говорилося, за батьківщину. Загинув, і його викреслили з пам'яті. Неваже нас також забудуть? Нас, коли помремо? Ніхто не згадає серед живих, які сидітимуть за столом, веселі й задоволені, ніхто не вимовить наші імена своїми теплими вустами? Нехай про нас забувають, коли помремо, ми стернімо все, як терпить більшість людей, яка ще топче землю чи вкритий пилом міський асфальт. Але настане час, коли ті, яких топтали і які забагато терпіли, перестануть терпіти, і поллеться кров, наче її ще мало лилося. О друзі, в якому світі ми з вами живемо!

Зрозумівши, що вже не зможе пригадати собі восьмого мерця, Антон Вакс покликав двох кельнерів: одному наказав, принести пива, другому — горілки, вилив горілку в пиво і, сумний, випив усю склянку. Всі, хто сидів за столом, почали налягати на напої, за винятком Зігберта Кона і комуніста Вампена, що пили лимонад.

Знову Курц і Лянг підвелися одночасно й хотіли говорити, і знову почали сперечатися, і всі стали галасувати та перебивати один одного, і тільки вдалині блискало на

видноколі; враз устав Карл Баллон, що сидів між Курцом і Лянгом, присилував обох, Курца і Лянга, сісти і заявив, що скаже заключне слово, бо вже стомлений і бачить, що всі також стомлені, а дехто, можливо, вже п'яний, бо сміється і цокається, а сміятися немає з чого, коли він, Баллон, хоче говорити, ми всі люди, а добра людина не сміється з свого ближнього.

Друзі трохи притихли, і Вальд забелькотів неповоротким язиком:

— Я надаю старому повітряному Баллону заключне слово!

І Баллон почав:

— Друзі, мої друзі, я звертаюся до всіх вас, до живих і мертвих, і передусім до тих восьми забутих мерців! Я звертаюся до мерців, як до живих, і до живих, як до мерців, бо докажіть, докажіть мені різницю! Спочатку про себе: я — Баллон. У мене теж є душа, і я знаю, вона — божественна. Я не ідеаліст. Я достеменно й наскрізь знаю людей і світ, друзі мої... Тихо! — заверещав він раптом.— Тихо, коли я говорю! — бо під час його промови заговорив ще один промовець, позад нього, за сусіднім столом, який недавно було зайнято і де також виголошувалася застільна промова.— Тихо, коли я виступаю!

Але позад нього заревів ще дужчий голос:

— Тихо! Хіба не бачиш, що ми святкуємо весілля?

Баллон обернувся, і всі його друзі глянули позад себе, де ще недавно нікого не було. А тепер там сиділа якась дивовижна весільна компанія, зовсім не схожа на всі інші весільні компанії.

Наречена, в білій сукні, з розпущенним русявиим волоссям, з палаючими щоками, блискучими очима і вже хриплим голосом, мала не більше сімнадцяти, дівча, що тільки-но перестало бути дитиною. Біля неї сидів наречений, оглядний, з вульгарним обличчям, лисий дідуган років під сімдесят з довгим носом, в'ялими, товстими губами і дуже волосатими руками. Очі його були запалені, він засовував руки у виріз плаття нареченої-дитини, і це справляло винятково огидне враження; молоду невинність, здавалося, гвалтував цей розбещений дідуган. До весільних гостей належали шістнадцять-двадцятилітні хлопці і дівчата в одязі представників юнацького руху, що поводили себе шумно, але доволі чесно, і цілий ряд хтивих дідів у фраках і накрохмалених сорочках, на яких виблискували

бриліанти. Здавалося, ніби їх випозичили на сьогоднішній вечір із клубу старих грішників, що посивіли в домах розпусти, отих грішників, що їх малював Георг Грош. Між ними стояв весільний промовець, пан геркулесової будови, років сорока. Чорне волосся і чорна борода аж виблискували. Руки його веславали в повітрі, наче дубчаки. Ноги врізалися в землю, наче стовпи. Слова падали вниз, немов гуркіт далекого грому під кінець бурі. Очі палали. Словом, він був схожий на боксера або античного бога, якщо не був сутенером або членом берлінського товариства борців.

І ось він загрозливо наблизався до Карла Баллона, потрясав кулаками і кричав:

— Ти наказуєш мені, шмаркачу, ти мені, ти мені!

— Послухайте,— сказав, сполотнівши, але вдаючи героя, Карл Баллон,— я прошу,— він вклонився,— я...

Тоді велетень замахнувся, але в ту ж мить Вампен і Курц вчепилися за його колосальні ноги й повалили на землю. Не пройшло й хвилини, і Баллон побачив, як його друзі і весільні гості накинулися одні на одних, і почався кривавий бій врукопашну; люто боролись всі проти всіх, а коли нарешті, ніби дивом, зіпсувалося електричне світло й погасло, дубасили одне одного при свіtlі місяця, друзі проти друзів і вороги проти ворогів. Карл Баллон помітив раптом, що наречена лежить в обіймах Зігфріда Блау, і подумав, що той хоче її врятувати, а тим часом цей розпушник повів дівчину за будинок. Нараз хтось луснув Баллона по голові, він уздрів перед собою велетня, страшенно перелякався, вибіг у сад, а відтак став тікати в напрямі озера. Він думав: «Скочу до води, бо інакше він мене закатує, краще вже втопитися»,— і коли вже стояв над водою, його ще раз вперішили, і Баллон упав.

Він прокинувся від холоду. Оглянувшись, побачив поблизу блискучу воду, а в ній великий місяць, повний і срібний, наче риба, і знов подумав: «Чи я вже втопився?» Став обережно повернатися й обмацуувати себе, глянув угому, побачив важке од листя галуззя, що звисало над ним з прибережних дерев, а між листям великі золоті зірки, тоді підвісся. Страшенно боліла голова. Баллон наблизився до саду, де лежали поламані столи й крісла, побитий посуд, але вікна будинку були чорні, ніде не світилося, тільки на вулиці блимали два тъмяні ліхтарі. Баллон розшукав свого годинника, але скло було розбите і годинник

не йшов. Тоді Баллон вирішив іти до місга, до свого готелю на вокзалі, сподіваючись піймати по дорозі автомобіля. Голова боліла, серце нило, самотній, він раптом згадав, що ні Курц, ні Лянг не сказали про свої наміри на найближчі п'ять років. Йому раптом конче захотілося знати, які честолюбці наміри були в цього Курда і в того Лянга.

Отож ішов лункими вулицями передмістя і сумуючи думав: «Ніколи про це вже не взнаю. Ніколи...»

В готелі його чекав лист Марії.

Розділ третій

НА ЧОВНІ

Світлі хмари пливіли в тому ж напрямі, що й хвилі на річці Хафель. Ніжні тіні хмар затемнювали сріблисту воду. З лісів, що піднімалися обабіч, доносилася глибока тиша, ніби подих мільйонів листків і шпичок. Зелена тиша лісу й скляна — полуденного неба — тонули в плині ріки, наче в коштовній купелі. Слабкий запах м'ятої змішувався з легким соляним подихом води й запахом гнилої водорості та очерету. Човен плыв за течією. Тихе булькання хвиль здавалося солодким плюскотінням тиші.

В човні сиділи Альберт Штіфтер, виконавець п'ятирічного плану, і Зігберт Кон, християнський син мертвого власника універмагу Аrona Кона, єvreя, який усиновив безпорадну сироту. Вчинивши сваволю, він дав сироті батька, неімущому — мільйони, християнинові, якого звали Ганнесом Томіхлем, — єрейське ім'я Зігберт Кон, бездомному — універмаг, пролетарієві — бургерське виховання, синові служниці — буржуазну ідеологію і самотньому — вищуканих знайомих. Той, що мав стати бунтівником, став консерватором. Експлуатований — експлуататором. Зухвали примха багатого чоловіка обдурила долю безпорадної людини. Та молодий Зігберт відчував насильство. Він був фальшивим Коном. У розмовах з самим собою він називав себе Томіхль, але в очах світу був Коном. Він носив свою нову долю разом з іменем, знайомими, мільйонами та іудейством, яке прийняв, маючи двадцять один рік; п'ять років по смерті старого Кона. З підступної вдячності він носив цю маску фальшивого життя, як хлоп'я надто довгі штани свого батька. Все теліпалося на Конові. Ніщо йому не пасувало. Ні міркування, ні вчинки, ні вигляд, ні мане-

ри, навіть життя і жалюгідна смерть,— все було фальшиве. Кон любив правду, але кожне його слово скидалося на брехню. Кон вірив у бога. Передусім заради справедливості. Але якщо бог коли-небудь і помічав Кону, звертав на нього увагу, то завжди чинив йому зло. Я співчуваю безглупдості його життя і жалюгідності його смерті. Я любив Кону. Кон був моїм другом.

Штіфтер підняв весла і глядів на Зігберта, що лежав, простягнувшись перед ним, на дні човна і дивився в сяюче небо. Літні окуляри захищали Конові очі.

Вони обидва мовчали вже цілу годину, від часу свого одплиття з Ванзее. Виїхали на автомобілі Кону. Разом побідали й балакали про справи. Потім ішли навмання, аж поки опинилися біля станції прокату човнів. Боцман заговорив до них і запропонував покатати. Кон, що любив розмовляти з людьми усіх верств, розговорився з боцманом. Штіфтер сів до човна.

— Іди сюди,— звернувся він раптом до Кону.

Той глянув підозріло на човен і сказав:

— Я не вмію плавати.

— Веслувати буду я,— відказав Штіфтер,— іди.

— Я не вмію плавати,— повторив Кон.

— Ти боїшся? — запитав Штіфтер і почав лаптувати весла.— Кон боїться,— сказав він, піби пояснюючи, боцманові.

— Я не герой,— вставив Кон, зашарівши,— але я поїду з тобою.

Боцман подав йому руку, і Кон стрибнув до човна. Штіфтер почав веслувати. Повз них проїхав катер. Кон затрясся, наче його пройняв жах. Чайка пронеслася мимо човна, майже доторкнувшись до нього. Штіфтер зняв піджак. Іхали мовчки майже цілу годину. На Хафелі під час солодкої полудневої тиші Штіфтер раптом сказав:

— Якщо човен перевернеться...

— Ти вмієш плавати? — запитав Кон.

— Я маю приз,— відповів Штіфтер,— заспокойся.

— Я спокійний,— відказав Кон.— Вперше в моєму житті маю почуття абсолютного спокою. Коли сідав до човна, у мене було якесь неясне передчууття. Щось тривожило мене. Я відчував той самий неспокій, який опанував мене, коли вперше зустрів тебе в Берліні. Ти віриш у значення таких хвилювань?

— Так,— сказав Штіфтер.

— Вони нічого не означають,— пробурмотів Кон.— Розум може пояснити все.

— Хіба дива перестають бути дивами, коли їх пояснити? — запитав Штіфтер.

— Вони перестають непокоїти,— відказав Кон.— Посеред живої метушні усіх інших істот розум робить тебе спокійним. Розум — це божественний дар. Було цілком природно, що я перелякався, коли тебе побачив. Я вважав тебе мертвим. Шість тижнів тому, на вечорі наших випускників, ми говорили про тебе. Я сперечався з Антоном Ваксом. Вакс твердив, що ти живий. Я ж твердив, що ти загинув у моїй роті, на моїх очах... І хто був перший знайомий, якого я зустрів у Берліні? Мертвий Альберт Штіфтер!

— Я живий,— проказав Штіфтер.

Кон відповів:

— Я щасливий. Я розповім тобі історію моого життя. Я сьогодні вперше відчуваю, що щастя не є примарою. Тому розповім тобі все, і ми залишимося друзями.

— Для мене дружба — ніщо,— відповів Штіфтер,— вона лише забирає час. Всі почуття коштують багато часу. «Я люблю тебе». За цей вислів я дорого заплатив. Її звали Анною, і вона спочивав зараз у Вільмерсдорфському крематорії. «Анно, я кохаю тебе». Це звучало дуже красиво, але воно коштувало мені сім років. З тих пір мене турбує інше...

— Що? — запитав Кон.— Та спершу я розповім тобі про моє життя, а потім, може, дам якусь пораду...

— Мені потрібні гроші! — різко обірвав його Штіфтер.

— Перевір, чи гроші в піджаці,— сказав Кон,— ти можеш їх загубити.

— Оті дев'ятнадцять тисяч марок за оренду твоїх паршивих крамниць? Хіба то гроші?.. Проте я мушу пектись про них як твій агент.

— Ти не агент,— відповів тремтливим голосом Кон.— Ти мій друг. Я ж зробив тебе управителем своїх п'ятнадцяти крамниць.

— За триста марок місячної зарплати! — закричав Штіфтер.— Триста марок... Мені не потрібно дожидатися розповіді про твое життя. Я хочу вибитися, розумієш, хочу вийти в люди. Хочу стати мільйонером, але не таким, як ти — мізерним чоловіком з великим рахунком, пролетарієм з універмагом. Я хочу за п'ять років стати одним із

сотні у всьому світі. Ще ніколи не було так легко управляти, як сьогодні, коли людина з мільйонами може робити все, що їй заманеться. Ще ніколи все не було таким продажним, як зараз. Тільки треба вміти купувати. Вже п'ять місяців я ганяюсь за успіхом...

— Ти заощаджуєш гроші? — запитав Кон.

— Дурниці! — вигукнув Штіфтер. — Я викидаю їх на ліво й направо. Коли Анна померла, я був керівником філіалу одного концертного агентства з зарплатою півтори тисячі на місяць, службовцем, людиною без перспектив, конторським полоненим, думку якого можна купити за підвищення зарплатні, свобода якого зветься відпусткою, а бог — шефом; котрий бігає між крамницею і квартирою, наче той школляр, що мріє про те, аби його діти стали чимось більшим, ніж він; який продає свою дружину за усмішку начальника контори, до сорока років вірить у шанс, а опісля — в пенсію, що її добровільно дасть йому «контора». Краще вже мертвa собака, ніж такий службовець.

— Ти перебільшуєш, — сказав з докором у голосі Кон. — У мене чотири тисячі службовців. Жоден з них не помінявся б з собакою. Вони здебільшого щасливі. Дехто має фортепіано, інші — автомобіль чи будинок. Всі мають ілюзії, п'ятдесят процентів одружені, чотирнадцять мають собак. Я веду облік. Отож добре знаю своїх службовців. Вони мають місце в житті, завдання в суспільстві, а більшість — батьківський дім, сім'ю чи пристановицько. А що маю я? Я звертаюся до себе Томіхль, а світ називає мене Коном. Що це за життя, коли моєю долею був старий єврей?..

— Кожен має життя, якого хотів, — пояснив Штіфтер. — Чому я став твоїм агентом? Бо хочу добитись успіху. І я доб'юсь. За п'ять років. Ось побачиш.

— Нічого я не побачу, — відповів Кон. — Чого ти добився?

— Я відмовився від посади, к бісу концертне агентство й півтори тисячі. Я став керівником кінореклами. Тисячу марок початкової зарплати і п'ятдесят процентів від прибутку. Я хотів вкласти свої капітали і стати королем кіно в Німеччині. Тоді я сам придумував би фільми, розумієш, це чудова галузь, жодного мистецтва, зате великі прибутки.

— Розумію, — сказав Кон. — Скільки коштує кіно?

— Кіно, — відповів Штіфтер, — на черта воно здалося!

Я виразував, що потребую десять років, щоб контролювати половину берлінських кіно.

— Навіщо тобі таке шахрайство? — запитав Кон.

— Без нього не розбагатієш, — відказав Штіфтер, роздратований наївністю людини, що отримала в спадок мільйон марок. — Словом, я кинув усе і за шістсот марок став редактором радіогазети. Я почав з того, що став публікувати найгостріші статті проти директорів радіо. Я розраховував: або ж стану директором, або мені добре заплатять.

— І що? — запитав Кон.

— І що? — передражнив його Штіфтер. — Заплатили. Двісті марок.

— А потім? — запитав Кон.

— Потім я був без посади, без грошей, поки не з'явився ти.

— Я зустрів тебе в залі свого готелю, — сказав Кон. — Ти танцював з красиваю дівчиною. Як її звали?

— Марія Турн.

— Марія Турн, — повторив Кон. — Я міг би в неї закохатись. Я саме увійшов з носильниками й валізами до готелю і зразу ж тебе впізнав. Я хотів тікати, але швейцар затримав мене своїм поглядом. Я замовив дві кімнати і хотів заховатися у ліфті. Але ти помітив і підійшов до мене, мрець.

— Я живий, — сказав Штіфтер.

— Це не має значення! — вигукнув Кон, все ще вражений зловісним спогадом. — Я вважав тебе мертвим. Я тобі цього ніколи не розповідав, але я плакав тоді над твоїм трупом. Ти був єдиною людиною, над якою я будь-коли проливав слези.

— То був не мій труп, — злісно мовив Штіфтер. — І ти міг би приберегти свої слізози...

— Саме тому ти й був для мене такий близький, — продовжив Кон, не звертаючи на Штіфтера уваги. — У школі я тебе ненавидів. Ти завжди говорив мені Кон...

— Тебе ж так звуть.

— Це правда. Але інші звали мене Бертом. Тільки ти кричав: «Кон, іди сюди! Кон, забирайся! Увага, Кон! Повернись, Кон! Мовчи, Кон!» Ти завжди говорив Кон. Де б ти не ходив, вулиці давеніли Коном. Цей звук здавався відгомоном твоїх кроків. Так, тоді я тебе ненавидів. Я називав тебе: антисеміт.

— Але ж ти не єврей,— заявив, почервонівши, Штіфтер,— і до того ж я не надаю значення расовим відмінностям.

— Я ненавидів тебе,— продовжував Кон,— але коли побачив тебе живим у залі готелю поряд з тією Марією, ніби поряд з ангелом життя, тебе, якого я оплакав, бо ти помер, тебе, едину людину, з якою єднало мене шире почуття, а не вимушена подяка чи ненависть, як з отим батьком, що мене всиновив, коли я побачив тебе, то відчув щось схоже на поклик долі. Не кривись, я знаю, ти не любиш поезії, але ти мені симпатичний, дуже симпатичний. Я цінуєш тебе дуже високо.

— На триста марок,— відказав Штіфтер.

— Ти забуваєш,— заявив тремтливим голосом Кон,— що через шість місяців отримуватимеш п'ятдесят процентів зиску від усіх п'ятнадцяти берлінських крамниць. Зраз я не можу дати тобі більше,— накладні видатки, риск, це зовсім нова для мене галузь...

— Галузь,— перекривив Штіфтер,— ти називаєш галуззю своєю мерзотною спекуляцію на затхлому націоналізмові? Як звучить твоя вивіска? Виставка воєнних реліквій? Західний фронт 1917 р.? Шматок поля бою, відлитий з гіпсу? Вхідний квиток — одна марка. Учасники війни і школярі платять половину. І на цьому ти заробляєш тисячу двісті марок щоденно. А через три місяці шахрайство буде вичерпане, ти заробиш багато грошей, а я — дев'ятсот марок, не рахуючи податків. Ось які справжні перспективи твоїх п'ятнадцяти крамниць. Тому-то ти й орендуєш їх тільки на чотири тижні. Тому-то ти й не дав мені письмової угоди. Хоч запропонував мені дружбу. Ти ненавидиш мене...

— Я люблю тебе,— проказав, пополотнівши, Кон. Він белькотів ще щось, і слізози лилися з його очей.— Я люблю тебе.

В цю мить почувся жіночий зойк і щось вдарило об борт.

— Русалка! — вигукнув злякано Кон.

Але Штіфтер був уже в воді, човен перевернувся, Кон упав у вир, в його вухах запуміло, він поринав все глибше й глибше, наче падав у штолню.

— Рятуй, Штіфтере, рятуй!

Штіфтер був призовим плавцем. Одягнутий тільки в сорочку й штапи, він виринув з води зразу ж після того,

як перевернувся човен, побачив моторку, в якій сиділо двоє, юнак і дівчина, в купальних костюмах, дуже молоді, очевидно, закохана пара, що зіткнула шлюпку з їхнім човном; напевне, цілувались, чинили це безглуздя, подумав Штіфтер, до якого веде любов, найбільше безглуздя в цьому багатому на безглуздя світі. Шлюпка помчала геть. Певне, хочуть ьтекти? Та ні, вони повертаються. Як неизграбно юнак керує човном. Мабуть, гадає, що лежати у воді в сорочці і штанах дуже приємно. Боже, пропадуть дев'ятнадцять тисяч марок, змокнуть, змарнуються,— де наїх човен?

У цю мить закричав Кон:

— Рятуй, Альберте, рятуй! — І Штіфтер пригадав собі Кона. «Хай йому чорт,— подумав,— ще потоне, хай йому чорт, де ж він, я мушу його рятувати, невже таки мушу?.. Хіба є такий параграф в конституції, що наказує рятувати тих, хтотоне? Sos, рятуйся, хто може, адже я сам міг потонути, перелякавшись, приміром, раптового зіткнення з моторкою... Ні, треба рятувати, це мій обов'язок, людський обов'язок, він врятував мені життя, я любив Кона, він був моїм другом, до того ж Кон любить мене, цей лицемір, за триста марок, о господи, дев'ятнадцять тисяч змокнуть і розпадуться, а він все кричить: «Рятуй, Альберте, рятуй!» Я не можу цього чути, призові плавці теж іноді тонуть, якщо мене зараз зведе судома, а небо таке блакитне, як тихо, тільки мотор гуде, тільки закохана пара щось жебонить, ну й навоюч, адже вони — вбивці... А Кон все кричить, та хай кожен дбає про себе... Близькій? Де більшій? Це я кричу!»

Штіфтер почав кричати і борсатися у воді, Крик Кона тривав ще чверть хвилини. Тоді, захлинаючись і борсаючись, він став опускатися в воду. Штіфтер, звичайно, борсався більш помітно, кричав дужче, кричав спокійно й добродушно. Спокій і добродушність — випробувані засоби в таких ситуаціях.

Закохана пара, розгублена, перелякані, дурна й некритична, як усі закохані пари світу, тримячи од страху, що понесе відповідальність за поцілунок перед судами цілого світу,— про суди на тому світі закохані пари не думають, кохання — річ земна,— закохана пара під'їхала до того, що кричав голосніше й спритніше борсався; Штіфтер кричав на повен голос, крик його відлунював в тінявих лісах обабіч річки Хафель:

— Рятуйте! У мене судома! Я тону...

Закохана пара рятує Штіфтера, бо він дужче кричить, хоч отой боягузливий і фальшивий Кон вірив у справедливість, мораль, дружбу і добро в людині. Запитайте Коня, це ваша остання можливість! Увага, Коне, заким потонеш, скажи, ти віриш у бога і в мораль?..

— Кон! Кон! — кричав урятований Штіфтер, стікаючи водою в моторці біля закоханої пари, що не могла поворухнутись.— Кон! — кричав Штіфтер, нахилившись над стерном.— Де ти, ти ще живий, Кон, озовись, Кон, пливи сюди, ось шлюпка, Кон! Кон!..

Луна повертала лемент врятованого і промоклого до нитки Штіфтера, повітря розносило його крик, наче крик чайки: Кон! Кон! Кон!

Врешті закохана пара майже в один голос сказала:

— Він затонув.

Штіфтер упав на переднє сидіння, вхопився обома руками за голову, потім став бити себе в груди й ридати; його обличчя справді було мокре, він оплакував свого друга, що затонув...

Раптом він випростався і сказав:

— Треба негайно їхати до найближчої пристані, взяти людей, жердини й рятувальні засоби, ми мусимо виловити його, мусимо врятувати...

— Він затонув,— заявив юнак.

— Його вже не врятуєш,— додала дівчина.

А потім майже в один голос об обоє сказали:

— Його вже немає.— І глянули одне одному в очі, і зашарпалися. Потім поїхали до найближчого причалу, де Штіфтер, складаючи звіт, двічі виблював і змушеній був зійти на берег. Моторка поїхала на місце нещасного випадку без нього, закохана пара вказала місце рятівникам, що їхали за нею з довгими жердинами. Але труп Коня знайдено було через чотири дні, коли він виплив на поверхню, зелений, розпухлий.

Штіфтера, що ледве тримався на ногах, привітні люди занесли до автомобіля й завезли до Берліна. Була третя година дня, коли він поклався до ліжка. Випив чашку конячку і через п'ять хвилин заснув.

О сьомій його розбудив телефонний дзвінок. Він зняв трубку і закричав:

— Хто там?

— Це я, Марія Турн.

Штіфтер відповів трохи тихіше:

— Що вам треба од мене? Негайно йдіть до моого дому, негайно!

— Добре,— сказала Марія.

* * *

Через півгодини вона подзвонила. Штіфтер відчинив і завів її до своєї спальні. А сам знову поклався до ліжка. Марія сіла на стілець поблизу. Вона кохала Альберта Штіфтера.

Марія Турн була звичайною людиною. Вона брала своє од життя, як те міто. Краса й молодість були для неї те саме, що податки для королів. У свої двадцять років вона могла б бути задоволена світом. Проте поняття розпадалися в її свідомості, а образ світу розплівався перед її очима, наче вона надто довго дивилась на сонце. Марія вважала, що більшість ідей запозичено, що умовності надто дорогі, а погляди, які можна знайти в газетах чи книжках, надто швидко виготовляються. Вона бачила скрізь лицемірство і буденність. Закони країни здавалися їй створеними лише для того, щоб зберегти поверховий порядок на користь панівної верстви. А закони божі були перекручені. Церква мирилася з станом речей. Але світ був байдужий і злий, і з цим не можна було миритися. Побожні — зовсім непослідовні, праведні — несправедливі, уряди — без розуму, могутні — без духу громадськості. Бідних Марія вважала грубими, сварливими й продажними, багатих — віddзеркаленням бідних, продажними, сварливими й грубими. Були й добрі люди, але їх доброта не мала ні смислу, ні системи. Були люди злі, але їх злість не мала ні мети, ні розуму. Де хото жив так, наче влаштувався на сто років, інші — наче у них залишилося всього десять днів. Всі марнотратили своє життя. А хто скупився, того вона вважала за дурня. Марія Турн запитувала: хто з них має рацію? Життя простих людей було буденне, але в житті великих людей вона також не бачила небуденністі. Жоден аргумент не міг її переконати. Думки навідувалися до неї і покидали її, наче гості кафе, де ніхто не платить за замовлення.

А через те, що вірила в доцільність свого іспування, отруєна ілюзіями і спрагнена щастя, вона дійшла до того, коли все здається банальним: світ позбавлений бога, природу цивілізовано, людей механізовано, отже, всі вони нежиттєві, безглазі й безбожні.

В цьому стані втраченої невинності душі Марія Турн закохалася в Альберта Штіфтера, з яким познайомилася у відкритому басейні Ванзее, коли він урятував життя маленькій собачці, що, знесилившись, почала тонути. Марія глянула на Альберта, він заговорив до неї, і їй здалося, що світ перемінився. Все скидалося на чудовий плід, вона вкусила, і по вустах потік сік, солодкий і п'янкий. Марія кохала Альберта Штіфтера. Вона зустрічала його кілька разів у кафе, на файф-о-клозі, в театрі, на плаванні, на вулицях. І кожного разу все дужче закохувалася. Розстаючись, він завжди обіцяв подзвонити. Марія була студенткою і мала багато часу. Але він забував подзвонити, і вона дзвонила йому, коли туга за ним ставала нестерпною. Так само вона подзвонила й сьогодні, і він уперше покликав її до свого мешкання; вона трептіла, але прийшла негайно, наче солдат, якому наказав генерал. Він лежав у ліжку, його очі блищають, вона чекала.

Штіфтер глянув на неї і сказав:

— Маріс. Ви кохаєте мене. Скажіть мені! Кохаєте мене чи ні?

— Так,— відказала, червоніючи, Марія.

— Добре, тоді слухайте. Я вчинив убивство...

Марія сполотніла. Вона була закоханою дівчиною, її коханець уперше запитав її, чи вона його кохає. Зібравши всю сміливість, вона сказала: так — і видихнула з цим «так» всю свою душу, усю невинність свого першого почуття; вона сподівалася, що перед нею розкриється небо, що ангел доторкнеться до неї, що Альберт схопить її руку чи кінчики пальців, щоб їх поцілувати; вона сподівалася і водночас боялася і прагнула, щоб він пригорнув її до себе, обійняв; вона хотіла, щоб ця солодка мить тривала цілу вічність.

І раптом почула слова, які сприймала, навіть не розуміючи. Вбивство, нехай, я кохаю його; він вчинив убивство, але хіба є на світі гарніше ім'я, ніж Альберт; вона хотіла б стати кошкою окремою буквою цього імені, хотіла б зробитися звуками, які він слухає, хотіла б володіти ним. Її здавалося, що вона знає біг світу. Якщо хочеш оволодіти людиною, мусиш лестити її, бути для неї корисною, мусиш знати її конъєктуру і годувати це дерев'яне лоша золотим сіном. «Людина з конъєктурою — піддатлива людина», — подумала Марія. Вона знала, що Альберт ганявся за успіхом, бо він тільки про це й говорив. Отож вона

вирішила сприяти його успіхові. Вона чула про вбивство, але це таке саме слово, як і тисяча інших. Марія думала тільки про те, що кохає його і має для нього подарунок. Адже кохання своє вважала скарбом, який могла йому подарувати. Але її уважність була непослідовна, вона слухала Штіфтерову казку і втратила його самого.

— Я вбивця,— говорив Штіфтер Марії, що сиділа, щаслива, на стільці, немов лежала в його ліжку,— я вбивця, який не скористався плодами свого злочину. Гроші пропали, пропало дев'ятнадцять тисяч, порахуйте, порахуйте до дев'ятнадцяти тисяч, вам доведеться рахувати три дні й три ночі!

«Ночі»,— почула Марія і подумала про ночі кохання, ночі з ним, подумала про нічні сади, що звисали, як сади Семіраміди, з багатьма жовтими місяцями, схожими на лампіони, з різnobарвними букетами зірок над ними, відчула запах нічних дерев і приклада пальці до вуст.

— Ви не жахаєтесь,— прошепотів Штіфтер,— ви не тримтигте переді мною? Гляньте на мене. Так виглядає вбивця. Ви мені не вірите? Ви гадаєте, якщо мій голос лагідний, якщо я ченний, то я така сама людина, як і всі інші?

Марія думала: «Твій голос дуже лагідний, твоє обличчя дуже красиве, але ченності в тебе ні крихітки, любий юначе».

— Ви гадаєте, я такий самий, як і всі інші люди? Помиляєтесь. Вчора я ще був людиною, навіть сьогодні вранці, а тепер, хто я тепер? Вбивця, обдуруений, обманутий, дешевий вбивця! Я зробив це задарма, чуєте, задарма, а хто в світі робить що-небудь без грошей. Це божевілля, я позбавив людину життя, не заробивши на цьому ні копійки! Чи знаєте ви, що я був уже службовцем за триста марок, службовцем у Зігберта Коня? Кон був моїм другом, шкільним товаришем. Ви вже помітили, що в цілому світі ми зустрічаємо тільки шкільних товаришів або земляків. Земляками викладено вулиці міст, а між ними посіяно шкільних товаришів. Кон був мільйонером і торгував нацією. Він не був євреєм. Але ж треба, щоб твоє прізвище звучало по-єврейськи, якщо ти хочеш, щоб сіоністи з тобою рахувалися! Опівдні він дав мені без квитанції і без будь-якого запису дев'ятнадцять тисяч марок, щоб я заплатив за оренду його п'ятнадцяти берлінських крамниць. Я поклав ці дев'ятнадцять тисяч до кишені,

і ми пішли на озеро, де я взяв напрокат човна,— я, призовий плавець, а Кон не вмів плавати; в одному безлюдному місці на Хафелі я нагнувся через борт човна, човен перевернувся, і ми попадали в воду; Кон закричав: рятуй, Штіфтере, рятуй, я також закричав: рятуй, Коне, рятуй; Кон утопився, а я доплив до берега, світло сонця було червоне, наче кров, здавалося, кожне дерево прокидається зі сну і кричить: вбивця! Я побіг поміж стовбурами, від дерева до дерева, вбивця заради дев'ятнадцяти тисяч.

Марія прошепотіла:

— Де ті гроші? Викинь їх! Викинь! — Вона встала, підійшла до вікна і схопилась за завісу, наче боялася впасті, правою рукою затулила рот, наче хотіла задушити свої слова. Вбивця! Вона глянула йому в обличчя, не пізнаючи його: очі були ніби в божевільного; вона глянула на його уста, це були його уста, чому ж він говорив цими устами, чому не цілував її ними? Вона хотіла закрикати: вбивця! Тимчасом тільки прошепотіла: — Викинь їх. Викинь ці гроші. Я дам тобі все.

Штіфтер скривив губи. Все! Під тим «усе» дурне курча розуміло володіння її тілом. Достобіса! Він окинув Марію поглядом. Як її звати? Марія. А перед нею була дівчина на ім'я Анна. Та його кохала. Він вірив у це. А тепер у залі Вільмерсдорфського крематорію стоїть її урна. Коли ж стоятиме там урна цієї? Сьогодні, завтра, після-завтра? Достобіса,— подумав Альберт Штіфтер,— що це за любов, тоді Анна, тепер Марія; тільки дурні сміються з жартів на світі, блазень ставиться до них з повагою. Я хотів би побалакати з богом, а мушу розмовляти з цим курчам, дівчиною, Анною... Марією. Дев'ятнадцять тисяч лежали в задній кишені штанів, у марокканському бумажнику; бумажник був простий, з телячої шкіри, і коштував одну марку; а купив його у Фесі, в араба, схожого на трьох праотців: Авраама, Ісаака і Якова. В цьому бумажнику й були ті дев'ятнадцять тисяч, я показав їх Кону, перш ніж перевернув човна. І коли лежав у ліжку, через кілька годин після вбивства, та помацав кишеню — бумажника не було. Пропали дев'ятнадцять тисяч! Можливо, я загубив їх у воді? А може, в лісі? Або на вулицях Берліна? Дев'ятнадцять тисяч! Коли рахувати від одного до дев'ятнадцяти тисяч, можна рахувати три дні й три ночі, ось як це багато — дев'ятнадцять тисяч.

Марія прошепотіла:

— Мовчи! Не говори про гроши!

Штіфтер зблід. Він вискочив з ліжка, схопив Марію за плечі, потряс, наче грушу, відштовхнув од себе, і вона впала на коліна.

— Іди! — закричав він. — Іди в поліцію, донеси на мене, я — вбивця, приведи поліцію; ти мене кохаєш, тому не хочеш виказати, але сенс вашого кохання — зрада, сенс цього світу — зрада, сенс цілого життя — зрада!

Марія тримтіла перед ним, вона відчувала на своїх пле- чах руки коханого і ждала од них ласки, а вони мучили її і завдавали болю. Вона почала ридати.

Альберт Штіфтер побачив слізози і відступив. Він міряв її поглядом згори вниз, наче фотографію в ілюстрованому журналі. «Всі вони одинакові», — подумав. — Всі створені лише для одного». І, посміхнувшись, сказав:

— Роздягайся!

Марія встала, підступила на крок, ніби погано чула.

— Що ти сказав? Що?!

— Роздягайся! — повторив він, сміючись. — Зніми з себе все. Ясно? Для чого ж ти прийшла? Ти мене любиш? Тоді роздягайся! А може, ти невинна?..

— Що ви од мене хочете? — пролепетала Марія, бліда, як простирадло у заштатному готелі.

— Тільки одного! — закричав Штіфтер. — Не дивись на мене так, наче я вбивця! Не коли мене своїм поглядом! Що мені взяти з тебе, коли не це? Тільки час з вами мар- нусь! Я хочу взяти тебе голою, щоб бути впевненим, що ти мене не зрадиш, що не побіжиш у поліцію і не закри- чиш: вбивця! Не побіжиш вулицями, розмахуючи руками, я не кричачимеш: вбивця! Скажи мені у вічі, що вважаєш мене вбивцею, говори!

Марія дивилася на уста Альберта Штіфтера і крок за кроком наближалася до дверей, наче сновида. Раптом Штіфтер помітив, що вона хоче тікати, це розсмішило його, і він закричав:

— Забираїся! Забираїся геть! Кому ти потрібна!

Марія кинулась до дверей, промчала сходами вниз і стала бігти вулицями Берліна; бігла мовчки, розмахуючи руками, а слізози лилися по щоках, солоні, пекучі. Вона лепетала, що кохає його, тільки його, можливо, сто разів повторила те саме.

На станції Щоо, де починається звіринець, до неї підступив якийсь чоловік, вона хотіла прошмигнути мимо, але той схопив її за руку й затримав. Марія подивилася крізь сльози в обличчя чоловіка. Це був Карл Баллон. Він побачив її сльози і сказав:

— Ви плачете, Маріє? Я не можу дивитись, як ви плачете. Я йду за вами вже десять хвилин. Візьміть себе в руки. Я вас кохаю.

— Пустіть мене! — закричала Марія.

Баллон покірно зняв руку з її плеча і відступив убік. Руки його тремтіли.

Марія дивилася на Баллона, як на дерево під час дощу, і потім притулилася, наче до стовбура, й прошепотіла:

— Я кохаю його.

Баллон стояв мов заціпенілий, руки його звисали, долоні тремтіли, він притис їх до швів на штанах, наче новобранець перед фельдфебелем. Марія дивилася йому в обличчя, адже він був такого ж зросту, як і вона, і на цілу голову менший од Штіфтера, стрункий, чорноволосий, зgrabnoї будови, він скидався на Марію, наче зведений брат; вона мала чорне волосся, сині очі, дуже смагляву шкіру; у Марії суміш синього й чорного була принадною, у Баллона — чудною. Марія дивилася Баллонові в лиці й почала посміхатись крізь сльози.

— Я плачу біля вас, а ви не поспішаєте мене обійняти?..

Баллон продовжував стояти, хоч його ліва нога поволі стерпла, і сказав дуже виразно, що аж перехожі стали на них оглядатися:

— Я мужчина. І даю вам слово честі, що хочу одружитися з вами, Маріє, і мати з вами дітей. Передусім це!

— Чому ви мене не обійняли? — запитала Марія.

Баллон глянув на неї. О господи, вона розсердилася на нього? Він не розумів примітивності кокетства дівчат і взагалі не знав, що в світі є кокетство; він міркував, що слово є словом, твердження — твердженням, а тому, що ми можемо завжди говорити правду, то слово брехня тільки тому ї існує, щоб формувати ідеальну противагу до істини. Можливо, в світі є ще люди, як той казковий Річард III,— потворні негідники, яким хотілося б стати лиходіями і які брехали, йдучи стежкою пороків.

Але брехати тільки заради гри, заради капризу, заради жарту — це здавалося Баллону явним божевіллям. Він думав: «Невже вона справді зла на мене, що я її не обійняв? Адже вона сказала: пустіть мене!»

І звернувся до Марії тоном глибокого докору:

— Але ж ви сказали: «Пустіть мене!» Як я міг після цього вас обійтися? Бог свідок, що це я радо зробив би. Ось скажіть мені тільки «Обійми мене» — і ви переконаєтесь, що я вас кохаю. Сотні разів повторюю я вам те саме, а ви все вимагаєте, щоб я вас пустив. Тільки іноді мовчите. Я не можу робити те, що протирічить вашій волі. Я люблю свободу і незалежність кожної людини більше, ніж самого себе! Я віддав би тиждень свого життя за те, щоб вас поцілувати, а я люблю своє життя, люблю кожен день його, мені дорога кожна година. Хіба це не гарно жити, Маріє? Хіба вечір сьогодні не золотий? З-за крон дерев виглядають зірки, я люблю зірки, і крони, і вечір, я люблю увесь світ, Маріє!

— Не знаю, що мені робити. Я розгубилася. Я хотіла б відмовитися від усього.

— Ні, ні,— прошепотів Баллон, захлинаючись гіркотою,— прошу вас, не робіть цього, не одмовляйтесь од життя.

«Невже він ідіот?» А вголос сказала:

— Якщо я зараз вийду на міст і кинусь у воду, то ви теж говорите про незалежність особи та дозволите мені стрибнути?

— Я кинувся б за вами, але, прошу вас, не робіть цього,— я не плавець.

— Не плавець,— пробурмотіла трохи презирливо Марія.— А він призовий плавець.— І обернулася.— Ходімте зі мною.

Він ішов за нею повз крамниці, мимо перехожих, поліцай, автомобілів і собак, мимо будинків, кафе й придорожніх дерев, і все здавалося йому відблиском Марії, бо він кохав її. Подих вечірнього вітру був для нього подихом її вуст.

Підійшли до будинку. Вона відчинила двері, коли піднялися сходами, зайшли до середини, постояли мовчки, потім Марія ввімкнула світло. Він побачив її спальню. Зблід. І вона сказала:

— Ви не сподівалися цього?

Він глянув на неї і хотів сказати: я кохаю тебе, але

раптом відчув недоречність цих слів. «Більш людяним було б убити, аніж говорити їй: я кохаю тебе,— подумав Баллон,— це ж насильство над людиною — говорити їй таке прямо в очі».

І сказав:

— Гарна кімната. З балконом. Чи видно звідси на вулицю?

Марія відповіла:

— Ні, вікно виходить у сад.

— Дерева,— промимрив Баллон,— я люблю дерева.— Йому здавалося, що саме про це треба було зараз говорити.

— Любите всі дерева,— запитала Марія,— чи тільки якісь окремі види? А траву? Квіти? Ви любите квіти?

— Так,— відказав Баллон,— майже всі. І траву. Хіба їх не можна любити?

— Ах,— прошепотіла Марія.

Вони стояли на балконі і дивились на крони дерев невеличкого парку. Ніч була винятково гарна. Зорі. Серпик місяця, легкі хмаринки. Іхні руки зустрілися. Тепло його руки давало їй приємність. Вона відчувала, як усі зневаги, прикроці, гіркота спливають по її спині льодяним струмком. Марія любила тепло. Любила сонце, вогонь, міцні вина, танці, музику. Любила кохання, тішилась, коли її любили. Карл Баллон їй подобався.

Він обійняв її за плечі. Марія заплющила очі. Він поцілував її, і вона сказала:

— Ходімо спати.

Вже в ліжку, дуже зашарівши, вона прошепотіла йому щось у вухо. Карл почервонів і сказав:

— Я погашу світло.

— Тобі де неприємно? — запитала Марія.

— Ах,— відказав Карл, крутнув вимикач, і стало темно,— я кохаю тебе, Маріс, чуєш, я зробив би для тебе значно більше, не плач, тобі не буде боляче.

Пізно вночі Карл прокинувся од чийогось ридання в своєму ліжку. Напівсонний, став мацати навколо себе і не впізнав ліжка. Тоді він пригадав, що лежить у ліжку Марії, і відчув її тепло й подих її вуст. Ніжно запитав:

— Маріс, чого ти плачеш?

І коли вона замовкла, помацав рукою її мокру щоку, погладив вуста й шию і словенім любові голосом сказав:

— Маріс, ти плачеш... через... це?

— Мовчи. Зовсім не через це...
— Тоді чому? — прошепотів Карл.
Марія відказала майже нечутно:
— Бо кохаю.
— Мене?
Вона повернулась до стіни, перестала плакати і тільки зітхнула:
— Ax!

Розділ четвертий

ЦІКАВА РОДИНА

Життя пана Карла Баллона скидалося на жарт. Він з пепереконання вірив в усе, що йому говорили, і чинив згідно з вимогами так званої моралі. Він був нестерпним, бо не виявляв найменшого опору. Карл повністю відповідав еталонові хорошої людини. Хоч і не був добросердечним, прагнув до цього. Його великий розум, постійна веселість, стихійна доброта і смішна грація спричинялися до того, що всі його любили, замість того, щоб сміятися з нього. Карл був комедійною фігурою, обдарованою трагічним поглядом на людські взаємини. Кожне його слово, кожен вчинок були комізмом, який пригнічував, ба навіть лякав. Адже він брав умовності й фікції сучасного соціального ладу за чисту монету, хоч вони тільки тому й роблять можливим наше співжиття з людьми, що є фікціями, тобто не існують, і умовностями, тобто угодами, що мають вартість і дійсність ігривих правил. В поважних справах жодна людина їх не дотримується. Отож, говорячи всім правду, тобто те, що він думав у глибині своєї душі, Карл, по суті, жорстоко всіх обдурював, бо кожен вважав, що він говорить і діє, як і всі інші, тобто: правду приховує, а неправду говорить. У світі, де ніхто не говорить правди, перший, хто дійсно говорить її, буде найбільшим брехуном. У суспільстві, де ніхто не дотримується правил, яких повинен дотримуватися, перший, хто чинить морально, є злочинцем, лицеміром, негідником, небезпечною людиною, бо він підриває підвалини світу, руйнує основи суспільства, він є, якщо позбавлений владі, ідіотом, масовим вбивцею. Масове вбивство було найочевіднішим і найкривавішим наслідком усіх поборників нових моралей. Ніщо в усі часи і в усіх країнах не робило людей такими нещасли-

вими і злими, як спроби зробити їх щасливішими і кращими. Коротко кажучи, Карл Баллон вірив, що життя людей — це моральна втіха, що існування бога має певний сенс і що він, Карл Баллон, є подобою цього бога. Можливо, він і мав рацію. Карл Баллон не був дурнем, він був ідеалістом.

* * *

Карл Баллон був убивцею своєї матері. Він убив її вночі під пеленою мряки, посеред найтемнішого лісу, поблизу 1ори, на якій стоїть шинок «Шпессарт». Його мати кинула свого чоловіка, свій дім, мільйони, слуг, велике місто, знайомих і друзів, щоб «служити в тиші богові і жити на лоні природи». Ці слова стояли в її прощальному листі, якого Белла Баллон написала своєму чоловікові Ернсту Баллону, перш ніж покинути його вночі, після неприємної спогаду у спальні.

Чоловік відкупив свою дружину заради її краси від першого чоловіка, збанкрутілого аптекаря, за тридцять сім тисяч марок, які той використав на купівлю фабрики огіркових консервів. Після двох років він застрелився в якомусь будинку розпusti. Беллі Баллон було тоді двадцять п'ять років, і вона оплакувала смерть свого першого чоловіка. Бідна пролила багато сліз.

— За огіркові консерви,— говорила вона, схлипуючи і докоряючи своєму другому чоловікові,— за огіркові консерви продав мене Пауль. А ти купив мене надто дешево. Ще й торгувався.

— Я заплатив тридцять сім тисяч марок,— відказав ображений Ернст Баллон.

Була одинадцята година вечора. В жовтій шовковій нічній сорочці, яка, на його думку, робила його на десять років молодшим, бо саме на стільки він був старший од своєї дружини, в шовкових пантофлях увійшов він до спальні Белли, щоб лягти з нею.

— Мене продали,— схлипувала Белла.

— Бог з тобою,— відказав сповнений скромної набожності мільйонер, сів на ліжко, скинув з ніг свої пантофлі...

— Ні,— заявила дружина, яка в своєму мережаному нічному вбранні була гарна, наче липнева зоря,— ні! — Вона підвілася в ліжку; і білі рукави сповзли з її повних рожевих рук.— Ні, ти купив мене надто дешево. Пауль, мій бідний Пауль помер, який продав мене за огіркові

консерви. Що ти робиш зі мною, що це за світ, де можна купувати людей?

— Я кохаю тебе,— відказав безпорадно і схвильовано мільйонер.— Крім того, ти моя дружина. Мені холодно в ноги. Пусти мене під ковдру.

Тоді Белла Баллон вистрибнула з ліжка, відчинила двері, владно простягнула вказівний палець і крикнула:

— Забирайся! Я тебе ненавиджу. Твої почуття, твої капітали, ти сам — все це консерви. А я люблю свіжий дух, ранкову свіжість лісів.

Ображений мільйонер вийшов.

— Я не ліс,— злісно відповів він,— в природі немає свіжого духу, вона дуже стара.

І пішов, а Белла сіла за туалетний столик і написала такого листа:

«Дорогий Ернste! Я йду од тебе, бо ти належиш до того типу чоловіків, які прислухаються до слів своїх дружин, як до пісень канарок, гавкання собак або шелесту вітру. Я ненавиджу тебе і ніколи тебе не кохала. Чуєш? Ти мене купив, але ти викинув свої гроши на вітер. Я думала, ти один з нових богів, герой комерції, а ти торговець шкірою, і твоя душа смердить нею, чуєш? Я йду, щоб утиші служити богові й жити серед природи. У мене передчуває, що є такі місця, де людина наближається до божа. Я хочу жити в лісах, даліше від небезпек нових часів. Прошу надсилати мені гроши першого числа кожного місяця. Мій банкір знає мою адресу. Не пиши мені листів, я не знаю твого стилю. Ти пишеш, як деякі популярні письменники, готовими фразами епохи. Я ненавиджу цих літературних кухмістрів. Ти насолоджуєшся моїм тілом з жахливою серйозністю, що тобі притаманна. Те, що я досі витерпіла, здається мені просто нестерпним. Мою спрагу до життя нічим угамувати, всі склянки розбито, всі напої отруєно, я вмираю, чуєш? Ніхто мене не чує. Я помру, і мое життя буде даремним, змарнованим, загубленим. Мене продали. Ось як! Белла Баллон».

Белла перечитала листа, викреслила останнє слово «Баллон» і, замість нього, написала «Кольбенгоер», ім'я аптекаря Пауля. Тоді ще раз прочитала, дуже поволі, і викреслила також слово «Кольбенгоер» та написала своє дівоче прізвище «Зенф». Після цього дбайливо одягнулась і о четвертій годині ранку покинула дім. Хутко зайдла до маленького готелю, що містився через дві вулиці, найняла

кімнату, викупалася й проспала аж до вечора. Потім поїхала до Ашафенбурга, де купила собі сільський одяг, просту білизну, черевики й важку дерев'яну скриню, найняла селянський віз і рушила вибоїстою дорогою через долини й пагорби, поля і луки та темні безконечні ліси до шинку «Шпессарт», розташованого на гірському хребті, посеред лісу, в самотині, де жило тільки двоє людей. Белла Баллон, яку раніше звали Кольбенгоер, а ще раніше Зенф, була прийнята з недовір'ям. Їй дали кімнату, що в ній дух ялин змішувався з солодкуватим запахом лаванди; ліжко скидалося на скриню, дзеркало на стіні було сліpe, матір божа в кутку ледве трималася на стіні, і коли б хтось почав молитися до цієї Марії, то спершу попрохав би, щоб вона не впала та не потовклася. Дошки на долівці були кольору молодого листя, вони то піднімалися, то опадали, і кожна з них рипіла по-своєму; віконні стулки торохтіли вночі, вітер бурхав, наче на морі; криниця під вікном шуміла, в голубі літні ночі здавалося, ніби в ній затонуло все зорянє небо, і Белла, що через важкі, гарячі перини спала гола, вихилилася з вікна, наче хотіла визбирати з криниці усі золоті зірки. Під час цього вона нашптувала короткі молитви, називаючи бога іноді Паулем, як свого померлого чоловіка. Бідна вже нічого не просила в бога. Вона докоряла йому. Дорікала за недоліки світу, за непостійність свого серця, за убозтво людського існування і особливо за погану погоду. В корчмі, коли не було гостей, вона здебільша ходила гола. Платила хазяям за дозвіл сто марок на місяць. Одного разу господар, відлюдкуватий і дужий чоловік, на імення Ксавер Штайнфуртнер, намагався оволодіти нею. Він був малий на зріст і кумедний з виду, майже ніколи не розмовляв і кожної суботи ввечері, напившись горілки, лупцював свою дружину Марію, якій було п'ятдесят, а кожної неділі вранці вставав о п'ятій і біг до найближчої церкви замолювати гріх. У Ксавера і Марії було восьмеро дітей, і всі повмирали. Старий бігав за кожною спідницею і давав не одного таляра наймичкам, щоб з ними побавитись, а декотру й покласти на траві. Будучи напідпитку, він любив у присутності своєї дружини Марії розповідати візникам, наймитам, плотогонам чи мисливцям, що заходили до трактирю, про пригоди останнього тижня. Дружина, з пташиною головою, гострим животом, на голову вища і така бліда, наче її тільки-но зняли з шибениці, була тридцять

років тому найгарнішою дівчиною в цілій окрузі і ще сьогодні ревнувала свого Ксавера. Завжди, коли її чоловік розповідав свої козлячі історії, вона блідла, наче труп, і, не дожидаючись кінця розповіді, пронизливо вищала:

— Він бреше! Він цього не може.

У відповідь на це старий міряв її своїми скляними очима, підходив, важко, наче долав гору, опускав її (ніхто б не повірив, що в нього стільки сили) головою вниз і, поклавши на землю, починав лупцювати по заду кулаком, наче пневматичним молотом, рівномірно й бездумно, з тією точністю, яка так характерна для нашої технічної цивілізації. Зате кожної неділі вранці, збираючись до церкви, куди завжди ходив один, він будив свою дружину і просив за все прощення, що його вона, спросоння, злісно поводячи своїми пташиними очима, завжди давала йому, бо кілька років тому, коли рішуче відмовилася простити, хоч і став перед нею на коліна, він побив її мало не до смерті, зачинив у стодолі, з якої тільки у вівторок ввечері випустив її рідний брат, що мешкав у п'яти годинах ходьби.

Якось у неділю, післяобід, шинкарка пішла на село до свого брата, в якого по дешевій ціні купувала дічину. Белла Баллон вийшла гола з своєї кімнати, щоб полежати трохи на сонці. У сінях вона зустріла старого, який завжди, бачачи її голою, проходив мимо, опустивши долі очі, наче блиск її чудового тіла міг його осліпити: адже вона була дуже гарна, мала округлі пружисті груди, чудову гнучку спину, довгі рожеві стегна і руки, цишине біляве волосся і яспе спокійне обличчя. Вона могла б зводити королів. Белла була гарніша, ніж Семіраміда, Клеопатра і Крімгельда, розкішніша, ніж Венера, гнучкіша, ніж танцюристки Греції, а на вигляд цнотливіша, ніж жриці Діани, лагідніша, ніж світло місяця, стрункіша, ніж Суламіф. Вона справді була варта більше, ніж тридцять сім тисяч марок; я сам дав би за неї мільйони, бо люблю красу дужче, ніж гроші; але Ксавер Штайнфуртнер, господар «Шпессарта», теж уподобав собі її в цей тихий недільний вечір. Шинок містився в глухому лісі, у сінях була тіниста прохолода, надворі сяяло світло літнього сонця, його блиск окращував небесну синизну в червоний колір, листя нелестіло, собака гавкав спросоння, з сіней видно було дуже високо пухнасто-білі піжні хмаринки, пахло ялицями, і в повітрі висіли рої комах.

Белла Баллон підійшла до дверей, аж раптом відчула, що хтось стойть за її спиною. Вона повернулась і побачила куцого шинкаря, що глядів на неї палаючими очима; він стояв близько коло неї, сягаючи головою кінчиків її грудей. Белла хотіла тікати, кликати на допомогу, крик її сумно лунав би по лісі, але не вимовила й слова, бо подумала, що платить сто марок, а в цьому світі за готівку можна купити все, я — продажна, він — продажний, і раптом, навіть не помітивши цього, скривила губи, посміхнулась і зітхнула, бо подумала: адже він надто малий для мене, для цього він надто малий... Старий схопив її в свої руки, підняв, у повітрі затріпотіли її красиві довгі ноги, а він поклав її обережно на кам'яну долівку, і вона відчула приємну прохолоду. Спочатку оборонялась, навіть вкусила його за великий палець, що почав кровоточити, але врешті-решт віддалась. З того часу старий двічі на тиждень заходив до її кімнати, перестав пiti по суботах, не бив більше свою Марію, занехаяв ходіння до церкви і запропонував Беллі, коли вона незабаром завагітніла, вийти за нього заміж — він і Марія перейдуть з католицької віри до лютеранської, щоб легше було розлучитись. Марія зможе й надалі жити у них на правах наймички. Але Белла Баллон відмовилася вийти заміж за Ксавера Штайнфуртнера і відтепер платила сто марок за право ходити голою не старому, а Марії, яка відносила всі гроши своєму братові — браконьєру. Белла Баллон веліла своєму банкірові повідомити торговця шкірою Ернста Баллона, що вона готовується стати матір'ю і буде родити в лісі. Вона просить підвищити її місячну ренту. Чоловік послухався.

Белла звикла до довгих прогулянок у лісі. В найгустіших чагарниках вона часто роздягалась; опівдні, коли сонце було високо на сивіючому небосхилі, лягала спиною на мох, щоб воно світило на її лоно, тоді дитина буде великою, сильною й красивою. Вона не усвідомлювала, що завагітніла од Ксавера Штайнфуртнера, їй здавалося, що носить у лоні дитя лісу і сонця. Вона лежала, і спала, і мріяла, і перебувала в напівзабутті. Іноді молилася до бога, якого називала Паулем; це були короткі, складені нею самою молитви, в яких говорилося про трави, про звірят та гроші, про дитину, квіти і збіжжя, про хмари й потоки, про голоси долин і шум гір, про пташиний спів і смертельні болі великих міст світу.

Вже чотири рази лісові сторожі і волоцюги гвалтували

її, але вона сприймала це як тягар, посланий долею, а втекти від долі неможливо. Ці згвалтування і нічні вправи Ксавера Штайнфуртнера вона включила до своїх молитов. Нарешті, коли була вже на дев'ятому місяці і все ще бродила по лісі, спіткнулася одного разу об якийсь корінь, впала незручно на землю і почала голосно й жалібно кричати. Настали пологи. Вона зірвала з себе одяг і качалась на мохові. Це сталося в дуже самотньому місці, де ліс був рідкий і не заступав гір. Вона бачила в далині села, біля церков, а поблизу — дерева, дуби й клени, що шуміли голосно й погрозливо. Вечоріло, і вона закричала до неба, що вибліскувало дивними колієрами, гори стали сині і зелені, повітря прохолодне; Белла випинала своє округле лопо, била ногами об землю, хапаючись руками за коріння, і пронизливо кричала; її крик поволі слабшав, вона схрипля і майже осліпла од страху, навколо все заснувала темінь, на заході, наче червоний м'ячик, тонуло сонце, покидаючи її, птахи і тварини каркали й тупали десь поблизу; всередині щось кололо її сотнями ножів і рвало розпеченими щипцями; вона родила, скиглячи, дитина вийшла, породілля повернулась набік, пуповина заплуталась і обірвалась, і вона стекла кров'ю.

Трохи перегодом її знайшов лісовий сторож. Крізь галуззя світив місяць. Його світло третім лінзом здригалось на листях і на землі. При місячному світлі Белла здавалася живою. Коли лісовий сторож побачив її, він подумав, що вона спить. Він потряс її, але вона була мертвa. Тоді він помітив дитину. Взяв на руки, погойдав трохи, і дитина почала пхикати, отже, була жива. При світлі місяця лісовий сторож, який мав дома п'ятеро дітей, побачив, що це хлопець. Він приніс його до корчми «Шпессарт». Ще тої самої ночі Штайнфуртнер і лісовий сторож занесли мертву Беллу Баллон до її кімнати, і коли увійшли досередини, матір божа впала з храскотом на долівку. Перелякавшись, лісовий сторож і Ксавер випустили тіло з рук. Сторож, забобонна людина родом з Вюрцбурзької округи, пробурмотів, що мрець приносить нещастя. Ксавер Штайнфуртнер глянув похмуро на нього, потім на Беллу, що лежала гола й окривавлена, з перекошеним обличчям і відкритими мертвими очима, вилася голосно і сказав:

— Це ж була повія.

Потім обернувся і вийшов. А лісовий сторож провів рукою по бороді, поклав мертву на ліжко, уяв відро води,

дві щітки, мило й чисту шмату, обмив тіло, поклав обережно горілиць і обгорнув простирадлом, яке корчмарка дала йому після довгих суперечок. Коли Беллу ховали, з усієї околиці зійшлися люди. Серед чоловіків, що йшли за трупом, були вишадково чи, може, з якихось інших таємних причин Штайнфуртнер, один мисливець і лісовий сторож, який знайшов її мертвою в лісі. Всі троє, коли Белла ще жила, були її гвалтівниками.

* * *

Ернст Баллон не з'явився на похорон, хоч бургомістр найближчого села повідомив його телеграфом за рахунок Штайнфуртнера про смерть і народження. Він звелів банкірові Беллі написати корчмарям, що платитиме й далі ту суму, що отримувала Белла, коли вони погодяться до чотирнадцяти років виховувати його сина, який, між іншим, має носити ім'я Карл і бути протестантом, як і його маті. Якщо дитина помре раніше, корчмар отримає невиплачену решту грошей в сумі п'яти тисяч марок. Коли ж дитині сповниться чотирнадцять років, батько пришле за нею або приїде сам. Штайнфуртнери погодились. Дитина, якій на хрестинах дали ім'я Карл, росла без найменшого догляду, наче щеня. Карл бігав у лахмітті або голий по подвір'ю, завжди відчуваючи голод. Він проводив усі дні, а коли доріс до шкільного віку, і половину ночей у лісі. Хлоп'я навчилось розмовляти й ходити, хоч ні корчмар, ні корчмарка його до цього не спонукали. Він угадував по свисту всіх птахів, знов кожну ягоду в лісі, кожну стежину в окрузі. Люди навколоїшніх сіл картали корчмаря за те, що дитина росте без всякого догляду. Одного разу прийшов священик найближчої парафії, іншого разу — вчитель. Але Штайнфуртнер, розілившись, вигнав обох. Йому було досить своїх мук. Дружина тільки й говорила, що про ті п'ять тисяч марок, які вони отримають, коли хлопець помре до чотирнадцяти років. Але сама була надто полохлива, щоб щось вчинити. Адже він був такий ченний, так вагомо говорив і жестикулював. Часто їй кортіло побити хлопця, із зlostі чи жадоби до грошей, але погляд його очей стримував її. У Карла було гарне волосся і голубі очі, великі, сяючі й виразливі, наче в дорослого; в них була добродушна посмішка мудреця, лукавство молодої дівчини, досконала й невмолима доброта архангела.

Поглядом своїх очей Карл управляв мешканцями корчми, злою Марією й сивоволосим Ксавером. Останній, якому

було достеменно відомо, що він батько цієї дивної дитини, ніколи про це не говорив, ніколи не виявляв свого авторитету й почуття батька. Він ставився до Карла, як злі пастухи у казці до підкинутих королівських дітей. Оскільки невідомий пан переказував щомісячно п'ятсот марок, то Ісавер Штайнфуртнер вирахував, що вбивати хлопця слід тільки за місяць або два до того, як йому сповниться чотирнадцять. Він знову став волочитися за наймичками околишніх сіл. Проте в душі пишався дитиною, був гордий і водночас безпорадний перед нею. Хлопець володів ним завдяки холоднокровності своєї натури, ширості своїх слів і дій, які були настільки точними, що здавалися майже безглазими.

Своїми голубими очима хлопець володів усім, що його оточувало. А через те, що жив у злагоді з тим, що відбувалося навколо, і відчував, що воно справляє йому велику приємність, то уявив собі, що може чинити все, і саме завдяки своєму голубому поглядові, чари якого знав і любив, коли бачив свої очі в джерелах, криницях чи ріках, а також у бездонних очах дівчат.

Карлові здавалося, що це він викликає зміну дня і ночі, велить спалахувати зіркам і випливати місяцеві, що це він, хлопець Карл, велить рости траві, шуміти лісам, що це на його знак в домі з'являються гості і на його знак відходять. Він ходив по Шпессарту, наче великий поміщик по власній землі, монах по своїй країні, бог по своєму світу.

Якось у вересні, коли йому сповнилося одинадцять років, він ішов з Агнесою лісом по бездоріжжю. Там, у горах, було ще ясно, сонце світило, а тут, у лісі, вже сутеніло, і Агнеса, яка кілька тижнів ганялася за Карлом, скопила його руку й притулилась до нього. Їй було тринацять, дочка вчителя, дуже гарна, з маленькими твердими персами, в червоному платячку й голубих трусиках, вона мала русяве волосся і дві ямки на щоках, а також слози, настільки дивні й вразливі, що нагадували про себе навіть серед дня. Вона любила Карла, як любили його всі інші люди. Він був незвичайний.

Карл, що вже декілька разів перечитав книжки, які знайшов у домі своїх опікунів, почав говорити мовою цих книжок,— то була якась читанка, біблія і казки Грімм. Отож мова хлопця набула помітної легкості. Люди навколо, які знали Карла, наче графа в замку, пайлотішого

бика в окрузі, найвищого дуба в лісі або принца Люїтпольда Баварського, що з року в рік приїздив до Шпессарта на полювання, твердили, що Карл розмовляє, як священик, як пан учитель. А втім, ні священик, ні учитель не говорили мовою біблії чи братів Грімм, а тільки мовою селян.

Карл і Агнеса посідали під великим буком на мох і листя минулих років. Обоє дивилися на темніюче небо крізь лісову просіку, на хмари, що напливали, виблискуючи різними кольорами, шовкові, пухнасті. В них не було ще того сумного почуття власного життя, відокремленого долею від загального існування, вони не мали ще того похмурого передчуття, що їх колись не стане, що вони помруті і згаснуть у цьому вічно квітучому, вічно зеленому світі. Небо здавалося їм так само близьким, як їхні ноги, ліс і земля простягались навколо них, паче їх власний одяг, світ був для них рідним домом.

— Мені снилося, що ти принц,— сказала Агнеса.— І ти справді принц. Адже це не твій батько, той Штайпфуртнер.

— Я питав його,— відповів Карл.— Він сказав, що в мене немає батька. Тоді я запитав, чи моя мама була красива? Він відповів: «Твоя мама була повія».

* * *

За чотири тижні до того, як Карлові мало сповнитися чотирнадцять, Марія і Ксавер, якому вона пхнула до рук сокиру, увійшли вночі до кімнати, в якій спав Карл, чорноволосе, синьооке хлоп'я, що нічого не вміло. Карл не допомагав ні в полі, ні в саду, ні по господарству. Він не хотів навчатися в жодного майстра, йти на фабрику або стати священиком, як пропонував учитель. Він жив у лісі з деревами і звірами, відвідував пастухів і дівчат, любив бродити з волоцюгами й підмайстрами.

— Він не приносить користі,— верещала Марія, яка останнім часом лупцювала постарілого Ксавера Штайпфуртнера з тою самою байдужою жорстокістю, з якою раніше він лупцював її. Вона жбурляла йому в обличчя кухонний посуд, била по ногах поліном, не впускала до спальні. Вона лютувала, бо Ксавер пропускав термін, коли за Карлове життя можна було отримати п'ять тисяч марок.

— Він не приносить користі,— кричала Марія до Ксавера,— якщо він помре, рідний батько заплатить за п'ять тисяч марок. Я його вб'ю!

— А хто його батько? — запитав погрозливо старий. I Марія жбурнула йому в голову дерев'яну тарілку.

Вночі після цієї розмови вона принесла сокиру, розбудила Ксавера, втиснула йому її в руки і разом з ним подалася до кімнати, в якій спав Карл.

• Вже на сходах старий почав упиратися. Він пробурмотів:

— Хто його батько?

— Мішок я вже приготувала, — прошепотіла Марія, — ми закопаємо його в лісі, на тому місці, де він народився.

— А жандарм? — огризнувся Ксавер. — Коли він мене запитає, я розкажу йому все. I те, хто його батько.

— Твоє місце в тюрмі, — прошепотіла Марія.

— Тобі відрубають голову, — відказав Ксавер.

Тоді вони увійшли до кімнати. Тут було яспо від місяця. Карл лежав на ліжку, спокійно дихаючи.

— Він спить, — сказала Марія. — Рубай! Коло вуха!

Карл не спав, тільки заплющив очі. Вже кілька тижнів підслуховував він їхні розмови, вимоги й погрози Марії, белькотіння Ксавера. Він хотів поворухнутись, але не міг, хотів закричати, але також не міг. Лежав, мов паралізований.

«Я мушу звати на допомогу, — подумав. — Ale я не можу».

Тим часом Ксавер стояв у місячному свіtlі з піднесеною сокирою, і стадевий обух відливав синизною.

— Бай! — шипіла Марія, і Ксавер, зойкнувши, опустив сокиру на її голову й убив на смерть.

Карл витріщив очі. Він запитав:

— Вона померла?

— Повія! — закричав Ксавер, стоячи з скривавленою сокирою.

— Ти покладеш її до мішка?

— А ти хіба не спав? — запитав тихо Ксавер.

— Я чув, як ви наближалися.

— Ось як, ти чув нашу розмову?

— Марія говорила дуже голосно, — відповів, ніби виправдовуючись, Карл.

— Піду до жандарма, — сказав Ксавер.

— Вночі?

— Масш рацію. Він сам прийде. Піду до лісу і повішуся на тому місці, де сконала твоя маті. Якщо тебе хто-

небудь запитає, хто вбив Марію, скажеш, твій батько.
Чуєш, твій батько!

З сокирою в руках Ксавер спустився сходами. Карл чув його кроки в саду. Йому стало моторошно.

* * *

Через вісім днів прибув Ернст Баллон і забрав Карла у священика сусіднього села, куди хлощя завели якісь люди. Ксавер, який справді повісився, і Марія були поховані в той самий день; зійшлися люди з усієї околиці. Карла допитували в поліції, але не могли нічого витягнути. Правда, він доволі докладно описав усе, тільки не сказав про п'ять тисяч марок, щоб не безчестити покійну Марію. Адже він часто читав: шануй свого батька й матір. Він думав: «Марія не моя мати, але я все одно вшаную її пам'ять». Отож і словом не обмовився відносно грошей, тільки сказав, що вона хотіла його вбити, бо він ні до чого не здатний.

— Це дійсно так. Я ні до чого не здатний...

Коли його батько, тобто пан Ернст Баллон, приїхав, Карл зустрів його словами:

— Це добре, що ви приїхали. Я чекав на вас.

Пану Ернсту Баллону було вже під п'ятдесят: поважний, благородний і достойний чоловік з невеликою лисиною, яку він уміло приховував. Ніхто б і не сказав, що це торговець піжірою, а прийняв би його за німецького дипломата. Він занехаяв торгівлю, жив у віллі в Нюрнберзі, мав стосунок з співачкою мюнхенської опери. Кожної суботи йшав до Мюнхена і кожного понеділка повертається додому, в Нюрнберг. Від понеділка до п'ятниці співачка зраджувала його з одним мюнхенським перукарем, а щосуботи і щонеділі вірна була панові Ернсту Баллону за місячну ренту в одну тисячу марок. Між іншим, пан Ернст Баллон був членом двадцяти семи спілок. Він засновував спілки, тратив великі гроші на них, займав там почесні місця. Він був делікатною людиною, сентиментальною і надто реальною. Отож глянув на сільського йолопа, мізерного, брудного, чорноволосого, синьоокого, і запитав:

— Як тебе звати?

— Карл,— відповів хлопець.

— Карл Баллон,— поправив його пан Ернст Баллон.

— Як вам завгодно,— відказав хлопець.— Я буду називати вас татом. Добре? Я вважаю вас гарним татом. Ви така велика людина, хоч схожі на осінній ліс, багряний

і сумний. Ви добре виглядасте, тату. Вам присмно чути це слово?

Пан Ернст Баллон зміряв хлопця з ніг до голови і раптом почав голосно й весело сміятись. Він поплескав Карла по плечу і сказав:

— Ти мій син.— А про себе подумав: «Розумний хлопець, візьму його з собою до Нюрнберга, одружусь з Лолою (так звали мюнхенську оперну співачку), вона покине сцену, куплю собі нового автомобіля і вестиму родинне життя».

В Нюрнберзі старий купив своєму синові черевики, одяг, білизну, бібліотеку, домашнього вчителя, вчителя музики, вчителя танців, кілька технічних іграшок, велосипед і п'ятнадцятьрічну дочку свого садівника Кленке. Дівчину звали Гретою Кленке; при кожній нагоді вона намагалася спокусити свого нового друга: тягнула його до льоху, на горище, зачинялась з ним у ванній кімнаті, ходила до міського лісу й озера,— але все надарма. Карл був надто незgrabний. Він знов усе, та не вмів застосовувати своїх знань. Лиш навчився од Грети, як поводити себе з вельможними людьми, узнав звичаї доброго товариства і мову пролетаріату.

Через півроку батько забрав його з собою в подорож до Марокко та Італії. Повернувшись, старий Баллон хотів одружитись з Лолою. Карл, маючи п'ятнадцять років, виглядав елегантно і благородно. Він навчився французької, англійської і трохи латини, прочитав сорок романів. Тепер він умів поводити себе з молодими дівчатами,— врешті-решт, непогані успіхи за півроку.

У Гренаді під час прогулянки старий пан Баллон розповів синові історію свого життя. Карл слухав його дуже уважно. Вони видряпались на гору, на якій стояв монастир. Під монастирем стояла кам'яна лавка. Вони посідали, продовжуючи розмову, і дивились на долину, місто, річку й Альгамбуру на тому боці долини. Повівав вітерець, небо було дуже голубе, долина — зелена, річка — срібляста, хмари — білі й Альгамбра — сіра. Карл був захоплений місцевістю, але раз у раз повторював, що Шпессарт красивіший.

* * *

Батько почав:

— Мені п'ятдесят років. Я провадив фальшиве життя...
— Ксли ти народився? — запитав Карл.

— 1862 року. Мій батько був другом Георга Гервега, який був радикальним літератором, людиною, що писала вірші проти королів. Гейне називав його залишним соловейком, король Фрідріх Вільгельм IV удостоїв Гейне аудієнції. Вони розмовляли про свої ідеї і свій народ. Король говорив: мій народ, мої піддані. Він думав про вдосконалення поштових карет і Пруссію, яку вважав меншою часткою своєї особи. Поет говорив: мій народ, мої читачі. Він думав про залишниці і свободу, тобто конституцію. Поет і король розмовляли півгодини, не зрозуміли один одного і розійшлися. Трохи перегодом поет поїхав каретою на війну, Гервег утік до Франції, мого батька запроторили до фортеці. Його випустили, коли йому було вже п'ятдесят. Він поселився в Айсбаху, одружився з служницею, створив з нею дитину і назвав Ернстом; присвятив себе вихованню цієї дитини. Це була велика помилка, запевняю тебе! Діти повинні рости дикунами, в лісах, як ріс ти! Можливо, тоді вони будуть щасливі.

— Щастя не в цьому, тату,— перебив Карл,— ми повинні служити людству.

— Що? — запитав батько.— Слухай-но. Мені було-дев'ятнадцять, коли батько застукав мене зненацька в полі. Я лежав у житі й читав угорі вірші його друга Георга Гервега: «Вірші живого». Книжка була з автографом Гервега. Я декламував популярний рядок: «Вирвіть із землі хрести!». То був недільний липневий день. Мій батько, гуляючи полями, ішов з іспанською палицею в руці, в синьому сурдуті, моя мати, колишня наймичка, родом із Пассау, йшла на шість кроків позад нього, в пілюці, яку здіймали його важкі чоботища. Він ставився до дружини гірше, ніж до своєї палиці: не розмовляв з нею цілими тижнями, велів спати в комірці за кухнею, за винятком ночі з суботи на неділю, коли матері дозволялося спати в батьковій кімнаті.

Я мігувесь недільний день після обіду проводити в лісі чи в полі. Я ловив хрущів, капусницю, жаб, коників, приносив їх додому, клав до зеленого ящика, де вони незабаром здихали, поодинці і групами, як коли. На ящикові було написано чорним лаком: «Любов до природи — пробний камінь благородних». Я не був благородною людиною.

— Ні,— підтверджив Карл,— ти не благородна людина.

— Я нещасний,—відказав батько.— Я любив тишу, ходив дуже далеко самотніми дорогами. Я ніколи не любив

людей. Мій батько тікав од них. Бувало, що ми стрічались іноді під час наших недільних прогулянок. Я намагався прошмигнути мимо. Бо ненавидів свого батька і любив матір. Вона співала вечорами, коли батька не було вдома, сумні пісні, що зворушували мене до сліз. Вона була дуже побожна і молилася, коли батько кудись виходив. Він почув, як я, лежачи в житі, кричав: «Вирвіть із землі хрести». Підбіг до мене, топчучи колосся, глянув на мене жахливим поглядом, що я аж розплакався, і сказав тихо й важко:

— Поклянись, Ернste, поклянись, що станеш великою людиною! Поклянись!

Я тримтів, плакав, захлиновся, а батько не переставав мене трясти. І я пробелькотів:

— Клянуся.

— Добре,— сказав батько,— тепер поклянися: я вижену тиранів, поклянись!

— Клянуся!

— Добре, — закричав батько, — тепер поклянися: я звільню свій народ!

— Клянуся,— і я голосно розсміявся. Бо думав, що це гра, яку батько вигадав. Я сміявся крізь сльози, весело й голосно. Батько зміряв мене здивованим поглядом, і я побачив, що він розілівся; потім схопив мене за горло і став душити; моя матір за шість кроків од нас несамовито закричала:

— Облиш, це моя дитина!

Він обернувся, наче його вдарили, і сказав:

— Затки пельку! — відпустив мене й поспілентав додому. Шість кроків позаду йшла моя матір, родом із Пассау.

Відтоді батько ніколи не розмовляв зі мною. Коли я закінчив школу, він віддав мене до Нюрнберга в науку до торговця шкірою.

Після трьох років служби в конторі мій хазяїн вигнав мене. Він заявив, що я нездара і що зостанусь ним усе своє життя. Я відповів: мій батько велів мені поклястися, що я стану великою людиною. Тоді хазяїн сказав, що я син ідіота. Мені було сімнадцять років, і я опинився на вулиці. Я б міг вернутися додому, але боявся батька. Отож пішов до старого лахмітника на Гойгассе, якому продав свого срібного годинника, щоб мати змогу купити цілий шоколадний торт молодій дівчині на імення Ельсбет. За

шматок торта вона подарувала мені перший поцілунок, а за цілий торт обіцяла все. Розумієш?

— Грета Кленке теж завжди говорила «все», — відповів Карл.

Батько продовживав:

— Так, малі дівчата називають це «всім», але воно майже ніщо, повір мені; в руці не залишається нічого, тобі здається, що було щось, але немає нічого. Лахмітника, до якого я звернувся, звали Йоганнес Пфунд. Я часто навідувався до нього після продажу годинника, отримавши дозвіл оглянути його скарби. Я йому подобався. Чи я вже казав тобі, що Ельсбет була його дочкою? Вона одержала торт, а я — все, тобто майже нічого. У неділю пополудні ми сиділи утрьох, старий Йоганнес Пфунд, його дочка Ельсбет і я, за старим важким дубовим столом і пили каву та їли маленькі пряники. Я розказав йому, що хазяїн мене вигнав, а моого батька назвав дурнем, хоч мій батько велів мені поклястися, що я стану великою людиною. Старий Пфунд відповів, що в крамниці розмовляти незручно і щоб я найближчої неділі прийшов до нього додому. Коли я прийшов, він поклав на стіл шість тисяч марок і сказав: «Послухай, тобі зараз сімнадцять, я піду до ратуші і зареєструюсь, що торгуватиму шкірами. Ти говориш, що знаєш цю ділянку». — «Я маю все в голові», — відказав я. — Клієнтів. Товар. Сорти і накладні витрати». — «Гаразд, — мовив старий Пфунд, — розправся з Шмітцом». То був мій хазяїн. «Скільки тобі на це потрібно?» — «П'ять років», — заявив я. «Гаразд, я даю тобі п'ять тисяч. Коли через п'ять років не матимеш нічого, приходь до мене, я дам тобі ще п'ять тисяч. Але більше ти од мене жодного пфеніга не одержиш». — «Пане Пфунд, — відповів я, запинаючись, — я не можу взяти од вас стільки грошей». — «Ельсбет, — відповів спокійно старий Пфунд, — матиме дитину від тебе, її п'ятнадцять років, але, я гадаю, ви одружитеся, коли ти станеш повнолітнім?»

Я обіцяв; старий Пфунд пішов до ратуші, найняв контору, склад, двох робітників, і я став шефом. Цілими днями сидів на конторському стільці і думав лише одне: я — хазяїн. Минуло півроку. Ельсбет померла при пологах. Дитина, хлопчик, теж був мертвий. Коли минув рік, я пішов до старого Пфунда. Ми перекинулися кількома словами і замовкли. Після годинни мовчання я сказав:

— Ось які мої справи...

Старий мовчав. Я продовжував:

— Грошай уже немас...

«А Шмітц, твій давній хазяїн?» — запитав Пфунд. «Шмітц поїхав на лікування до Карлсбада». «Ти негідник», — заявив старий Пфунд. «Але ж ти мені обіцяв, — сказав я йому. — Мені потрібні ці п'ять тисяч, щоб знищити Шмітца».

Пфунд дав мені ще п'ять тисяч марок.

Вони з моїм батьком померли через п'ять років після цього в той самий день гарячої літньої днини у серпні. Я сподівався грошай від обидвох. Але мій батько залишив борги, а старий Пфунд відписав тисячу талярів, усе своє майно, на шпиталь святого Духа. Та я не занепав. Моя торгівля розквітала, у банку я мав п'ятдесят тисяч марок, а Шмітц, старий Шмітц, помер, а його син збанкрутував. Коли продавали з аукціону, я пішов з бумажником, набитим стомарковими банкнотами, і закупив усе; під час розпродажу я сидів у першому ряду і дуже голосно кричав: «Ученъ купує все! Ученъ! Ученъ!» Моя мати не схотіла переїхати до мене до Нюрнберга; вона цілими днями плачала й ходила на могилу батька; я був дуже здивований, виявилося, вона кохала моого батька, дуже кохала; я ніяк не міг цього забути. Я сплатив батькові борги, узяв книгу його друга Гервега і подався до Нюрнберга.

Моя мати померла через п'ять років після нього. В мене було тоді вже двадцять службовців і сто робітників. У Дюссельдорфі, в міському театрі, я побачив твою маму, вона була дуже красива. Ставили «Коварство і любов». На сцені було напівтемно. В партері — теж. Наші руки зустрілися, ми трималися так до кінця дії. Коли спалахнуло світло, ми відпустили одне одного. Тоді я помітив, що біля неї сидів якийсь мужчина. Це був її чоловік. Я зразу завів з ним розмову про п'есу, театр, Шіллера, Дюссельдорф та свою торгівлю. Я пояснив йому, як торгують шкірами. Після спектаклю ми пішли разом до винарні. Потім до їхнього дому. І тієї самої ночі я відкупив у нього дружину за тридцять сім тисяч марок. О першій годині ночі він сказав мені:

— Я кохаю Беллу. Я зруйнувався заради неї, навіть змушеній був продати аптеку. У мене шістдесят тисяч боргу.

Я сказав:

— Проте у вас є гроші на театр.

Аптекар глянув здивовано на мене:

— Цих кілька марок я узяв з каси: треба ж якось жити.

— Треба,— відповів я,— живемо тільки раз, по смерті вороття немає.

— Тільки не говоріть цього моїй дружині,— попросив аптекар і розсміявшись, наче з якогось жарту.— Вона боїться отрут.

— Він хоче, щоб ми отруїлись,— пояснила його дружина і вимушено посміхнулась.— Мені двадцять років.

— Двадцять три,— сказав аптекар.

— Ale ж, Пауль! — вигукнула Белла.

— Вам потрібні гроші? — запитав я.

— Так,— кивнув аптекар.

— Ну, що ж, якщо захочете, то зможете мати багато грошей.

— Ви збожеволіли! — вигукнув аптекар.— У мене борги.— Він глянув на мене і зблід.

— Хто має таку красуню, той може одержати, скільки захоче.

— Я порядна жінка,— заявила майже нечутно Белла.

Аптекар підійшов до її крісла, узяв за руку, глянув на неї, наче на якусь річ, і опустив, ніби догоряючий сірник. Я встав, вклонився і заявив:

— Я одружуся з вашою дружиною.

— Ви п'яні! — сказав аптекар.

— Ale ж, Пауль,— вставила Белла.

— Десять тисяч марок,— запропонував я.

— Марш звідси! — закричав аптекар.

Я посміхнувся, знову сів і сказав:

— П'ятнадцять тисяч...

Вже трохи тихіше аптекар повторив:

— Марш звідси!

Белла дивилася на мене остоўпілим, сяючим поглядом, і раптом я відчув, що справу полагоджено.

— Двадцять тисяч,— розщедрився я. Аптекар-підбіг до мене, схопив за руку й прошепотів:

— Ви багаті?..

Я подивився на нього.

— Мільйонер?... — не вгавав він.

— Відпустіть мою руку,— звелів я.

— Сто тисяч,— попросив він,— сто тисяч.

— Сто тисяч? Ви божевільні?

— Ти божевільний! — закричала Белла.— Сто тисяч марок, навіщо тобі сто тисяч марок? Пан Баллон не може руйнуватись задля мене.

Я був здивований і захоплений одночасно.

— Я зруйнувся задля вас, Белло,— вигукнув я, устав, обійняв її за плечі й поцілував в уста. Вона також мене поцілуvalа.

— Сімдесят тисяч,— закричав аптекар.

— Досить п'ятдесяти,— сказала Белла.

— Двадцять п'ять,— запропонував я.

— П'ятдесят! — звереснув аптекар.— Ти цінував її в моїй квартирі, це порушення шлюбної вірності, я подам на тебе в суд!

— Тридцять тисяч і ні пфеніга більше...

— Тридцать тисяч досить,— погодилася Белла,— я не хочу вмирати, отрута стойть вже готова у нашій спальні.

— Тоді сорок,— не здавався аптекар.

— Тридцять,— відповів я,— підійшов до жінки й приторнув її до себе. Я був п'яний.

— Коли ви заплатите? — запитав він.

— Пауль! — закричала вона.

— Зараз,— відказав я.

— Маєте гроши при собі?

— Це просто підло! — вигукнула вона.

Я виписав чек. Він покинув мешкання, а я ліг з твоєю матір'ю до ліжка, бо дуже кохав її в ту ніч. Мені здавалося, що це найкрасивіша ніч у моєму житті. Коли розвіднілось, ми вийшли з квартири і поїхали до Нюрнберга. Аптекар писав до Белли кожного місяця, навіть тоді, коли вони розлучились і вона стала моєю дружиною. Він купив собі фабрику огіркових консервів. Через два роки бідолаха застрілився в публічному домі. Твоя мати плакала за ним і покинула мене перед ночі, залишивши листа. Більше я її не бачив. Вона поїхала до Шпессарта і померла, породивши тебе.

— Мій тату,— сказав тихо Карл.

— Так, так,— відповів Ернст Баллон.

— Уже вечеріє.

— Ходімо,— відказав батько.— Але знаєш, я добився в своєму житті всього, чого хотів. Я був хазяїном, зараз я мільйонер. Фірма Шмітц збанкрутівала. Проте в мене таке почуття, наче мое життя змарноване й загублене. Коли тобі стукне п'ятдесят і ти всього домігся, чого тільки

бажав, то усвідомлюєш, що це так мало, так нікчемно мало, що нічим не можна вернути втрачене життя, що ти жив даремно. Коли ти бідний, тобі здається: мав би мільйон і був би дуже щасливий...

— Вже ніч, тату,— сказав Карл.— Може, підемо до готелю та повечеряємо?

Батько звів очі: там унизу мерехтіла долина світлом ліхтарів і вікон, вгорі блистало небо жовтим і синім світлом зірок; зашуміли дерева, стало прохолодніше, на вулиці впали довгі тіні.

— Ти розумієш? — запитав батько.— Мати п'ятдесят років і змарнувати життя? Все таке нікчемне, так мало щастя на цьому світі, і коли втрачаєш останнє,— зостаєшся з пустими руками... Ти мене розумієш?

— Ні,— відказав Карл.— Йдеться не про те, тату, щоб самому бути щасливим, а про те, щоб робити щасливими інших.

— Я не твій тато,— закричав пан Ернст Баллон, ображений тим, що його не розуміють,— я не твій тато. Ти говориш так, немов читаєш вислови на стінах. Я дорослий, я знаю життя, мені п'ятдесят років...

— Тоді всі дорослі повинні стати дітьми,— сказав Карл.

— Мовчи! — закричав батько.

Вони спустилися з гори мовчазним лісом, зайдли до готелю і вночі поїхали назад до Німеччини.

* * *

В Нюрнберзі Карл пішов до гімназії; старий одружився з Лолою, мюнхенською оперною співачкою, що зраджувала його тепер на протязі всього тижня з водісм, слугою, перукарем, робітниками і всіма друзями чоловіка.

1917 року Карла призвали на військову службу, він попав на Західний фронт і став унтер-офіцером. У 1918 році він повернувся до Нюрнберга. Тут все перемінилось. Його батько сидів у тюрмі; його судили за торгівлю краденими пасами. Лола розлучилася з ним і, розповідали, стала в Гамбурзі повісю. Майно старого Баллона було частково витрачено на невдалі спекуляції, частково конфісковане. Пан Ернст Баллон став жебраком під час економічної кон'юнктури. Торгівля шкірою в 1914—1918 роках розквітала. Було просто незрозуміло, як міг зубожіти купець в такі надзвичайні сприятливі роки. Але батько Карла

справді втратив усе, і юнакові не залишилося нічого, окрім Залізного хреста другого ступеня і звання унтер-офіцера килимової кайзерівської армії. Баллон подумав: настали сумні часи, але я не вірю в те, щоб не можна було поліпшити стан речей у світі. Бракує тільки доброї волі і правильного погляду. У мене є одне і друге. Я виправлю біг світу. До мене було чимало вдосконалювачів світу, але всіх їх диявол заманив у гори і з найвищої вершини показав красу світу; усіх обіцяв навчити перетворювати каміння на хліб, всі дали себе спокусити, і чим воно закінчилося? Всі перетворили хліб землі на камінь! Я ж... Він обірвав свій монолог, посміхнувся, втішений, і зайшов до трамвая. Карл поїхав до тюрми, щоб відвідати свого батька, перший і останній раз перед своїм виїздом з міста Нюрнберга.

Тривало досить довго, поки Карла провели до приймальної. Завдяки винятковій привітності директора карнотого закладу до захисника батьківщини синові і батькові дозволено було розмовляти не через гратеги; сторож відвернувся. Батько був одягнутий у сіру тюремну форму з мішковини, мав посивіле волосся, одутлі бліді щоки, трохи шкітильгав, на його обличчі розлилася вульгарна солодкувата посмішка, Карл простягнув батькові руку.

— Мій тату,— сказав він,— мій тату.

Старий дивився на нього, похмуро посміхаючись, не подаючи руки та не йдучи йому назустріч. Вони мовчали. Сторож обернувся і сказав:

— У вас тільки двадцять хвилин. Якщо бажаєте порозмовляти...

— Як ся маєш? — запитав Карл.— Чи можна тобі чимось допомогти, тату?

— Вона розлучилася зі мною,— відказав старий.— Втекла. Чи ти знаєш, що вона мене обдурила? Я піймав її на гарячому. І знаєш з ким? З моїм бухгалтером, миршавим чоловічком, що заїкався і мав брудні нігти, троє дітей, дружину і тещу. Із співчуття я платив йому більше. Одного разу я його запитав:

— Меллер, чи ви знаєте, хто такий Гервег?

— Ви маєте на увазі пана Геркеля, нашого податкового ревізора?

— Ні,— сказав я,— Георга Гервега.

— В нашій околиці такого немас,— відповів бухгалтер,— але я можу пошукати в телефонній книзі...

— І з таким юлопом Лола лягає до ліжка, до мого ліжка, в недільний вечір, коли я зайнятий грою в скат. Якось мені стало погано, я прийшов додому о дев'ятій, заходжу до спальні, вмикаю світло, а ті свині валяються...

— Лоло,— говорю я,— мое золото, що це означає?

— Це бухгалтер Меллер,— відказує вона.— Добре, що ти прийшов.

— Лоло,— питаю я,— навіщо ти це робиш?

— Пане комерційний раднику,— звертається до мене бухгалтер Меллер (Ти, можливо, не знаєш, що під час війни за постачання шкіри для армії мені присвоєно звання баварського комерційного радника). Пане комерційний раднику,— говорить бухгалтер Меллер і падає переді мною навколошки,— одумайтесь, я батько сімейства...

— Я вас звільняю,— заявив я.— Чому вона так вчинила, Карле?

— Бо вона повія,— відказав Карл,— у Гамбурзі вона виходить на вулицю!

Чому здавалося, що говорити правду — це обов'язок. Тому повторив:

— Вона повія.

— Неправда! — прошепотів батько.

— Правда,— відказав Карл.— Вона зраджувала тебе ще в Мюнхені зі своїм перукарем, я це знаю, увесь Нюрнберг знає, що вона зраджувала тебе з кожним стрічним.

— Це неправда! — закричав батько.

— Тихо! — обізвався сторож.

— Ти більше не мій син!

— Я ніколи ним і не був!

— Поклянись!

— Тихо! — кричав сторож.

— Поклянись! — кричав батько.

— В чому? — запитав син.

— Що станеш падлюкою! Що стапеш негідником з негідників, бо це і є ваше прекрасне людське суспільство, падлюка на падлюці! Поклянись, що відомстиш за мене, поклянись! — Батько впав на коліна і став товкти головою об кам'яну долівку. Він ридав, слози стікали по його блідих щоках, а старий витирав кулаками очі і кричав: — Поклянись, що відомстиш за мене! На світі немає справедливості! Я вірив у людей. Гадав, що життя мусить мати якийсь сенс... Поклянись, що ти ніколи не віритимеш в це, що

станеш падлюкою, будеш брехати, зраджувати, красти, проституювати і жити без любові й сенсу! Поклянись! Поклянись! Поклянись!

За кожним викриком батько бив головою об камінь; він заливався кров'ю, кричав і, наче скажений, відбивався од сторожа, який побоювався і за кам'яну долівку, і за голову в'язня № 73.

— Поклянись! — кричав батько.

— Кляніться ж кінець кінцем! — кричав розлючений сторож.

— Я не можу, не можу,— белькотів Карл.

— Поклянись! — кричав батько.

— Покляніться! — кричав сторож.

— Клянусь! — вигукнув пронизливо Карл.

І подумав: «Що я роблю? Адже це обман!»

Примчало сім сторожів з револьверами в руках і поволокли осатанілого в'язня, а восьмий сказав до Карла:

— Негайно забирайтесь!

— Я? — запитав, наче прокидаючись зі сну, Карл і раптом закричав услід фальшивому батькові й семи сторожам:

— Я відмовляюсь! Відмовляюсь! Відмовляюсь!

І восьмий сторож виштовхав його геть.

Карл Баллон подався до готелю в передмісті, де знімав кімнату за тридцять марок, звелів принести йому аркуш паперу і написав батькові такого листа:

«Вельмишановний пане Ернсте Баллон!

Я одмовляюся од своєї клятви. Я не хочу стати падлюкою, бо люблю людство і не знаю солодшого почуття, як брати участь у великих звершеннях на землі, не знаю величнішого захоплення, як захоплення розуму, коли він поставив собі за мету вилікувати за допомогою духа світове зло. Я хочу докорінно змінити світ і краще організувати його, хоч у моєму віці і в моєму становищі про це можна тільки мріяти; проте я запевняю тебе, тату, що матиму трохи, становище й ім'я, аби здобути могутність. Ти гадаєш, це лист божевільного? Але ким був Наполеон, ким були Морган і Рокфеллер, Мойсей і Магомет, маючи двадцять років? Кожен геній творить себе сам. Я пишу тобі все це, щоб ти зінав, що мое життя матиме сенс, бо я люблю життя. А від клятви відмовляюсь!

Твій син Карл Баллон».

Через вісім днів йому переслали листа батька до Берліна, де Карл працював кельнером на Шоссенштрассе, брав чайові і складав плани поліпшення світу. Як це не дивно, але Карл Баллон не вступав до жодної політичної партії. Він був переконаним індивідуалістом. Не вірив у наявні теорії, силу мас і раціональність старих систем чи доцільність існуючого ладу, вірив тільки в себе і свої здібності. Його погляди були до того божевільні, а манери так розраховані на ідеальні часи, що все це викликало лише посмішку. Його любили, бо він вірив у ідеали (з яких усі сміялися), ба навіть поводив себе відповідно до цих ідеалів.

Його батько писав:

«Дорогий Карле!

Мені скоро шістдесят, і я не скаржився б, коли б збирався вмирати. Через рік мене випустять з тюрми, і тоді я порахуюся з моїм світом. Лола написала мені листа і послала двадцять марок та сигарет. Вона пише, що було б краще, коли б я застався мільйонером, бо зараз знову багато мільйонерів, час сприятливий, і тямуща людина може чогось добитись. В неї є верховий кінь, дорога шуба, і коли я вийду й зароблю гроші, вона знову житиме зі мною. Напиши їй на адресу: Гамбург, Вільгельмштрассе, 13. Напиши, що я її кохаю, що через десять років я знову матиму мільйон, хай чекас на мене. Напиши, що я дуже її кохаю, а слово «дуже» підкресли, чусь?

Привіт од твого ув'язненого батька Ернста Баллона».

Карл прочитав листа, поклав його в конверт, надписавши Лолину адресу, і відправив до Гамбурга.

Він звільнився, став робітником Загальної електричної компанії, попав до технічного відділу, знову звільнився, став агентом відділу об'яв одної газети, там познайомився з редактором, який доручив йому писати невеличкі фейлетони. Та все це не був ні Наполеоном, ні Мойсеєм, пі Магометом, ні Рокфеллером. Становище ніскільки не поліпшувалось, а навпаки. Бідних ставало все більше, а багатих все менше. Число незадоволених зростало, а задоволені соромилися своєї задоволеності. З'явилися тисячі порадників епохи, і сотні тисяч одягнулись у форму помічників нації. Чим дужчали злідні, тим улюбленишими ставали сто процентні оптимісти. Більш того, оптимізм ставав офіційною і найвищою мудрістю правителів. Чи мало держав світу обіцяли поліпшити економічне становище

вище в точно визначені строки, і всюди поширювалися чутки, що за економічним розквітом з'являться плоди культури, прогресу, цивілізації, мистецтв і наук, що кожен нестиме загальне щастя до загальних стодол і добробут стане спільним, як вода в криницях. Протягом тисячоліть маси обдурювали тим, що кермо землі є в руках бога. Хто був незадоволений світом, той протестував проти бога. Для однієї секти він був богом номсти, для другої — богом любові, а коли стали про його розмірковувати, то дійшли висновку, що його необхідно вигадати, якщо він не існує насправді, бо ж мусить бути якийсь верховний розум. Врешті просвітительству і матеріалістичній науці вдалося переконати більшість людей в тім, що бога немає, вигадувати його також непотрібно, бо життям людей керують фізичні закони й хімічні явища. А через те, що позасвітового розуму не було, висунули внутрішньосвітовий, людський розум, що єдиний може впорядкувати людські взаємини. А після деякого часу було визнане за можливе обходитися й без розуму і дехто вважав його навіть шкідливим, наче отруті. Почалася світова перемога глупоти. А оскільки люди мало, а то й зовсім нічого не знали, вони перестали мислити і почали вірити в могутність віри. Рационалісти вважалися скінченими ідіотами. І люди ставали іраціоналістами заради іраціонального. Глупота втішалася божеськими почестями і набула службового характеру. Вона давала право на пенсію, і підлеглість перетворилася на принцип. Слово «розум» стало в Німеччині смішним.

Коли Баллон підвівся на вечорі випускників свого класу і почав говорити: «Мої панове, розум, людський розум...», його колеги насміялись як з розуму, так і з останнього його захисника.

* * *

Коли Карл Баллон після ночі, яку проспав з Марією в одному ліжку, запитав, чи вона справді вірить у моральну тенденцію розуму, вона люто відказала, що воліла б бути мужчиною. Він зашарився і обійняв її.

Потім запитав її, чи вона все ще жалкує, що стала жінкою; юнак почував себе дуже гордим і дуже щасливим; він знову вірив у свою здатність ощасливити людей. Але Марія зміряла його поглядом, наче фельдфебеля чи поліцая, якого занесло бурею до її ліжка. Найохочіше вона

вигнала б його через вікно, щоб він зламав собі шию, падаючи з четвертого поверху. Вона зненавиділа його раптом, наче він справді її перемінив або забрав щось від неї, чи то дав щось таке, що принижувало її. Він доторкнувся піжно рукою до її грудей, а вона вп'ялася в його тіло зубами; він прийняв це спочатку за кохання, але, побачивши її холодні очі і перекривлене обличчя, зрозумів, що це ненависть. Він пробелькотів:

— Що я зробив вам, Маріє? — Невже ці уста цілували його, ці руки обіймали, ці очі закохано дивились на нього? Сумно посміхаючись, він повторив: — Що я зробив вам, Маріє?

Вона глянула па нього холодно, зло, як чужа; йому хотілось одночасно задушити й обійняти її. Він утретє спітав:

— Що я зробив вам, Маріє?

Вона гордовито відповіла:

— Нічого. Зовсім нічого.

Карл познайомився з нею сім тижнів тому, на святі літа. Він ішов з незнайомим паном, з яким сидів за столом, ішов через похмурі й сяючі танцювальні зали, танцюристи штовхали його, хихкали, пан, що йшов за ним, був у відчай, бо вважав Карла п'яним або небезпечним ідіотом. Карл говорив:

— Я люблю розум за його кволу суверенність. Він зовсім безсплій, хоч це єдина сила на світі. Він певловимий, хоч це сдина існуюча річ. Життя без розуму здавалося б мені нестерпним. Проте, можливо, саме великий розум робить життя нестерпним. І все-таки я люблю розум.

— Я теж люблю розум,— заявила дівчина, що стояла біля колони, схопила Карла за руку і звеліла незнайомому панові:

— Залиште нас.

Незнайомий пан, мешканець Дрездена, полохлива й добродушна людина, пішов до роздягальні, узяв капелюх й плащ і заплатив жінці, що подала йому їх, десять марок, хоч та назвала його в думці спекулянтом. Він подався додому, тобто до мебльованої кімнати на Курфюрстенштрасе, спакував сорочку, два томи Вільгельма Буша і Новий завіт, три пари шкарпеток, свій буденний костюм і портрет матері й повернувся до Дрездена, де його мати мала крамницю колоніальних товарів; розбудив о шостій свою оглядну й рішучу матір і, сміючись, заявив, що життя

не має жодного сенсу, то чому б йому теж не торгувати колоніальними товарами?

— Звичайно, Паульхен,— відказала оглядна й заспана мати.— Ну, як тобі сподобалося в Берліні?

У відповідь на це Паульхен став плакати і пояснив:

— Люди в Берліні, розумієш,— це чужі люди, вони не дають тобі навіть бутерброда, вони пхають тебе до ями і сміються, коли ти говориш їм про щастя. Це непогані люди, але, можливо, вони надто розумні.

— Ах,— мовила оглядна мати,— це тобі тільки так здається. В Дрездені...

* * *

— Ви справді любите розум? — запитав Карл незнайому дівчину.

Вона відповіла:

— Мене звуть Марія Турн, я студентка і оце вперше прийшла на берлінський бал.

— Бажаєте потанцювати? — запитав стурбовано Карл, бо зовсім не вмів танцювати. Але коли б Марія захотіла, він став би навіть догори ногами або скочив у воду. Він ще ніколи так не кохав. «Це якесь надзвичайне почуття,— подумав,— найсильніше почуття в світі, можливо, єдине взагалі. Чи є де-небудь людина, яка б двічі мала таке почуття».

Марія сказала:

— Мені приємно з вами, ви виглядаєте так пристойно.

Карл сприйняв це як заклик. Він схопив її за руку і простогнав:

— Я кохаю вас, Маріє, кохаю тебе!

Марія посміхнулась:

— Я не повинна забувати, що люди, які говорять про своє кохання, або ж мало кохають, або кохають марно. Вам, можливо, бракує розуму?

Карл був закоханий. Він одказав:

— Я прошу вашої руки, Маріє!

— Ви вже тримаєте її.

— Пробачте, я хочу, щоб ви стали моєю дружиною, розумієте, хочу одружитися з вами.

— Ах,— зітхнула Марія.— Ви завжди так розважаєте незнайомих дівчат?

— Це серйозно,— заявив Карл, дивлячись на неї, наче людина, що тоне,— мені здавалося, що кохаю всіх людей, а тепер бачу, що не кохав нікого, крім тебе, Маріє.

— Скільки ви заробляєте, пане? Як вас звату? — запитала вона.

— Карл Баллон, я редактор, родом із Шпессарта, заробляю пістсот марок у місяць; я справді кохаю тебе; чотирнадцять років я жив у лісі, де моя маті народила мене й померла; це було вночі, кричали сови, навколо бродили лисиці; вона не кричала, коли спородила мене; од мене йшло світло, і лісовий сторож знайшов мене... Маріс, я робитиму все, що ви захочете; я не говорив цього ще нікому, але вам кажу, бо вірю — я велика людина; не смійтесь, ніхто не знає наперед, як виглядають великі люди, ба навіть самі ці люди не знають, що вони великі, але я знаю, і якщо ви вийдете за мене заміж, то також повірите. Я хочу вас поцілувати.

— Ви забагато вишили.

— Я не п'яний, — сказав Карл і випустив нарешті її руку, — я вас кохаю.

— Заведіть мене, будь ласка, до роздягальні, — звеліла вона.

Карл устав. У роздягальні, допомагаючи їй одягнути плащ, він ще раз запитав:

— То вийдете за мене?

Вона глянула на нього, подала руку, яку він поцілував, і сказала:

— Дайте мені вашу адресу. Можливо, я напишу вам.

— Обов'язково напишіть, — попросив він та, побачивши, що вона вагається, хотів стати перед нею на коліна.

— Ради бога, я напишу вам. Через вісім днів.

Але написала вже через три дні. Коли Карл прийшов до готелю після випускного свята, що з вини чужого весілля закінчилось так бурхливо, на нього чекав лист Марії. Він тут же зачинився, розірвав конверт і прочитав:

«Дорогий пане Баллон... Чим більше я про вас думаю, тим симпатичнішим ви мені здаєтесь. Я вірю, що ви гратимете в світі певну роль. Щлю вам сердечний і останній привіт. Марія».

А тепер, уранці, після першої ночі, яку Карл Баллон проспав з Марією, він устав, одягнувшись, взяв свого капелюха і, перш ніж вийти з кімнати, сказав:

— Я тебе не кохаю. Ні. Чуєш? Не кохаю.

КНИГА ДРУГА

Розділ п'ятий КРУГОВИЙ МАРШРУТ

У старих книжках багато написано про любов. Моралісти вважали, що любов аморальна, пророки твердили, що хто її не мав, той змарнував своє життя, скептики доводили, що любов не існує, а софісти, що це — істина. Про любов співається в багатьох піснях, про неї складено безліч прислів'їв і романів, люди вмирали за любов, хлощі сміялися з неї, дідусі плакали за нею, жінки й чоловіки ждали її, а діви жертвували для неї ознаку свого стану. Дехто випивав із любові отруту, дехто віддавав своє майно, тіло й життя, дехто робився хворим, а декого любов виліковувала.

Про неї пишуть також, що вона витримує спеку й зимову стужу, що вона солодша від дикого гірського меду

і особистої свободи, що вона пропикає аж до трону господа бога і близьча, ніж справедливість і побожна віра, що вона нездоланна, наче закони всесвіту її глупота. Деякі давні літератори пишуть, що любов — це безглуздя і саме тому її нездоланна. Інші величають її найвищою мудрістю.

* * *

Марія сидить на лавці в управлінні поліції на Александрплаці, в центрі Берліна. Вона розмовляє сама з собою, тихо, майже нечутно ворушачи губами, наче легкий подих південного вітру колишній пелюстки квіток.

Вона говорить: «Я тебе не кохаю. Чуєш? Я не кохаю тебе!» Марія повторює ці жалюгідні чотири слова вже протягом багатьох тижнів. Вона носить їх із собою, наче зародок дитини. Бо ж навіть не знає, від кого завагітніла. Вже три місяці, від того вечора, як Альберт розповів їй, що він убивця, коли сказав, що хоче взяти її голою, коли знехтував нею, вигнавши з кімнати, вона кохала Альберта Штіфтера. Саме тоді, говорила вона, він збаламутив її, спокусив.

Вона говорила собі, що Штіфтер її спокусив, наче забула про ніч з Баллоном, що настала після вечора з Альбертом Штіфтером. Вона сиділа на лавці у вестибюлі і говорила: «Я хочу мати Альберта. Я його не кохаю. Я хочу сказати це йому, хочу, щоб він чув, що я його не кохаю. Чуєш? Я тебе не кохаю».

Вона сиділа тут вже від восьмої ранку, щоб звинуватити Альберта Штіфтера в убивстві свого друга й шефа. Вона вагалась, хоч її черга давно пройшла. Бідна провела безсонну ніч в своїй кімнаті, переверталась з боку на бік у своєму ліжку і думала тільки про одне: виказати його. Марія прийшла так рано, що їй не потрібно було чекати, досить було натиснути на дверну ручку і увійти. Всередині, в звичайній кімнаті, вікно якої було загратоване, а стіни заставлені шафами з документами, сидів звичайний чоловік і гортав папери, що лежали перед ним. Він запитав би: «Що ви бажаєте?» А вона, Марія Турн, якій все ще двадцять років, хоч ціле тисячоліття відділяло її від тої Марії Турн, яка не кохала Штіфтера і не спала з Баллоном, сиділа б перед комісаром поліції; наче перед богом, який нетерпляче постукав би олівцем об стіл і сказав би: «Пропшу, що ви бажаєте?» (Ах, яка іронія! Чого я бажаю? Його, тільки його!) Вона сказала б: «Пане комісар, я — Марія Турн, я виказую на пана Альберта Штіфтера, який заради

дев'ятнадцяти тисяч марок замордував Коня. Я роблю це в інтересах злочинця, щоб у нього була можливість спокутувати свою вину. Вбийте його, пане комісар! Посадіть до в'язниці! Він мій убивця. Він отруїв мою душу. Я роблю це, бо ненавиджу його!»

«Ні,— думала вона,— цього я не повинна говорити комісарові. До того ж я мушу чекати, бо ще не підійшла моя черга, я сидітиму тут багато годин і тільки згодом увійду й заговорю, щоб опісля не докоряти собі за те, що поспішила. Незабаром я відчиню ці коричневі двері, і все буде гаразд. Його арештують. Засудять. Його замордують, а я покінчу з собою, бо що мені робити на світі, де його вже не буде?»

Цілих три місяці Марія провадила цей безконечний таємний діалог з Альбертом Штіфтером. Будучи від природи скептиком і навчившись од своєї епохи в усьому сумніватись: в законах, в моралі, релігії, в сенсі світу, людського життя і культури, ба навіть в суті і вартості окремої людини, вона віддалась першому чоловікові, який їй подобався. А тому що в світі не було нічого непохитного, то залишалося тільки почуття до людини, на яке вона могла спертися. Але й це почуття захиталося, коли Альберт Штіфтер не відповів на нього.

Три місяці тому пішов од неї Баллон. Карл Баллон був першим, хто обіймав її й оволодів нею, встав з ліжка і заявив: «Я тебе не кохаю». Карл Баллон зачинив за собою двері, вона встала, ридаючи, одягнулась і вийшла з дому. Навіть пішла до університету, де студіювала германістику. Марія була племінницею літнього багатія, що в неї закохався. Він запропонував їй гроші, одяг, автомобіль, ренту і свою зів'ялу руку. Вона взяла все: гроші, одяг, автомобіль і ренту, але не взяла його руки. Заходила до нього час од часу, коли потребувала грошей або відради. Він був мільйонером, величався Стефан Росс і жив у віллі в Грюневальді.

* * *

Марія Турн була позашлюбною дитиною. Її мати, Луїза Бар, мала сімнадцять років, коли привела її на світ. Батько позашлюбної дитини був студентом. Марія, що ніколи не турбувалася про справжнього батька, ненавиділа свого вітчима, якогось пана Максиміліана Турна, що 1921 року став її батьком, одружившись з Луїзою Бар. До цього Луїза була заміжжю за мільйонером, який загинув на

фронті, залишивши їй великий маєток. Максиміліан Турн, який вже розтринькав спадок своєї матері, австрійської графині, і свого батька, франкфуртського банкіра, а потім ще й дядька, кернерського поміщика, і при цьому дожив до сорока роців, не навчившись ні працювати, ні заробляти гроші, спокусив Луїзу, яка в нього закохалась. Він переконався, що і маєток і Луїза — обе досить принадні, щоб одружитися з удовою. Коли ж познайомився з Марією, яка своє дитинство провела в притулках для сиріт, а тепер, маючи тридцять років, жила в материному домі, то переконався, що дочка інтересніша од матері, і удочерив її; він визнав про себе, що вона вартніша од усіх жінок, що їх він знав. Марія ненавиділа його. Дотримуючись певних традицій своєї родини, вона зневажала сім'ю; як і її дядько Йозер Бар, Марія не рахувалася з умовностями і була одночасно романтичною й цинічною. Між іншим, свого дядька Йозефа, якому було тридцять три роки, вона називала просто «Йозеф», а старшого дядька — Стефана — тільки «дядько Росс».

Марія народилася об одинадцятій годині сорок п'ять хвилин 30 квітня 1908 року проти волі своєї неодруженої матері. Луїза, сімнадцятирічна дочка соціал-демократичного депутата рейхстагу, була тоді ще закохана в свого студента Ахіма фон Вінтерштайна і заради нього вирішила стати матір'ю. Вона сподівалася, що це буде син, який своєю принадністю й чарівністю і уявленими талантами свого батька доскочить слави. Луїза сказала Ахіму:

— Я назву його Йоахімом, він буде твоїм продовжувачем, я хотіла б народити тобі тисячу синів, щоб у світі були тисячі людей, подібних до тебе.

Ахім шанобливо посміхнувся й відповів:

— Ти мене так любиш, Луїзо?

Але Луїза не слухала його: Вона заявила:

— Обдаровані сім'ї досягають іноді апогею в одному із своїх потомків. Ти гадаеш, можливо, що наша сім'я занепадає, бо мій батько покинув матір, а мій брат Йозеф, маючи тридцять років, справжній ідіот, а моя сестра Тінка кинулась у воду, завагітнівши од дядька Росса. Чи, може, зробивши мені дитину, ти просто не хочеш зі мною одружитися? Чоловіки, які спокусили дівчину, не дбають про чужу родину, наче збезчестили не тільки її, але й увесь рід. Однак я запевняю тебе, що родина Барів на піднесенні, і моя дитина, яка обов'язково буде сином, доведе це на ділі.

Він стане великим революціонером. Я присвячу ѹому своє життя. Виявом і символом його майбутнього буде те, що я народжу його 1 травня 1908 року.

— Таки 1 травня? — запитав Ахім фон Вінтерштайн.

— Так,— відказала вагітна Луїза,— я все вирахувала, крім того, я так хочу і зумію підкорити собі власне тіло. Я народжу Йоахіма вранці 1 травня. Червоне свято міжнародного пролетаріату буде його днем народження.

Коли вранці 30 квітня 1908 року у Луїзи почалися пологи, вона заборонила своїй розгубленій красивій матері Константіні Бар і своєму розгубленому й здивованому другові Ахіму, що жив у них на квартирі і нізащо не міг повірити, що саме він спричинився до її мук, викликати лікаря чи акушерку.

І мати, і Ахім кричали:

— Ми приведемо лікаря, ми покличемо акушерку!

А Луїза, незважаючи на нестерпний біль, відповідала:

— Жодного лікаря, мамо! Жодної акушерки, Ахіме! Я народжу Ахіма завтра, 1 травня. Я витримаю!

— Що ти робиш? — питала мати.— Що ти робиш?

— Я втискаю дитину назад до лона, я затримую її,— шепотіла знесилена Луїза.

— Ти з'їхала з глузду,— сказала мати.

— Ти геройня! — вигукнув друг.

— Я — мати,— прошепотіла Луїза.

— Ти станеш нею завтра,— сказав педантичний і точний Ахім.

— Із божою допомогою,— додала мати.

— Я допоможу собі сама,— заявила геройчна дівчина.— Ахім народиться завтра.

Об однадцятій сорок п'ять 30 квітня 1908 року в присутності доктора Шмітгеннера й акушерки Вольфсгрубер Луїза народила здорову дитину. Це була дівчинка, і її охрестили Марією. Луїза глянула на неї з невимовним презирством і сказала:

— Я віддам її до притулку для сиріт.

А коли дитину забирали хрестити, Луїза, що дуже любила символи, заявила:

— Це фальшива дитина, вона народилася передчасно, дівчиною замість хлопця, може, й справді родина Барів занепадає?

Опісля вона завезла Марію до католицького притулку для сиріт. Лиш коли дівчинка, маючи вже десять років,

втекла з притулку, Луїза взяла її до себе. Тим часом вона стала артисткою, прибравши ім'я Біанки Добо. 1914 року вийшла заміж за мільйонера Альфонса Леві, гомосексуаліста, і незабаром втратила його — він загинув під час наступу на Берлін, за що Луїзі прислали Залізного хреста другого ступеня. Вона залишилася в Берліні, втішалась життям і закохалася в ледаря Максиміліана Турна, бо він був красивий і до того ж граф. Його повний титул був «граф Максиміліан Турн», але всі зпайомі називали його Максі або Турп. Він, як і Альфонс Леві, був гомосексуаліст. Удоочеривши Марію, яка йому винятково подобалася, послав її до гімназії і мав на неї великий духовний вплив, хоч вона його ненавиділа. Його дратувало, що Луїза зреється своєї дитини тільки тому, що це була дівчинка. «Не можна нехтувати жодною людиною,— говорив він,— бо не знаєш, чи вона тобі не знадобиться. Крім того, людина — це щось чудесне, чого не слід легковажно нищити». І пророкував: «Марія стане небезпечною жінкою. Хай вона навчиться знаходити об'єкти для своїх почуттів, що відповідали б силі її серця, і вона стане великою. Тобі не слід розчаровуватися, Луїзо. Твій Йоахім став би генералом або дипломатом, лікарем чи злодієм, а можливо, всього-на-всього прикажчиком твого дядька Росса; а що можуть чоловіки такого сорту? Марія стане чимось більшим. Вона буде великою кокоткою. У неї є все, що для цього потрібно: розум, почуття, краса, пристрасть, жадоба власті й нещасливе дитинство».

Луїза, яка звикла слухати, що їй говорили, саме завдяки цій рідкісній рисі вважала, що розуміється на людях краще, ніж її чоловік, який слухав тільки себе одного. Вона одказала спокійно і з усією черствістю честолюбної і розчарованої матері:

— Марія схожа на мою сестру Тінку, що втопилася через дядька Росса, від якого завагітніла. Вона загине від свого першого кохання.

Турн зблід і заявив:

— Але ж, Луїзо. Ти, здається, непавидиш свою дочку.

— Я люблю Марію,— відказала Луїза,— але я знаю її недоліки.

— Вона дитина,— сказав тихо Турн,— коли стане старшою, навчиться любити своїх батьків. Дуже багато дітей ненавидять своїх батьків.

— Марія зіпсута, — відказала розлючена Луїза. — Вона виховувалася в публічному закладі, притулку для сиріт.

— Але ж ти сама послала її до того притулку, — заявив Турн. — Яка ж з тебе мати?

— А мене! — закричала його дружина. — А мене? Хіба мене щадили? Хіба не зіпсували? Чи я зустріла в світі хоч одну людину, яка б не топтала мене ногами, не ранила, не кривдила, як тільки для цього була нагода? Хіба зустріла коли-небудь хоч одну гарну людину? Чоловіка, який кохав би мене по-справжньому?

— Луїзо! — проказав тихо Турн. — Луїзо!

Він був ображений, бо думав, що він гарна людина. Невже його власна дружина, невже Луїза в це не вірить?

Він не був зневажливим людем. Луїза ніколи не вважала його гарною людиною, а Марія стала старшою і не перестала ненавидіти своїх батьків. Більш того, коли одного разу вона зустріла в домі свого дядька пана статс-секретаря Ахіма фон Вінтерштайна, свого справжнього батька, то почала ненавидіти і його. Вона відчувала фізичну відразу при зустрічі з цією людиною, наче бачила якусь непристойність. Бо понад усе любила все чисте й просте, скромні слова, звичай і думки, прості взаємини й почуття.

— Треба знати, чого хочеш, — сказала вона дядькові Россу, коли той посадив її собі на коліна. Маючи сімнадцять років, утекла з дому своїх батьків, що зубожіли й занепали. Проблукавши десять годин під дощем вулицями Берліна, зупинилася біля будинку дядька Росса і зайдла. Він саме збирався лягати, коли служник впустив її до нього. Марія промокла до нитки, схлипувала й белькотіла щось про пекло. Служник приніс для неї халат і пантофлі. Дядько Росс дав їй склянку червоного вина, яку вона випила одним духом. Тоді він посадив її собі на коліна й почав пестити, як це робив, коли вона була ще маленькою.

— Я втекла з того пекла.

— Ти можеш спати в мене, — сказав дядько Росс, — а завтра повернешся.

— Я ніколи не повернуся. — І вона розповіла дядькові все. Він почав раптом сміятися, аж пирскав, брався за боки, плакав од сміху і раз у раз кричав, поплескуючи Марію по стегнах:

— Грандіозно! Це стара історія. Вона шукає свободи!

А коли ображена Марія запитала його, що тут грандіозного, він, піднімаючись, попросив прощення, потім підійшов до письмового столу, відкрив шухляду, поклав кілька банкнот до маленького красивого бумажника й сказав, що кожного місяця даватиме їй ренту і платитиме за кімнату й одяг.

Марія розсміялася і сказала:

— Дядьку Росс, ти хороша людина!

Він глянув на неї збентежено й відповів:

— Невже?..

Потім подзвонив служникові, велів одвести Марію до вітальні, поцілував її в чоло й заявив, що виїжджає на кілька тижнів.

Біля дверей Марія обернулась, помахала дядькові рукою і, ніби жартома, сказала:

— Коли мені буде знову щось потрібно, я прийду до тебе, дядьку Росс.

— До мене всі приходять,— відповів той і відвернувся.

Коли Марія закінчила гімназію, дядько Росс подарував їй тисячу марок на подорож до Італії. Вона поїхала до Неаполя, де йшов дощ, звідти — до Марселя, де їй було холодно, потім — до Ніцци, де вона плакала од самотності, потім — до Парижа, де нудьгувала. Вона надіслала своєму дядькові чотири листівки з краєвидами: з Неаполя, Марселя, Ніцци й Парижа. Прибувши до Берліна, подалася ввечері до його вілли. Він знову посадив її на коліна. «Наче я все ще маленька дівчинка», — подумала Марія і посміхнулась. Він почав пестити її, ціluвати в щоки, в чоло і, нарешті, в уста. Тоді вона встала й заявила:

— Дядьку Росс. Я вже не дитина. Мені дев'ятнадцять років.

— Я одружуся з тобою.

— Ні, — відповіла вона.

— Це не має значення, — розсміявся дядько Росс, знову тягнучи її на коліна.

— Ні, — заявила Марія.

— Я кохаю тебе, — сказав дядько Росс з прямо-таки класичною простотою.

— Ні, — не здавалася Марія.

Тоді дядько Росс вклякнув перед нею. Уздовж стін на полицях стояли книги, багато тисяч книг; на стіні висіли гравюри: Вольтер, Лессінг, Гейне, Анатоль Франс, в куті

стояла велика статуя, копія Венери Мілосської. В іншому куті великий скелет з срібним черепом і старою різьбленою палицею із слонової кості.

Був пізній вечір, на письмовому столі горіла невеличка лампа, що більше затемнювала, ніж освітлювала приміщення, двері на веранду були розчинені, і прохолодний вітер доносив з саду темінь ночі, шелест листя, запах квітучих кущів і світло зірок.

Дядько Росс стояв на колінах, високий, худий, закоханий, з палаочими очима, схожий на Дон-Кіхота, що стоїть у сільській церкві перед ласкавою мадонною. Йому було п'ятдесят шість років, але кожний рік був подвійним; він зняв руки до Марії й шепотів:

— Я кохаю тебе.

Марія відсахнулась. «Ось яке то кохання. Я ніколи досі з ним не стрічалась. Про нього співають пісні, пишуть поети, розповідають люди, про нього так мріяла я. Що ж цей старий хоче од мене? Він твердить: я кохаю тебе. Що він плете? Адже це...» Вона зробила півроку назад, відчула, що слабне, хотіла на щось спертися, доторкнулася рукою до чогось холодного й закричала: вона тримала долоню мерця. Жбурнула її в ноги дядькові Россу і сказала:

— Адже це... смерть!

Дядько Росс встав, похмурий і невдоволений, узяв долоню, підійшов до скелета і причепив її до нього.

— Як тобі завгодно,— сказав.

— Ти завжди будеш мені подобатися,— відповіла, тремтячи, Марія.

— Як тобі завгодно.

— Я буду тебе дуже любити, дядьку Росс,— сказала Марія, стоячи спиною до Венери Мілосської, а той подумав: «Краще б вона зразу стояла коло Венери, тій вона не одірвала б долоні».

— Я справді тебе дуже любила б,— додала Марія,— коли б тільки могла. Я не можу любити. Я ще не любила жодного мужчини.

Дядько Росс посміхнувся.

— Так, я не люблю людей,— сказала Марія,— я їх не розумію.

— А я,— відповів дядько,— декого з них розумію прекрасно.

— Будь поблажливий до мене,— просила Марія,— я нещасна.

— Ти закохалася? — запитав дядько Росс, підступивши загрозливо до неї.

— Ні, я нещасна, бо не закохана.

Дядько зітхнув.

* * *

Наступного дня Марія познайомилася в басейні для плавання з Альбертом Штіфтером. З того дня почувала себе нещасною, бо була закохана. Але відтоді, коли Штіфтер її прогнав, з тої ночі, яку вона провела з Баллоном, з того ранку, коли він її покинув, Марія почувала себе нещасною, бо кохала Альберта Штіфтера, а Альберт Штіфтер не кохав її.

«Кохання,— думала вона,— робить мене покірливою; раніше я була горда. Воно робить мене нещасною; раніше я була щаслива. Воно робить мене поганою; раніше я була порядна. Воно робить мене гарячою; раніше я була холодна. Воно робить мене холодною; раніше я була гаряча. Воно робить зі мною, що йому заманеться, а що воно таке, це кохання?»

Незабаром після того вечора, як Альберт Штіфтер її прогнав, вона знову пішла до нього. Пішла до його крамниць, що їх він купив після смерті Коня за дві тисячі марок. Торгівля патріотичними воєнними фотографіями через два тижні після смерті Коня припинилась. Альберт Штіфтер з'явився з напівзбанкрутілою фабрикою білизни, яка давала йому товар на комісію в його кращих крамницях. Штіфтер велів написати на вітринах: «Дешева крамниця», вивісив оголошення, що тут можна купити без торгових надбавок, прямо з фабрики, поставив кілька дешевих полицеь і став продавати білизну. Він заробив гроші й відкрив ще три «дешеві крамниці». Однак раз по раз потрапляв до скрутного становища, заборговуючись. Хоч щоденно контролював усі свої крамниці, бо не довіряв усім своїм службовцям. Він вважав усіх їх злодіями. Про себе думав те саме: «Якщо варт бути злодієм, я пішов би красти. Якщо хочеш мати успіх, мусиш бути безсовісним».

Марія зневажала себе, ненавиділа себе, розмірковувала про себе, не розуміючи нічого, тікала од своїх думок до аналізу почуттів, заплуталася в своїх почуттях, що здалися їй безконечно багатогранними. Вона гадала, що наблизилася до кінця свого життя і починає його знову. Вона боялася заміщення свого духу і свого серця. Кожної ночі вона мріяла про Альберта Штіфтера. Читаючи, уявляла собі

його ходу, захоплено посміхалась, наче споживала його тіло, пила жадібно, наче пила його крів. Й здавалось, що все дихає на неї його подихом. Досі вважала, що він незвичайна, видатна, велика людина. Раптом у неї майнула думка, що Альберт Штіфтер не знає, який він великий, і вирішила йому це сказати. Він гадає, що він убивця. Він не розуміє, що вбивства прикрашають портрети великих людей, як родимки — красивих жінок, збільшуючи привадність їхньої краси. Я йду, щоб сказати йому це.

Марія не насмілювалася більше заходити до Штіфтерового мешкання. Вона підозрювала, що між його мешканням і тією сценою, яку вони там зіграли, був якийсь зв'язок. Тому ходила до його крамниць. Штіфтер мав автомобіль, на якому їздив од крамниці до крамниці. З певних міркувань він ніколи не говорив своїм службовцям, куди зараз поїде, і дуже гордився цією системою, що коштувала йому чимало часу й бензину.

Марія, що теж мала невеличкого автомобіля, якого подарував їй дядько Росс, їздила од крамниці до крамниці, від Курфюрстендумма до Шосештрассе, від Ляйпцигерштрассе до Шенеберга, від Кантштрассе до Бісмаркштрассе, від Інваліденштрассе до Мюллерштрассе, від Нойкельна до Темпельгофа, уздовж і впоперек. Вона виходила біля крамниць і стояла перед кожною вітриною протягом десяти хвилин, даремно сподіваючись, що зустріне Альberta, коли він виходить з крамниці. Але їй ніколи не щастило. Тоді, зашарівшись, вона відчиняла крамничні двері, оглядала приміщення й, переконавшись, що Альberta нема, біліла, мов стіна. Службовці, які вже знали її, вважали божевільною або шпигункою Штіфтера, якого теж вони вважали божевільним. Більшість службовців кожно-го разу виходила їй назустріч, наче вона незнайома їм клієнтка. Засапавшись, ніби тільки-но прибігла з Кантштрассе чи Мюллерштрассе, Марія говорила:

— Будь ласка, пан Штіфтер тут?

Службовець — Штіфтер тримав виключно чоловіків, бо вважав, що тільки з ними можна добитися успіху, а жінки заважають у справах,— члено відповідав:

— Ні. Пана Штіфтера тут немає.

Тоді Марії доводилося питати далі:

— А чи був він уже сьогодні?

Жорстокі службовці й на друге запитання відповідали одною фразою:

— Ні. Пана Штіфтера ще не було.

Тоді Марія питала втретє:

— Гадаєте, що він скоро прийде?

— Не знаємо. Пан Штіфтер завжди з'являється несподівано.

Після цього Марія швидко оберталась, щоб натиснути на ручку дверей і вибігти на вулицю. В останню мить вона згадувала про службовців, повертала голову, намагаючись посміхнутись, і лепетала:

— Я зайду завтра. Не передавайте нічого панові Штіфтеру. До побачення.

Службовці щирили зуби, бо що ж залишається ще робити, як не плакати або сміятися з нашого близнього? Марії доводилося мобілізовувати всю свою силу, гордість і відвагу, щоб в один день двічі не зйти до тієї самої крамниці. Вона прожогом вибігалася, сідала в автомобіль, вмикала газ і мчала до наступної крамниці. Коли їй не щастило, вона об'їздила всі дев'ятнадцять крамниць, не знайшовши його. Однак були такі щасливі дні, коли вона його зустрічала. Вона заходила до крамниці і, уздрівши Штіфтера, збиралася тікати. Перед її очима стояв туман; вона ціпніла і радо провалилася б крізь землю, коли б земля розступилася перед нею. Штіфтер тут же, члено посміхаючись, підходив до неї і говорив кожного разу: «Який щасливий випадок!» та простягав їй руку. Марія, засоромлена до смерті й проклинаючи своє кохання, хапала його руку, наче потопаючий хапає рятівну палку. Вона блаженно усміхалась, дивилась на нього — на його очі, уста, шию, волосся, ніс, одяг, — хіба це не були коштовності, близкіші, ніж шпилі засніжених гір?

Він, посміхаючись, стежив за нею, потім пропонував сигарету з цигарниці.

Вона говорила:

— Дайте мені одну, будь ласка.

Він виймав сигарету і подавав Марії, вона брала й захоплено клала до рота, адже його пальці доторкалися до сигарети, а тепер вона доторкається до неї своїми вустами, і це схоже на цілунок. Коли вона закурювала, він теж запалював сигарету й говорив з нею, поки не викурить. Опісля кидав недбало недокурок на підлогу, дратуючи цим службовців, бо, знайшовши через годину порозкидані недокурки, лаяв їх за безладдя, подавав Марії руку, посміхався й говорив: «До побачення», — і вона мусила йти. Іноді

кидав сигарету, викуривши тільки до половини. І вона радо б заповзла під стіл чи під полиці, підняла б кинуту ним сигарету і з докором подала б йому, щоб докурив до кінця. Бо почувала себе так, наче з половиною сигарети він викидає її життя, кидає недбало її саму під шафу, під ноги службовців, під стіл і крісла. Але воно йшла, сідала в автомобіль і виїжджала з Берліна, тікаючи од улиць, людей, руху й міста, щоб бачити над собою вільне небо, нічим не засмічену землю, поле і ліс. Так втішалася вона своїм величезним щастям.

Бувало, стрічала Карла Баллона, що ганявся за нею. Марія злилася на нього. «Який він пезграбний,— думала вона,— який дурний. Хіба не бачить, що я його не терплю? Навіщо він бігає за мною? Я більше ніколи не буду з ним спати. Я не знаю, про що мені з ним говорити. Можливо, він непоганий чоловік, можливо, не вбивця. Але ради бога, що з таким робити?» Одного разу вона знову заїхала до одної з крамниць Штіфтера. Бо вже цілих вісім днів полювала на нього по всьому Берліну і ніяк не могла впіймати; вона не спала, майже не їла, задихаючись, наче риба на суші. Увійшовши до крамниці, тут же запитала:

— Будь ласка, пан Штіфтер тут?

Службовець, низький, худорлявий, темноволосий чоловік років тридцяти, окинув її нахабним поглядом з піг до голови. Вона глянула на нього тільки тоді, коли, почекавши, не почула відшовіді. У нього був високий лоб, масивний ніс, м'який великий рот, маленьке підборіддя, гострі зморшки навколо рота і очей. Вона хотіла перейти до другого запитання, коли службовець сказав:

— Мене звату Юліан Шмідт. Ви, напевне, не знаєте, що шеф відмовляється вас приймати? Коли ми бачимо вашого автомобіля, він тікає до задньої кімнати.

— Хто? — автоматично спітала Марія, хоч їй добре було відомо, про кого говорить Юліан Шмідт.

Той розумів, що це була тільки риторична фраза, і продовжував:

— Ви дарма бігаєте за цією людиною. Він банкрот. Вже два місяці не платить мені. І не розрахувався за оренду приміщень. Ви красива дівчина.

— Невже? — запитала Марія.

Це «невже» здалося йому кокетливим, і віл подумав, що ця дівчина, можливо, дешевша, тому, вирішивши перемогти або внасти у відкритій битві, раптом сказав:

— Є інші люди, які вас кохають.

— Ось як? — відповіла Марія, дивлячись на його масивного носа. «Такий ніс,— подумала вона,— просто пестеринний».

— Я кохаю вас,— заявив, забуваючи про сбережність, Юліан Шмідт. Він отримував місячну платню в сумі трьохсот марок, після відрахування залишалося двісті п'ятдесят дев'ять марок, цих грошей цілком вистачало для чоловіка, який кохає.

Марія покинула крамницю. Вона думала: «Це він мені підстроїв. Він підмовив Шмідта. Я його ненавиджу. Він убивця! Я ненавиджу його!»

Протягом трьох днів Марія їздила в своєму автомобілі від крамниці до крамниці, об'їздила всі дев'ятнадцять, не зупиняючись ні разу.

На четвертий день уранці, після безсонної ночі, вона поїхала в управління поліції, підійшла до комісаріату, сіла на лавку під кімнатою й, чекаючи, уявляла собі, як вона увійде досередини, щоб донести на Штіфтера за вбивство Коня.

Вона міркувала: «Штіфтер — мій. Він належить мені. Я можу зробити з ним усе, що завгодно. Те, що я йому зроблю, я роблю собі, передусім собі! Його страждання будуть моїми стражданнями, його смерть уб'є мене, його доля поглине мою долю!»

Марія встала, наблизилась до дверей, піддавшись по-кликові долі, постукала раз, другий, відчинила двері, увійшла, намацуячи ногами долівку, наче осліплена, розкрила очі, підійшла, хитаючись, і сказала:

— Він убив Коня.

Вона зблідла, затремтіла, звела голову. Кімната була порожня. Сині клуби тютюнового диму тяглися од стола до вікна, холодне зимове сонце кидало на стіл кілька блідих променів. Шпалери були жовті. Вікно загратоване. Марії підступили слози до очей. Вона вже бачила грати. Обережно, крадучись, заглянула за стіл, наче шукала там комісара. Де ж він? І чи взагалі існував? Може, він схожий на бога? А може, я сама комісар? Марія сіла на крісло комісара, глянула на стіл й сказала суворим голосом:

— Що ви бажаєте?

Марія підвела голову. Друге крісло було пусте. Раптом вона почула якийсь шум. Зірвалася на рівні ноги, оглянулася, наче злодій, підкралась до дверей, відчинила

їх і стала бігти сотнями коридорів, сходами вниз і сходами вгору, вибігла на якесь подвір'я, перетяла його навпротець, знову потрапила на якесь подвір'я, увійшла до якотось будинку і тільки після довгих блукань вибралася на вулицю, побачила свого маленького автомобіля, завела мотор, проїхала Александрплац і помчала в західний район Берліна.

«Я його кохаю, я врятувала йому свободу, я не донесла на нього, я поїду до нього й скажу, що я для нього зробила».

Вона поїхала до найближчої крамниці, осліплена щастям і гордістю. Вона була щаслива, що йому не доведеться вмирати. Врятувати життя двом,— хіба це не привід, щоб бути щасливою? Вона гордилася своїм щастям. Щаслива й горда, увійшла до крамниці. Назустріч їй вийшов закоханий службовець пан Юліан Шмідт. Він вклонився дуже чे�мно. Марія зміряла його гордовито, вирішивши показати йому всю свою зневагу. Що він сказав, цей зухвалий панубок? Що мене кохає. Яке нахабство! Хіба це мене обходить, що він мене кохає, хіба він один, хто мене кохає, але який він сьогодні винятково ввічливий, я ненавиджу цю фальшиву ввічливість, хай краще буде щирим.

— Будь ласка,— запитала Марія,— чи пан Штіфтер тут?

— А ви хіба не знаєте,— запитав пан Юліан Шмідт, закоханий службовець, з зарплатою триста марок на місяць,— ви хіба, не знаєте, що пан Штіфтер наказав, коли ви знову прийдете, сказати вам, щоб ви більше не заходили до його крамниць, бо ви заважаєте йому торгувати? Він сказав...

Службовець запнувся.

Марія згадала раптом своє дитинство в притулках для сиріт. Опинившись серед юрми дітей, вона вперше побачила схожість людей з комахами. В її очах діти-сироти скидалися на мух, а виховательки — на джмелів. А ось цей Шмідт, цей Юліан Шмідт, відщепенець,— це також муха, жук-гнойовик, жук-могильник. Вона не бажає, щоб жук співчував її горю.

— Продовжуйте,— звеліла Марія.

— Шеф наказав, коли ви прийдете, «просто викинути цю... сучку за двері».

Марія глянула на нього. Вона майже посміхалась.

— Ви брешете. Я бачу це по вашому носі.

Службовець почервонів і заслонив носа рукою.

— Ви підлій смердючий брехун,— додала Марія і вибігла з крамниці.

Службовець пан Юліан Шмідт дивився їй услід з викривленим люттю обличчям, відняв руку од носа і став шукати дзеркало, не знайшов, але потішив себе тим, що вона сказала так тільки тому, що він дрібний службовець і заробляє всього триста марок, але це не так-то й мало, і не кожен службовець одержує стільки грошей; він затулів обличчя долонями й затремтів. «Ах,— сказав він,— я закохався, я збрехав тільки заради неї».

Марія зупинилась біля крамниці й бурмотіла, стоячи посеред вулиці, наче народний трибун:

— Негідники! Які негідники! Невже я єдина чесна людина серед негідників? Я вб'ю його. Зараз же. Негайно. Він замордував Коня. А я замордую його. Штіфтер вбиває Коня. Марія Турн вбиває Штіфтера. Таке життя. Злочил спокутується новими злочинами. Убивство має назви: війна, медицина, церква, суд, поліція, кохання, сім'я, школа — все це імена офіціальних закладів для мордування людства і людських душ. Я поїду до його, до цього славетного пана Штіфтера, до моого кохання. Я уб'ю його!

«У мене нема зброї,— раптом подумала вона і жахнулась, сама не знаючи чому: чи тому, що в ній не було зброї, чи тому, що вона подумала про неї.— Я могла б купити собі револьвер,— розмірковувала вона,— або стилет, крамниця із збросю багато, засоби вбивства дешеві й зручні, важче виховати людину, ніж убити». Але потім вирішила поїхати до Штіфтера, не гаючи часу, не заходячи до крамниці за збросю, як хазяйка заходить за ковбасою на вечерю. Хіба зуби й нігти не зброя для тієї, що кохає, яку зрадили?

Вона почала блукати вулицями Берліна, шукаючи свого Аполлона,— в сьомій крамниці знайшла-таки Альберта Штіфтера.

Цього разу він не вийшов їй назустріч посміхаючись. Не запропонував сигарети. Вона подумала: «Отже, це правда. Той Юліан мав рацію».

Штіфтер подав їй руку і промовив:

- Маріє. З цим треба кінчати.
- Ні,— прошепотіла Марія.
- Так,— відказав він,— всьому кінець.
- Чому ти так гадаєш?

— Мені все відомо,— сказав нетерпляче і, трохи іронічно посміхаючись, Штіфтер.— Адже я — шеф.

— Що таке? — запитала Марія.

— Я знаю свою торгівлю,— відказав Штіфтер,— я веду підрахунки, далі так не піде.

«Що за стиль розмови? — міркувала Марія.— Він купець. Невже всі купці говорять у такий спосіб про кохання? А може, він мав на меті свої крамниці?»

— Альберте. Ходімо в сусіднє кафе. Я мушу тобі багато сказати.

Вони пішли до кафе, що містилося поблизу.

— Я поставив собі термін — п'ять років, щоб вибитися в люди,— заговорив з докором у голосі Альберт Штіфтер,— та вже через рік опинився над проваллям. Я самодін у світі. У мене немає багатих родичів...

Він глянув на Марію. Вона опустила свої красиві довгі вій і зашарілася.

— Час проти мене. Я переоцінив свої сили. Я — банкрот. У мене борги. Вся моя чесна праця була даремною.

«Чесна праця,— подумала Марія,— пан Штіфтер називає убивство чесною працею?» Вона запитала:

— Що ви думаете робити?

Він сказав про себе: «Коли б вона була багата, я одружився б з нею. Вона мені подобається. Але в неї немає грошей. Я відкараскаюсь од неї. Я не належу до тих чоловіків, які живуть за рахунок жінок. Проте, можливо, за допомогою жінок стану великим?»

Він посміхнувся й відповів:

— Що думаю робити? Покінчти з усім.

— Ви хочете... накласти на себе руки? — запитала Марія і схопилась рукою за волосся, наче збиралася його вирвати.

Штіфтер продовжив:

— Або втечу за кордон.

— А я?

— У вас є дядько, ви ж говорили мені, що він багатий і дає вам гроші...

Вони мовчали глянули одне одному в обличчя — все було те саме: губи, ніс, очі, вуха, підборіддя, лоб, щоки і волосся. «Що їй від мене потрібно?» — думав Штіфтер. «Що я в ньому кохаю?» — думала Марія. Їй стало важко на серці. Їй здалося, ніби вона в пеклі, у царстві Гадеса, навколо сиділо десять мертвих закоханих пар, а кельнер

Клацка був чеським Хароном. Знадвору, з вулиці, долинав шум світу, гуркіт трамваїв, омнібусів, автомобілів, голоси тисяч людей, зате всередині кафе панувала глибока тиша, наче в катакомбах.

Красиві очі Марії наповнилися слізами і стали темні, виблискуючи, ніби шматки вугілля в дощову ніч при світлі ліхтаря. Вона глянула на Штіфтера і сказала:

— Я тебе кохаю.

Той, м'яко настроєний своїми невдачами, уяв обережно її руку й погладив ніжно свою рукою, наче щіткою по бархату. Врешті-решт вона йому подобалась. Можливо, він зробить колись цю дівчину щасливою, і він вирішив подарувати їй одну ніч.

— Можливо, є ще вихід. Але я вже в це не вірю. Я втратив віру в себе.

— Ти велика людина,— проказала замріяно Марія.

— Я зустрів друга...

Вона майже не слухала, бо була щаслива: він тримав її руку, вона тримала його і дивувалась, що він завжди зустрічає друзів. Неваже їх так багато?

— Шкільний товариш,— пояснив Штіфтер,— його звати Ніколаус Пфеффер, я зустрів його в кафе «Рай», він уже кілька місяців працює приватним секретарем мільйонера і одержусь вісімсот марок на місяць. Неприємна людина. Я помітив, що щастя завжди має хтось інший. Сам ніколи його не маєш. Доводиться виборювати все в поті чола. Цей Ніколаус Пфеффер роздобув для мене запрошення на великий банкет, що його дає сьогодні ввечері мільйонер. Там буде сто, а може, й двісті осіб. Мільйонери, високі чиновники, офіцери, письменники, журналісти, а також спекулянти і красиві жінки.

— Не йди туди,— стиснула Марія його пальці.

— Я мушу,— відповів Штіфтер.— Мені потрібний кредит. Хіба ж без грошей можна вибитися в люди в наш час?

— Ходімо до мене,— сказала Марія.— Я представлю тебе своєму дядькові. Він багатий. Я попрошу, і він нам допоможе.

Штіфтер подумав: «Може, справді потрібні жінки, щоб зробити кар'єру».

— Гаразд. Для тебе я пожертвує останньою можливістю.— Він міркував: «Можливо, одружусь з цією божевільною, її дядько багатий і дасть їй посаг...» — Маріє, а ви вийшли б заміж за вбивцю?..

Вона розсміялася, бо не чула пронизливого звучання слова «вбивця», тільки чула жадане «заміж».

Тому відповіла:

— А знаєш, що я готова була вмерти разом із тобою?

— Що це значить? — запитав він.

— Так, сьогодні, розумієш, сьогодні я хотіла тебе вбити, коли ходила до кримінальної поліції, і сьогодні я щаслива, бо ти прийдеш до мене, чи не так, і ми будемо обов'язкові.

«Вона безсоромна», — подумав Штіфтер з гіркотю, хоч він пе дуже-то любив соромливих і цнотливих.

— А чого ти ходила в кримінальну поліцію? — спитав він і зблід.

— Щоб донести на тебе за вбивство Кона, — пояснила вона, сміючись, наче сказала якийсь детеп.

Він схопив її за зап'ястя.

— Ти збожеволіла! Що ти наробила?

— Заспокойся, — відказала вона і посміхнулась, наче богиня любові, — я нічого не наробила, в канцелярії не було нікого, але коли б тебе стратили, я вмерла б разом із тобою. Не на тому самому місці, але в ту саму годину, і це було б для мене насолодою.

— Але ж я брехав, — нробелькотів він, тримячи, — я не вбивав Кона, стався нещасний випадок, на це є свідки, наш човен зіткнувся з шлюпкою, я не вбивця, — шепотів він перелякано.

— Ти боїшся, — сказала Марія і тішилася, — ти хочеш заперечити. Для чого, коханий? Я нічого тобі не зробила і ніколи не зроблю, я гадала, що ти мене не кохаєш, але тепер знаю, що ти кохаєш, і все буде гаразд. Ми вічно кохатимемо одне одного. Навіть коли б ти був генералом, масовим вбивцею чи навіть самим дияволом, я кинулася б в твої обійми, Альберте!

«В обійми, — подумав Штіфтер. — Може, пхнути її вночі до каналу чи дати отрути? А може, одружитися з нею, щоб заткнути пельку, та поїхати після весілля в гори, хіба в Альпах мало ущелин?..»

Марія сяяла од щастя, відчуваючи цупкі пальці Штіфтера, він був її власністю, він належав їй, а вона йому.

Вона хотіла ощасливити його, пожертвувати для нього цілий вечір. Кінець кінцем, залишається ще ніч.

— Альберте, сьогодні ввечері ми зможемо піти до моого дядька. Він запросив мене. У нього будуть люди, і я

запросто приведу тебе до нього. Ти йому сподобаєшся. Він усім допомагає.

— Ось як,— відказав Штіфтер.

— Ходімо, пробудемо там до півночі, а потім підемо до мене. Дядько Росс нам допоможе.

— Як звати твого дядька?..

— Росс,— відповіла нетерпляче Марія.— Стефан Росс, він живе у Грюневальді.— Штіфтер вийняв з кишень папірець.— Адже це його адреса? Виходить, ти його вже знаєш?

— Мій шкільний товариш Ніколаус Пфеффер дав мені адресу свого шефа, до якого я мав сьогодні ввечері йти.

— Це схоже на диво або на жарт долі. Ти мав іти до дядька Росса. Тоді ходім!

— То твій дядько такий багатий?

Марія нахилилась над столом, наспіх поцілувала Альберта в щоку і посміхнулась.

— Неймовірно багатий.

Розділ шостий

БЕНКЕТ

— Я — мільйонер,— говорив Росс своєму другові Круммгольцу,— але багатство не є ознакою моєї особи.

— Ти неспокійна людина,— відказав Круммгольц,— ти чимось незадоволений.

Вони сиділи в темряві. Чудовий зимовий вечір запалив небо всіма барвами. Сад, на який дивились Росс і Круммгольц з великої зали, тонув у перших сутінках ночі. Чути було кроки слуг і покоївок на сходах і в кімнатах, дзенькіт скла, веселе брязкання посуду й столових приборів, з кухні доносився спів гучномовця. Поміж високими залізними прутами садової огорожі обидва приятелі бачили зелений блиск вуличного ліхтаря, що безуспішно змагався з настуrom ночі.

— Я не незадоволений,— сказав Росс.— Хіба слово здатне висловити меланхолійну чарівність цього казкового переходу сутінків у ніч? Або безпорадність зеленого ліхтаря на краю моого саду?

— Ти сентиментальний,— сказав Круммгольц,— ти дасяш сьогодні бенкет, від якого багато сподіваєшся. Справи зобов'язують...

— Я запросив бургомістра, відповідального референта

й муніципального радника, окрім інших, ще з п'ятдесяти осіб всілякої потолочі.

— Ти зневажаєш своїх гостей? Угоду з містом буде сьогодні укладено. Поставки можуть принести тобі два мільйони. Та до укладення угоди ніким не можна нехтувати. Комерсант годується повагою людей.

Дядько Росс підвівся, підійшов до великих скляних дверей, виглянув надвір, наче шукав у саду якусь відповідь, потім обернувся й сказав:

— Ти мене не розумієш. Я — мільйонер. Мене не цікавлять гроші. Я знаю життя і не турбується про нього. Мої батьки походять з Рейнської області. Вони прогнали мене, бо я взяв до ліжка двох дівчат одразу. Я мав різних жінок. Я меланхолійна людина. Чого я хочу? Вести веселе життя. А я переживаю трагедію. Бо не знаходжу в цьому задоволення. Нічого не доводжу до кінця. Мое життя тече з нудною плинністю поганого фільму. Воно тече, а я залишаюся тим самим.

— Ти порочний із пристрасті до пороку.

— Я добра людина із прағненням до добра,— перебив його Росс.

— Це одне й те саме,— відказав Круммгольц.

— Чому? — запитав Росс.— Іноді я навіть плачу. Коли Тінка втопилася, щоб не стати матір'ю, я щиро плакав.

— Краще було не робити своїй племінниці дитини! — заявив Круммгольц.

— Це різні речі,— мовив Росс.— Я плачу іноді над глупотою людства і незрозумілістю світу. Але в більшості випадків я сміюся з людей.

— Ти — гуморист,— відповів Круммгольц.

— Ти так гадаєш? Я у всьому завдячую самому собі! І ніколи не зважаю на інших.

— У тебе є принципи? — запитав Круммгольц.

— Ідеї,— відказав Росс.— Мої погляди — це міркування; замість прағнень, які вже давно погасли, у мене застались тільки погані звички.

— Ти невисокої думки про себе.

— Я невисокої думки і про інших,— відповів Росс.

— Ти люб'язна людина.

— Тільки тому, що звик до люб'язності,— пояснив Росс.— Я добродушний від природи, шахрай — з розрахунку і добрий — з вигоди. Знаєш, чого я боюсь? Послідовності. Більшість людей хоче, щоб з одної дії випливала

інша, з одної думки — наступна. Для чого? Хіба я — прообраз своєї особи? Ці люди хворіють на повторюваність життя. Вони піддаються обчисленню. Я ж — ні. У мене є думки, я можу їх приховати або висловити. А в людей — звичаї й умовності, і вони чинять відповідно до цих звичок і умовностей, наче у них патент на ці речі. Я не створив цих звичаїв. Навіщо вони мені? Отже, я не підходжу до компанії цих людей.

— У тебе немає розуміння особистої гідності,— сказав Круммгольц і встав.— Тебе ще виховають. У тебе добре задатки.

— Я — старий,— відказав Росс.

— Ти — комерсант,— заявив Круммгольц.— Я йду додому й переодягнуся. Повернусь через годину. Ти теж мусиш переодягнутись, Стефане. Де твій секретар? Його чомусь не видно сьогодні? Цей пан Ніколаус Пфеффер мало турбується про тебе.

— Я взяв його заради його імені,— сказав Росс.

— Це комізм, що виходить з ужитку,— відповів Круммгольц.— Я розуміюся на людях і вважаю твого секретаря шахрасм.

— Як може знавець людей говорити про шахраїв?

— Це нéдобре для твоєго салону, що ти дотримуєшся застарілих теорій і любиш каламбури кінця минулого століття.

— У мене немає салону,— закричав Росс,— немає, теорій, я не граю словами, я — літня людина, яка нудьгує.

— Тобі потрібна нова коханка!

— Моя племінниця,— сказав Росс.

— Луїза дуже тямуща, але вона надто стара для тебе.

— Вона коштує мені десятки тисяч! Її чоловік — негідник. Він — граф. Це коштує мені десятки тисяч. Її дочка теж коштує мені десятки тисяч.

— Марія дуже красива,— заявив Круммгольц.

— А мій небіж Йозеф? — закричав Росс.— Пан Йозеф Бар?

— До побачення,— сказав Круммгольц і покинув зал.

Похмуро ходив Росс з кімнати до кімнати, з великої зали до малої. Він, уважно перевіряючи, розглядав усе: близкучі ліхтарі й вимуштруваних слуг, дорогі картини й екзотичні квіти, красивих покойовок і килими з Смірни та Ефеса,— і все його дратувало. Ніщо не подобалося. Хоч за все заплатив готівкою.

До нього підійшов камерист, що обережно ходив за ним слідом. Росс відвернувся.

Камериста звали Балтазар Трубель. Він був членом Робітничої партії і в однаковій мірі зневажав свою професію і свого хазяїна. Він думав: «Чому цей старий дурень не одягає фрака?» Стефан Росс не звертав уваги на камериста, що йшов позаду, він не звертав уваги ні на що, як людина, яка втратила своє майно і йде без шапки під дощем.

Росс думав: «Я старий дурень. Що я наплів цьому Круммгольцу? Я не сказав ні одного широго слова. Я сказав, що я людина без характеру. А не повинен був цього говорити. Круммгольц не має характеру. Я хотів полестити йому, приписавши собі його недолік. Але цим тільки посилив його зарозумілість. Або слова складні, а речі надто прості, або ж світ складний, а слова надто прості. Мільйони. Бургомістр. Відповіdalnyj референт. Муніципальний радник. Мільйони марок. П'ятдесят осіб. А може, прийде тільки сорок? Холодно. У десятьох, можливо, не живеть. Та може припертися й шістдесят. До мене завжди приходить більше людей, ніж я запросив. Чи це говорить на мою користь? Хто такий Круммгольц? Маклер. Я операю словами, які нічого не варті. Діяч! Велика людина мусить діяти! Чи я велика людина? Треба запитати про це Йозефа. Йозеф — нікчемна, але він геніальний. Геніальне віщо? Нікчемний геній? Є тільки одна заслуга на світі: молодість. І одна ласка: старість! Хіба це справедливо?»

— Чи мій небіж тут? — запитав він зненацька.

Пан Трубель злякався.

— Пану Россу спершу необхідно одягнутись.

— Я одягнений, пане Трубель. Я пытаю, чи мій небіж тут?

— Пане Росс, сьогодні ввечері будуть гості. Зодягніть фрак.

— До біса фрак. Чи мій небіж уже прийшов?

— Пан Бар ще не прийшов, але панна Турн, панна Марія, — поправився пан Трубель, — вже приїхала.

— Марія! — закричав Росс і помчав сходами вниз. — Де вона? Marie!

Він зустрів її біля дверей бібліотеки, обійняв, поцілував в обидві щоки. Вона була в білій сукні з великим вирізом на грудях і на спині.

Вона сказала:

— Дядьку, негайно зодягни свого фрака. Він буде тут. Він говоритиме з тобою. Ти мусиш бути чесним до нього. Від нього залежить все, розумієш, все.

— Я нічого не розумію. Хто має прийти? Що залежатиме від нього? Про що ти говориш?

— Його звати Альберт Штіфтер, я кохаю його, у нього дев'ятнадцять крамниць, і він запропонує тобі одну справу; він дуже красивий, я вийду за нього заміж, а ти заробиш багато грошей, ви станете друзями; він — велика людина.

— І він теж? — запитав Росс.— За що ти його кохаєш?

— Його не можна не кохати,— відказала, не задумуючись, Марія.

— З мене досить справ,— заявив Росс,— всі приходять до мене в якихось справах. Він тебе кохає?

— Ах, дядьку Росс, чи ти коли-небудь пережив це почуття? Я не закохана. Але є почуття, які так змінюють наш погляд на життя і на світ...

— Звичайно,— сказав дядько Росс,— я ніколи не переживав такого почуття, але я читав про це в старих книжках. Це обманливе почуття.

— Якою жалюгідною була б тоді істина, коли б наше почуття було оманою. На що ж тоді спертись?

— На розум,— пробурмотів дядько Росс,— а я піду переодягатись.

На панові Ніколаусові Пфефферу був новий фрак. Пфеффер був схожий на платного слугу, і він знов зізнав це. Його фрак морщився. Руки були великі й червоні. Він носив окуляри на прищавому обличчі, говорив фальцетом, мав малу погану статуру. До своєї власної дружини він ставився як працедавець, гордовито й фамільярно, а до чужих жінок — з брутальною полохливістю. Він ненавидів Марію, бо вона його не помічала, а також за те, що нічого не робила, не мала маєтку, а жила як капіталістка.

Його представили їй, і вона не звернула на нього жодної уваги, навіть не знала, як він виглядає і як його звати. Він підійшов до неї й простягнув їй руку. Марія, вагаючись, привіталася з ним і зміряла допитливим поглядом. Він пролепстив своє ім'я й почервонів. Вона мовила:

— Ви секретар моого дядька?

— Так.

— Ви друг пана Штіфтера?

— Так.

Вона подумала: «Це осел. От яких шкільних товаришів має Штіфтер! Він скидається на інтригана з провінціальних театрів і аж ніскільки не розумніший од тих, які грають роль інтриганів. Я буду милою до нього». Вона сказала:

— Розкажіть мені про свою юність! Пан Штіфтер так багато мені про вас говорив.

— Про мою юність? — запитав Пфеффер. — Милостива панночко, моя юність не заслуговує на увагу.

Він глянув на неї гострим поглядом. «Чи вона вже щось знає? Штіфтера не було на вечорі випускників. Можливо, він забув про ту шкільну історію! Але звідкіля Турн зпала, що Штіфтер прийде сьогодні? Як він познайомився з нею? Будь обережний, Пфеффере», — розмірковував він.

Увійшов Йозеф Бар разом із Круммгольцом та його компаньйоном, дуже молодим хлопцем на ім'я Крістіан Галль. Зразу ж після них прибули Луїза, її чоловік граф Турн і барон фон Вінтерштайн.

— Йозеф, — вигукнула Марія, — пан Пфеффер твердить, що ми нічого не переживаємо в юності?

— Я, — відповів Йозеф Бар, — вже на тринадцятому році життя підбив підсумки свого існування, у двадцять років я зробив остаточні висновки.

— А сьогодні? — запитала, сміючись, Марія.

Увійшов Росс. Слуга доповів:

— Пан бургомістр доктор Гленк з дружиною.

Через півгодини в домі було повно гостей.

Штіфтер і Баллон прийшли майже одночасно. Вони зустрілись у роздягальні, але не відзначали один одного. «Елегантний, красивий мужчина, — подумав Баллон, окинувши Штіфтера коротким поглядом. — Виглядає як цікава й дотепна людина. Можливо, дипломат. Або син крупного промисловця. Але, напевне, знаменита голова». Штіфтер зміряв Баллона холодним і пронизливим поглядом і подумав: «Який комічний бевзь. Можливо, іноземець. Або єврей. Напевне, журналіст!»

Трохи перегодом вони увійшли, прагнучи побачити Марію.

Карл Баллон зупинився біля перших дверей, Штіфтер зразу ж обійшов всі приміщення. Він уздрів Пфеффера, хотів прошмыгнути мимо, але той помітив його і підійшов. Перш ніж привітатись, Пфеффер сказав до Штіфтера:

— Що ти розповідав його племінниці? Звідки ти її знаєш? Ти хочеш мене зруйнувати? Моя юність...

Штіфтер зміряв схильованого Пфеффера спокійним поглядом і відповів:

— Ти надто недовірливий. Такі не завойовують симпатії. Я дам тобі кілька порад.

«Він даватиме мені поради, мені, Ніколаусу Пфефферу. Я, видно, збожеволів, коли запросив його сюди. Він хоче витіснити мене».

— Скільки тобі тут платять на місяць? — запитав Штіфтер.

— Чотириста марок, — відказав, трохи вагаючись, Пфеффер. Насправді він одержував шістсот.

— А ти ж говорив мені, що тобі платять вісімсот, — сказав Штіфтер.

Пфеффер зашарівся.

— Так, але з накладними видатками.

Ведучи цю розмову, вони переходили з кімнати в кімнату, Штіфтер — високий, Пфеффер — пізький.

Потім вийшли з зали, заллятої світлом сотень маленьких різnobарвних лампочок. Тут навколо дуже елегантної дуже красивої дами з майже оголеними персами, що лежала на канапі, сиділо кілька панів, які пили й курили.

— Хто ця дама? — запитав пошепки Штіфтер.

Пфеффер оглянувся й, затягнувши Штіфтера в куток, прошептів:

— Будь обережний. Там сидить Росс, отой дід з сивим волоссям. Він не любить непрошених гостей.

Штіфтер глянув на Пфеффера. Це була блощиця, яку треба розчавити.

— Хто ця дама? — зашипів він.

— Графіня Луїза Турн. Племінниця Росса. Він її утримує. Вона його коханка.

— Власна племінниця! А граф?

— Граф Турн — гомосексуаліст.

— Він багатий?

— Марнотратник. Розповідають, він розтринькав три мільйони і спокусив кількасот кадетів. Він схожий на тих дворянських офіцерів, які боялися запліднити міщанку чи еврейку, вбачаючи в цьому безчестя для свого аристократичного стану. Він спокушає хлопців тільки з найкращих родин. Поряд з ним сидить барон Ахім фон Вінтерштайн з міністерства зовпішніх справ, майбутній посол у Парижі.

Він, припускають, був першим коханцем графині, тоді, коли вона ще не вийшла заміж за єрея, який залишив їй маєток. Він і є батьком її дочки.

— Графиня має дочку? — запитав Штіфтер. — Адже вона схожа на двадцятип'ятирічну.

— Ій тридцять сім чи тридцять вісім. Вона народила Марію, коли їй було сімнадцять.

— Марія Турн дочка графині?

— А чия ж? — відказав Пфеффер.

— То вона графська дочка? — здивувався Штіфтер.

— Її утримує Росс. Він утримує всю родину. Я знаю суми, які видаються щомісячно, це цілий маєток. А скільки він дає своєму небожу, цьому Йозефу Бару! Отой високий худорлявий чоловік з посивілим волоссям, йому тридцять три, і він не заробляє ще ні пфеніга!

— Графиня, — сказав Штіфтер, — цього вона мені ніколи не розповідала.

— Звідки ти її знаєш? Старий переслідує її.

— Кого?

— Марію.

— Ти брешеш, — закричав Штіфтер.

— Вона повія, — сказав Пфеффер.

Штіфтер покинув його. Він обійшов усі кімнати і раптом зупинився біля дверей, сперся об стіну, наче який слуга, і дивився на столик у протилежному кінці зали, за яким сиділа Марія з малим рудоволосим журналістом, чи хто він там був. Як ніжно заглядав цей вичепурений хлопчищко в її обличчя. Ось він схопив її руку, щось так швидко говорить, чому не вицускає руки, він не має на це права. Дурниці, я, Альберт Штіфтер, не маю на це права. Я стратив уже цілий рік. Якщо вона мені сьогодні не допоможе, я пропав! Я мушу познайомитися з Россом, Пфеффер хоче перешкодити цьому. Я мушу познайомитися з графом, бароном, а там он сидить бургомістр. Пфеффер — ідіот. На його місці я заробив би добре гроші. Я розповім Россу, що Пфеффер обмовляє увесь його дім, та вечір кінчається, а я ще нічого не домігся. Треба йти до Марії.

У цю саму мить Марія і її знайомий встали й полишили зал. Штіфтер швидко пішов за ними, наче хотів упіймати. Він відштовхнув кількох людей, що заступали йому дорогу, пройшов зал і встиг побачити, як вони піднялися сходами й зникли. «Чи вона справді мене не бачила, — міркував він, — чи не хотіла бачити?»

Штіфтер стояв біля сходів, тут було майже темно, до нього доносився сміх і шум. Він хотів податися до роздягальні, коли підійшов Пфеффер.

— Де ти пропав? Я всюди бігаю за тобою. Що ти тут робиш? Шпигуєш? — запитав він і розсміявся, наче сказав це тільки жартома.

— Мені остоїдло це товариство. Я йду.

— Ти маєш рацію, — сказав Пфеффер злим і щирим голосом. Але щирість настільки йому не пасувала, що мимоволі хотілося, щоб він знову прибрав свого звичайного вигляду, вигляду провінціального інтригана. — Ти маєш рацію, — повторив він, — тут зібралися чиновники, які нічого не розуміють, митці, які говорять про ринок, сім'я, що морально розклалася, дід, що має достойну зовнішність, а пасправді є похідливим негідником, друзі, що продають один одного за посмішку свого начальника, дівчата, що міряють своє кохання цифрами, дипломати, що продають свій народ, журналісти, яких можна купити за одну вечірню, — словом, тут зібралися нікчеми, які пророкують загибель суспільства, спекулянти, що будують церкви, мужі, що є гомосексуалістами, а їх дочки — лесбіянками, тут кишить од авантюристів, од продажних матерів, продажних дівчат і імпотентних батьків. Ось що являє собою це товариство у фраках і оксамиті. Це наволоч світу! Ти можеш, ти маєш повне право піти звідси.

— Світ? — запитав Штіфтер і посміхнувся, зрозумівши незграбні викрутаси Пфеффера. — Йдеться про світ чи тільки про бенкет пана Росса? Невже ти не віриш, що на цьому світі немає й десяти праведних? Адже ти знаєш, що бог сказав: якщо на світі знайдеться хоч десять праведних, заради них я пощаджу світ. І ти не бачиш третього?

— Що значить третього? — запитав Пфеффер.

— Двоє праведних — це ми, — сказав Штіфтер і, посміхаючись, повернувся з Пфеффером до зали.

— Я, — пробурмотів Пфеффер, — не розумію самого себе. У мене дружина й двоє дітей. Вони живуть у Нюрнберзі. Я посилаю їм триста марок на місяць. Мені платили саме стільки п'ять місяців тому. Потім мене звільнili і я хотів відкрутити газовий кран. Та зустрів Зігфріда Блау. Ти пригадуєш його собі?

— Зігфріда? — запитав Штіфтер, сівши з Пфеффером за столик і наливши собі склянку шампанського. — Хіба Зігфрід ще живий?

— Він тут,— відповів Пфеффер,— нсвже ти не бачив його, він сидів поряд з графинею Турн, між Россом і його небожем Йозефом Баром. Блау привів мене сюди. Він зробив мене секретарем. Пан Зігфрід Блау врятував мені життя.

— Я завжди говорю,— відказав, обвинувачуючи, Штіфтер, який думав про мертвого Кона,— в усьому винні євреї. А як він виглядає?

— Ти його не знаєш?

— Я не вмію запам'ятовувати шкільних товаришів. Сьогоднішній вечір скидається на наше шкільне свято, чи не так?

— Ти не був на вечорі випускників. Тоді Блау ще торгував худобою. Поряд з нами святкували якесь весілля. Виникла бійка. Блау викрав наречену, поїхав з нею до Берліна, програвся, пропив свої гроши, і в один прекрасний день вони опинилися без копійки в кишені; готель, в якому жили, домагався грошей, тоді наречена, якій не було ще й двадцяти, пішла до готелю «Рай», потанцювала там з літнім паном на ім'я Стефан Росс, а наступного ранку прохинулась у його віллі. Через два тижні Блау став управлюючим земельними ділянками Росса. Купівля готелю для свого шефа привела його до Нюриберга, він зустрів мене тут, у кафе, коли я віддавав кельнеру останню марку й збирався йти додому та відкрити газовий кран. Блау запросив мене до себе, ми пили з ним до чотирьох годин ранку, а наступного дня він узяв мене до Берліна, завів до пана Росса, який запитав, як мене звати, а коли я сказав: «Ніколаус Пфеффер», зареготав, наче божевільний, і заявив: «Хочете бути моїм секретарем, пане Ніколаус Пфеффер?», я погодився, і завдяки цьому ти сьогодні рість у домі пана Росса.

— Чорт забирай цього Блау. Ану пошукай його та приведи сюди,— вип'ємо разом..

— Але...

— Йди! — вигукнув Штіфтер, і Пфеффер пішов з твердим наміром не знайти Блау.

У сусідній кімнаті він наткнувся на Йозефа Бара.

— Ви знаєте пана Баллона? — запитав його Йозеф.

— Карла Баллона?

— Так.

— Це мій шкільний товариш,— одповів Пфеффер.

— Чи він тут?

— Ні!

— Тут,— сказав Бар.— Прошу, пошукайте його й попросіть підійти до мене. Я хочу представити його своєму дядькові.

— Зараз, пане Бар.

Йозеф зайшов до останньої кімнати і там застав свого дядька у жвавій розмові з бургомістром та Круммольцом. Він підступив до них. Бургомістр тут же замовк. Росс представив Йозефа. Той сказав:

— Мій небіж Йозеф Бар. Він втасманичений в усі мої справи.

Озвався бургомістр:

— Я читав ваші книжки. І стежу законою вашою статтею.

Йозеф Бар глянув байдуже на нього й відповів:

— Я не пишу для всіх.

Бургомістр розсміявся, наче почув комплімент. Пан Росс мовив з усією зневагою комерсанта, що має великі успіхи:

— Мій небіж — геній.

Круммольц додав з серйозним виразом на обличчі:

— Панові Бару бракує тільки нагоди, щоб підтвердити дядькову думку про нього.

Бургомістр сприймав усе як комплімент, що стосувався його особи. Цей хлопчисько — геній? Можливо. Чому б у Берліні не було геніїв? Він зустрічав багатьох, яких величали так, звичайно, за межами управління. Адже він сам був не абищо. Та чи він геній? Він визначний член партії, до якої належить більшість членів муніципалітету. Він справді міг обіцяти Круммольцу й цьому трохи смішному панові Россу постачання матеріалів для міста.

Йозеф Бар сказав:

— Я представляю тобі свого друга, пана Карла Баллона. Я познайомився з ним через твою племінницю.

— Марія — твоя племінниця, — відповів Росс.

— Пан Карл Баллон, — продовживав Йозеф Бар, — найкраща людина, яку я знаю, ідеаліст, безкорисливий. Він тобі сподобається, дядьку Росс.

— Хто він за фахом?

— Редактор.

— Приведи його, — заявив Росс, — я люблю гідних людей.

Йозеф пішов, і Круммгольц сказав:

— За моїми підрахунками місто зекономить мільйони, якщо всі матеріали постачатиме одна спілка по заготівлі матеріалів. Ми — пан Росс, пан Блау, мій керуючий торговим відділом Крістіан Галль і я — будемо фінансувати спілку.

— А хто керуватиме нею? — запитав бургомістр.

— Ви маєте на увазі керуючого торговим відділом? — озвався Росс. — Мій приватний секретар...

Круммгольц перебив його квапливо:

— Пане бургомістр, найкраще, коли ми домовимося про все одразу. Він скопив руку бургомістра й пішов з ним.

Росс застався один. «Круммгольц ненавидить цього Пфеффера, — міркував він. — Чому? Невже Пфеффер падлюка? Цей Зігфрід Блау — можливо, але Пфеффер?..»

— Пане Росс, — заявив Йозеф Бар, підійшовши до нього з якимось паном, — це мій друг Карл Баллон.

— Я вас знаю, — звернувся Баллон до Росса. — Ваш небіж розповідав мені про вас. Я захоплююся вами і вашим небожем, пане Росс.

— Мій небіж — ледащо, — заявив Росс, будучи в поганому настрої. — Я годую його.

— Буду одвертим, — сказав Баллон, — ваш небіж — мій друг. Він просив мене порозмовляти з вами.

— Будь ласка. Як вас звати?

— Баллон. Ваш небіж хоче видавати зі мною журнал.

— Видавайте, хто вам заважає?

— Якщо ви дасте на це гроші...

— Скільки?

— Для початку п'ятдесят тисяч марок, — мовив лагідно Баллон.

— Скільки? — запитав Росс. — Що це буде за журнал? Ви пишете вірші, пане... Як же вас все-таки звати?

— Карл Баллон. Журнал має служити культурним і політичним цілям. Має бути популярним, пацифістським і європейським. Сполучені штати Європи. Мир. Соціальна революція без колективізму. Об'єднання світу й очищення культури, відродження й пріоритет духу. Свобода! Рівність прибутків без бруталізації індивідів. Влада людей розумової праці без панування мас, добробут мас без рівності! Ви мене зрозуміли?

— Цілком, — відказав обачно Росс. — Ви говорите дуже ясно, ваші ідеї послідовні, ви...

— Гадаю, ваші політичні переконання не перешкоджають вам підтримати наші ідеї?

— Я підтримую,— заявив Росс, обережно виймаючи сигару з ящика, що стояв на столі, за яким вони сиділи,— я підтримую,— повторив Росс і запалив сигару.— Треба схвалювати всі намагання, скеровані на поліпшення життя людей. Суспільство потребує вдосконалення, дорогий друге! Запитайте моого небожа. Він геній. Він коштує мені двадцять марок у рік. Мої переконання, питаєте? Хіба я знаю, котрий шлях правильний? Коли мені було стільки років, як вам, у мене теж були погляди. Як ви сказали? Свобода? Європа? Соціальна революція? Я мав прекрасні погляди, запевняю вас, і я гордився ними, та... я їх утратив. Бо хто може прожити життя і зберегти свої погляди? Не дивіться на мене так, юначе. Ви теж будете так думати в моєму віці. Коли нам шістдесят, юначе, всі ми думаємо про себе, про свої справи. У мене родина. Європа, кажете? Журнал? П'ятдесят тисяч? Я не падлюка. Я розмовляю з вами одверто. П'ятдесят тисяч марок? За кого ви мене вважаєте, юначе?

— Мене звуть Карл Баллон, я вважав вас за мільйонера.— Раптом він устав.— Ось іде Марія,— пробелькотів він і вказав на Марію, що проходила з Штіфтером.

— Марія? — запитав ревниво Росс.— Ви той, про кого мені розповідала Марія?

— Марія розповідала про мене? — здивувався Баллон, і на його обличчі заграла щаслива усмішка.

— Ти мене зруйнуєш,— вигукнув раптом обурений Росс до Йозефа Бара,—п'ятдесят тисяч марок, чи ти знаєш, як мене назвала твоя мати Константіна Бар? Паразитом — за те, що я деякий час жив у неї і не мав грошей. «Ти паразит», — сказала вона мені. Всі ви так говорили: «Дядько Росс — паразит». Ну, а тепер? Я паразит, я дармоїд? Всі йдуть до мене, і всі жадають грошей, наче я кайзер! Уся родина живе на мій рахунок! Хто тут паразит? Хто? Твоя сестра Луїза, твоя племінниця Марія, твій дівер, пан граф, ти...

Дядько Росс устав. Він помітив, що був один. Баллон пішов за Марією уже після перших його слів. Йозеф теж вийшов з кімнати.

Ross спорожнив склянку вина, кинув сигарету на килим, побачив дзеркало, підійшов, глянув на себе й поду-

мав: «Я — літня людина, п'ятдесят тисяч марок, а може, Йозеф справді геній? Як його звати — Баллон? Дутє ім'я».

— Дядьку Росс, дорогий дядьку,— почала Марія,— стоячи позаду нього з якимось паном; Росс бачив обох у дзеркалі, він не обернувся. Росс зрозумів: не малий Баллон, а цей ось був його супротивником у серці Марії. Россу не хотілося обертатись. «Через чотири роки мені шістдесят,— міркував він у відчай.— А йому всього тридцять. Вона кохась його. Я люблю жінок. Але мав з ними всіма тільки неприємності. Я не обернуся»,— вирішив Росс.

Складалася комічна ситуація. Марія і Штіфтер добре бачили, що дядько Росс помітив їх у дзеркалі. Чому він не обертається?

Штіфтер скреготав зубами. Чи його п'ятирічний план вартий того, щоб так принижуватись? Чи він не платить надто дорого за свій успіх? Можливо, за все доводиться переплачувати в житті? Штіфтер глянув у напрямі найближчого стола. От взяти б пляшку й жбурнути в дзеркало, тоді цей пан Росс напевно обернеться.

Марія сказала:

— Дядьку Росс. Дорогий дядьку,— і замовкла. Вони стояли втрьох, наче група із фарфору, шкіра Марії близька. «В неї чудові плечі»,— подумали Росс і Штіфтер одночасно.

— У нього дев'ятнадцять крамниць,— мовила Марія в розпуці. Вона мало не розплакалася. Що подумає Штіфтер про її родину? Чи дядько Росс збожеволів? Штіфтер зненаважатиме мене. Я уб'ю дядька Росса, якщо він не обернеться.

— У нього цілих дев'ятнадцять крамниць,— повторила Марія.

— Браво, юначе,— відповів Росс і мимоволі розсміявся. Все ще стояв обличчям до дзеркала, але вже підбадьорливо помахав Штіфтеру лівою рукою.— Це засвідчує характер, коли людина може зреагувати...

— Чого? — запитала злякана Марія.

— Двадцятої крамниці. Адже дев'ятнадцять — непарне число,— пояснив Росс.

— Я перейняв крамниці од моого покійного друга Коня, який втопився на моїх очах. День був такий блакитний, поверхня води така ясна, що я, коли він тонув, бачив у воді

його обличчя, викривлене, наче він насміхається з своєї загибелі.

— Ви — добрий спостерігач,— сказав Росс і, нарешті, обернувся. Обидва глянули вороже один на одного.

— Дядьку Росс,— мовила Марія і протиснулась між ними,— дозволь представити тобі моого друга Альберта Штіфтера. Він наймудріша і найкраща людина в світі, ідеаліст, безкорисливий. Він сподобається тобі, дядьку Росс.

— Ваша племінниця розповідала мені дещо про вас.

— І ви вже любите мене? — запитав, сміючись, Росс.— Можливо, мою племінницю? Ви любите Марію?

Штіфтер відчув, що все залежало од його відповіді. Марія й Росс міряли його поглядами, свердлили наскрізь; він складав екзамен; йшлося про життя і смерть. Якщо скаже, що любить Марію, Росс стане його ворогом, в іншому випадку втратить Марію. Але людина, що віддана вам безмежно, вартніша за півкороліства; хто хоче домогтися влади, тому потрібні віддані люди. Що ж йому сказати? Хвилина минає, тільки дурні бовкають все одразу, я дам ухильну відповідь.

— А ви? — запитав Штіфтер.— Ви любите Марію?

Росс глянув на нього. Цей юнак нахабний і хитрий! Сьогодні це головна зброя — нахабство і хитрість! Хіба годиться питати літню людину, чи вона любить? Ось вона, молодь!

— Поетична принадність зовнішнього життя і явищ світу,— почав дядько Росс,— це витвір нашої короткозорості. Коли б ми бачили гостріше, то помітили б, що краса є здебільшого помилкою, а кохання — фатальний наслідок цієї помилки. Проте не підлягає сумніву, що Марія вас кохає. Чим довше я на вас дивлюся, тим більше переконуюся, що ви досконала людина, навіть без ваших дев'ятнадцяти крампіць. Ви дуже пайяні, юначе. Видно по вас, що ви прагнете вибитися в люди. Ваш вигляд, звичайно, не зменшує ваших шансів, ловцям успіху дають найбільший кредит, хоча саме вони належать до тих, хто найчастіше зазнає невдачі. Купці — романтики, так само, як і моралісти. Марія рекомендувала мені вас, вона вважає вас великим. Я хоч і не поділяю її думки, порекомендую вас моєму управителеві панові Зігфріду Блау.

— Блау — мій шкільний товариш.

— Здібна людина. Він знайде для вас місце. Віл

влаштував уже в мене одного шкільного товариша. Мій секретар теж буде радий познайомитися з вами.

— Пан Пфеффер теж мій шкільний товариш.

— Авжеж. Я не подумав про це.

— Я мушу остерегти вас щодо вашого секретаря. Він негідник. Всього годину тому він ганив всю вашу родину.

— Ганив, говорите. Обмовляв нас? Чуєш, Маріє?..

Підійшли Круммольц, Пфеффер і Блау й перешкодили Штіфтеру дати відповідь. Блау зверхньо привітав Штіфтера і вигукнув:

— Штіфтер! Живий?

Пфеффер заявив:

— Хіба це не чудово, що всі ми тут зустрілись?

— Як справи? — запитав Блау.— Ти мусиш зайти до мене. Ти купець?

— Я був директором страхового концерну,— озвався Штіфтер.

— А тепер ти вже не директор?

— Ні,— відказав Штіфтер.

— Прекрасно,— зрадів Блау,— будеш моїм секретарем.

— Дякую,— відповів Штіфтер.

— Блау — мій управлятель,— мовив Росс.

— Блау буде директором,— заявив Круммольц.—

Я розмовляв із представниками міста. Ми домовились. Наступного тижня склад спілки буде затверджено в муніципалітеті. Блау займе посаду директора.

— Я зроблю тебе своїм замісником,— сказав Блау і ляснув Штіфтера по плечу.— Ти завжди був найрозумнішим серед нас. Я завжди вважав, що Штіфтер стане міністром. Тепер ти моя права рука. Це теж непогано. А ти знаєш, що Баллон теж тут?

— Хто такий Баллон?

— Хіба не пам'ятаєш? Але ж, Штіфтере, це той, якого знайшли в «Шпессарті», підкідъок, друже, ти зовсім забув свою юність.

«Юність? — подумав Штіфтер.— Моя юність? Що ти зробив з своюю юністю, приятелю?»

— Моя дружина,— відрекомендував Блау.

Штіфтер поцілував руку пані Блау. Це була маленька граціозна рука. Він подивився на жінку: це була дитина, років шістнадцять, невинна ще, можливо. Ангел, черниця, наймолодша черниця, невже це була Оттілія? Стихійне явище, демонічна Гретхен і порочна нареченна?

Оттілія сказала манірним голосом:

— Ви друг моого Блау?

— Ми шкільні товариші,— затарабанив Блау.— Він буде моїм секретарем, а я директором. Я призначив Альберта своїм секретарем.

— А я,— мовила тихо й поволі Оттілія, наче розповідала сон,— я... призначу вас своїм приватним секретарем.

Штіфтер знову поцілував її руку.

— Ви заслуговуєте на своє красиве ім'я,— сказав Штіфтер.

— Я ненавиджу його,— відповіло це створіння, що мало чисту шкіру, рудувате волосся і дуже ніжну шийку.— Я б хотіла зватися Beatrіche. Ale ніхто мене так не називає. Більшість кличе просто Otto.

— Ви гарніша, ніж Ганімед,— сказав Штіфтер, який дивлячись на маленьких дівчат, завжди пригадував свою класичну освіту.

— У мене є рисунок,— сказала, червоніючи, Оттілія,— орел несе зляканого хлопчика, з штанців якого капає на землю. Під ним написано: «Викрадення Ганімеда». Чому ви порівнююте мене з цим хлопчиком?

— Круммгольц дає нам знак,— заявив Блау,— он він сидить з панами з муніципалітету, ходімо, Штіфтере, це непогано, коли ти познайомишся з вищими інстанціями.

Штіфтер підвівся.

— Ганімед,— сказав він,— був заряддям похоті неба. Зевс кохав його. Він був красивим юнаком і кравчим богів.

— Ax! — вигукнула Оттілія і глянула на нього суверо й нетямуще.— У вас немає серця.

Вона повернулась до двох панів, що сиділи за її столом і були схожі на фраки, які носили. То були два відомі спортивні льотчики, один збив під час війни тридцять сім ворожих літаків, другий опублікував книжку про політичні вбивства, в якій описав вбивство, вчинене ним самим, словом, він також був героєм у своїх колах. Коли писав, грішив проти логіки і граматики; до того ж мав солом'яне волосся, видовжену голову, насильницькі руки й протягом чотирьох років став членом семи політичних партій і таємничих організацій. Обидва герої розмовляли з Оттілією, наче з гарнізонною повісю, Оттілія ж розмовляла з ними, як з підлітками. Вони надзвичайно подобалися одне одному. Сиділи й курили Россові сигарети, пили його горілку й вина і лаяли спекулянтів та євреїв, що вешталися по

вулицях, стрункі бедра Марії Турн, надто гуманні погляди Йозефа Бара, надто ліберальні звичаї пана Росса і надто блискучі перса графині Луїзи Турн.

Блискучі перса графині Луїзи Турн були бездоганно красиві. Крім того, вони одержали приз і були широко відомі як «найкращі перса Берліна». Їх можна було вважати гордістю берлінського товариства, усього Берліна з його церквами, липами й Алесю перемоги.

Графиня сиділа з бароном Ахімом фон Вінтерштайном і своїм чоловіком біля великого французького каміна. Між графом і бароном сиділа Марія Турн, нервова й вередлива. Вона дожидалася найменшої нагоди, щоб підійти до Штіфтера, але той сидів у сусідній кімнаті між Круммольцом, Блау, дядьком Россом, Пфеффером, бургомістром і панами з муніципалітету. Сидів поряд з паном Юрістіаном Галлем, що виглядав сімнадцятилітнім, говорив на мангеймському діалекті і був завідувачем торговим домом Круммольца.

Коли Марія нахилялась трохи над столом, вона могла дивитися прямо в Штіфтерове обличчя, але він не звертав на неї уваги, розмовляв, сміявся, кидав направо й наліво дотепами, прислухався, наче сучасний Єгова сповіщав йому десять заповідей, хоч муніципальний радник розповідав йому лише якогось анекдота. Штіфтер не удостоїв Марію жодним поглядом.

А вона сиділа, наче прикута, між двома архангелами, що прикривали її великими крилами.

— Я люблю життя,— мовила раптом Луїза.

— Вони сваряться! — вигукнула Марія.

— Хто?

— Он там, за великим столом.

Барон фон Вінтершайн оглянувся.

— Дрібні люди,— заявив він,— комунальні політики й хазяї міста, подсікають про підкуп у муніципалітеті. Жіба соціал-демократи не становлять там більшості?

— Ви в порядному католицькому домі, дорогий Ахіме,— сказала графиня Турн.— Мій дядько Стефан Росс — член Центру. Він має акції «Германії». З 1918 року в Німеччині править Рим. Рейх став спадкоємцем Габсбургів, які є комісійними агентами нових панів.

— Мамо,— запитала Марія,— а хто ці пани?

— Дрібні люди,— сказав барон Вінтершайн.

У сусідній кімнаті зчинився галас. Двоє сперечалися, один виголошував промову, всі пили червоне вино, змішане

з портером і шампанським за рецептром, що його рекомендував Круммгольц, який, нарешті, хотів завершити переговори.

— Ми не повинні,— звернувся він тихо до Росса, що сидів поряд,— не повинні впадати в очі в цьому товаристві. Хай собі метушаться ці шкільні товариші, цей Блау, Пфеффер і цей, як його звати?

— Штіфтер,— підказав Росс.

— Він пе скидається на поета. Його ім'я Адальберт.

— Альберт,— мовив Росс.

— Альберт,— повторив злісно Круммгольц.

— Ти мене передражнююш,— здивувався Росс.— Хіба ми не друзі?

Росс завдячував найбільшою частиною свого багатства Круммгольцу, що мав репутацію людини, яка в усіх справах приносить щастя, і тому користувався в усіх необмеженим довір'ям. Круммгольц і Росс позайомилися в Бельгії 1917 року під час німецького походу. Стефан Росс був фельдфебелем, а унтер-офіцер Круммгольц — його правою рукою. Подійкували, що вони провадили в Бельгії широку торгівлю старовинними речами; Круммгольц мав солідну мистецтвознавчу підготовку. Коли після війни повернулися додому, Круммгольц відкрив торгівлю нерухомим майном. Росс жив на свою готівку, найняв віллу, давав бенкети, що набули поганої слави, ніби античні оргії. Гості їли, лежачи на подушках, наливали чарки з амфор і були огорнуті в простирадла або й зовсім голі. Росс любив, коли його порівнювали з Сократом, але йому більше подобалися діалоги, ніж юнаки. 1919 року він вирушив з палицею, оздобленою сріблом, до контори Альфонса Круммгольца, поклав палицю на його стіл і висипав вміст шовкового гаманця. Там були одні мідяки.

— Це все,— сказав Росс і скривився, наче збирався посміхнутися чи заридати,— все, що в мене зсталось. *Omnia mea tescum porto*¹.

— Ale ж ти філософ,— мовив Круммгольц, якого роздратував жест колишнього товариша.— У мене приблизно чверть мільйона марок.

— Дорогий друже,— озвався Росс, намагаючись обійти Круммгольца.

Той вивернувся й заявив, що ці гроші знецінені.

¹ Все своє ношу при собі (*лат.*).

— У нас інфляція,— пояснив він,— що ти хочеш од мене? Ти можеш стати моїм конторником.

— Добре,— відказав Росс.

— Тобі бракує особистої гідності,— сказав Круммгольц,— можеш завтра вранці починати.

Через півроку Росс став правою рукою свого друга в комерційних справах. Вже 1921 року він накупив на сотні тисяч марок акцій на біржі, спекулював, торгував силою різних товарів, на яких зовсім не розумівся, продавав земельні ділянки й купував їх. 1924 року він уже мав сто земельних ділянок і велику суму грошей.

— Ми друзі? — запитав Росс.

— Я не з тебе сміюся,— відказав Круммгольц,— а з батьків пана Штіфтера.

— Хіба ти їх знаєш?

— Кого?

— Його батьків.

— Ні. Або що?

— Доктор Гленк,— звернувся Штіфтер до бургомістра,— ви несправедливо осуджуєте наміри, що їх мав Вальтер Ратенау, коли запроваджував воєнну економіку.

— Альфа і омега нашої економіки,— заявив доктор Гленк і стукнув кісточкою пальця об стіл,— це репараційні виплати. Рейхсбанк хоче скоротити міські позики, і я...

— Без позик не можна будувати,— закричав відповідальний референт,— а житлова криза руйнує мораль і підвалини міщанства! Після поразки революції німецького пролетаріату в 1918 році ми опинилися перед революцією дрібного міщанства. Цей націонал-революційний рух знищив лютерансько-гуманістичну культуру Пруссії.

— Націонал-соціалісти дурні дилетанти! — вигукнув Пфеффер.

Всі зміряли його зневажливими поглядами. Подейкували, що він хоче присидатися до націонал-соціалістської фракції.

— Тільки без політики,— мовив авторитетним тоном Росс,— мої панове, ми обговорюємо комерційні справи.

— А яка різниця? — вигукнув Пфеффер.

Ці слова й пересторога Штіфтера вирішили його долю.

— Пане Пфеффер,— сказав холодним тоном Росс,— у вас хворобливий вигляд. А завтра вранці на вас чекає, напевне, ваша робота.

Той підвівся.

— Прошу пробачення, я... я, — він запнувся, пробелькотів щось, замовк, оглядаючись безпорадно, але бачив тільки незворушні холодні обличчя.

Штіфтер виявив до нього співчуття.

— Графіня Марія,— звернувся він, узявши Пфеффера за руку,— он там, за столом, у сусідній кімнаті. Вона сидить між графом Турном і бароном Вінтерштайном. Хіба ви не бачите, що вона кличе вас?

І непомітно одштовхнув Пфеффера од себе.

— Ви мене кликали, графіне?

— Прошу називати мене панною Турн. До побачення, пане...

— Пфеффер,— сказав Пфеффер.

— І сіль? — запитав барон.

Ніхто не розсміявся, і Пфеффер пішов до своєї кімнати, що містилася на другому поверсі. Він роздягнувся, ліг та взяв один із багатьох романів, що лежали на його нічному столику. Почав читати першу сторінку й незабаром заснув.

Відповіdalний референт з задоволенням слухав про покарання суб'єкта на ім'я Пфеффер. Він пройнявся повагою до себе й до пана Росса.

Блау заявив:

— Наша спілка будуватиме склади, контори, ми дамо роботу сотням службовців і робітників. Треба тільки, щоб нам допоміг муніципалітет.

Штіфтер звернув увагу на те, що в пресі можуть з'явитися закиди з цього приводу, і запропонував деякі зміни в угоді, чим заслужив симпатію всіх, хто сидів за столом.

Бургомістр розпитав пана Круммольца про цього тямущого хлопця і був дуже задоволений, коли йому сказали, що він увійде до керівництва спілки.

Нарешті всі піднялися. Штіфтер миттю кинувся до сусідньої кімнати. Марія, не дожидаючись, поки він підіде, вийшла йому назустріч, і вони пішли через кімнати, в яких вже стало тихіше й не так людно.

— Сюди, Альберте! — сказала вона й потягнула його до скляних дверей бібліотеки, в якій не видно було нікого. Ці двері, заслонені важкою бархатною завісою, вели до саду. Місяць плив високо в небі і розливав навколо молочне світло. Безлисті засніжені галузязі здавалося сріблом. Мерехтили зорі. Чистий холодний вітер проникав крізь розчинене вікно. Штіфтер зніяковіло дивився па

Марію. Рацом вона обвила руками його шию, він нахилився до її вуст, і вона, ридаючи, поцілувала його.

— Альберте,— прошепотіла вона.

«Марія красива,— міркував він,— все це дуже добре, але трохи на пізніше».

Вона сказала:

— Ходімо. Вийдемо через сад. Візьмемо моого автомобіля. Я говорила з дядьком Россом. Ти йому подобаєшся. Він пам'ятатиме про тебе. Все гаразд. Ходімо до мене!

— Муніципальний радник,— сказав Штіфтер,— запросив мене до себе. Він — холостяк, має вдома чудове бургундське і хоче викласти мені своїй політичні ідеї, це дуже важливо для мене. Пробач, дорога Маріє, я чекатиму на тебе завтра.

Він поцілував її квапливо в щоку, потис руку і побіг за муніципальним радником, якого, на щастя, ще застав у роздягальні. В поспіху він забув навіть попрощатися з господарем дому.

Похмуро ходив Росс з кімнати до кімнати. Пішли останні гости. Він був злий, бо Марія не побажала йому доброї ночі. Коли зайшов до бібліотеки, наткнувся на Карла Баллона, що сидів сумний у напівзаслоненому темному куті, а біля нього лежав розкритий роман Вовенарга. Росс, збентежений, уявив розкритий томик і голосно прочитав: «Великі люди розпочинають великі речі тому, що вони великі, дурні — бо вважають їх легкими».

Баллон зітхнув, і Росс запитав, стримуючи посмішку:

— Юначе, вже шоста година ранку. Ви стогнете від цього безглазого речения Вовенарга?

— Я плачу через Марію.

— Ви кохаєте її?

— Як своє життя.

— І Марія це знає?

— Так.

— І?..

— Вона кохає іншого.

— Ах,— зітхнув дядько Росс, сідаючи на канапу поряд з юнаком. Йому було важко на серці. Вранці, після таких ночей, старого проймав жах перед смертю. Він радо попробував би рекламиувати вірші, власні, чужі, звучання яких заколисало б його страх, заспокоїло б лякливе серце і втихомирило б гучні думки. Він соромився своєї слабкості перед цим юнаком, що стогне од кохання.

— Пробачте мені,— мовив Баллон, обтер обличчя й устав,— я обтяжую вас своїм гарем і свою особою. Вже світас.

— Зостаньте на хвилину,— прошепотів Росс,— я признаюся вам, що почуваю себе пригліченім, бо не можу заснути, викуримо по сигареті. Я боюся смерті,— додав він раптом стищеним голосом.— Мені п'ятдесят шість.

Баллон знову сів і сказав:

— Я люблю книги. Я потрапив до цієї кімнати, побачив багато книг і сів читати. Тоді...— він запнувся,— прийшла Марія з одним паном, вона цілуvalа його, Марія була дуже бліда; я не хотів слухати, але всечув... Я не можу вам передати їхніх слів, зрештою, де не має значення.

— Ви любите Вовенарга?

— Так.

— Я подарую вам цей томик.

— Дякую.

— Ви мені подобаетесь, пане... Баллон — так, здається, ваше прізвище? Ви давно знаєте моого небожа?

— Я вірю в нього. Він — благородна людина.

— Хто? — запитав злякано Росс, якого Баллон скопив за лікоть. Він не слухав Баллона, бо щось кололо його в шлунку, ось знову, знову, може, це смерть? Росс любив життя. Дім, жінки, гроші, все інше, ба навіть друзі,— все це не мало значення, тільки життя, тільки воно мало вагу, тільки воно означало щось.

— Хто благородний? — запитав, прокинувшись од своїх роздумів, Росс.

— Люди,— мовив Баллон,— люди.

— Це ще треба довести,— заявив старий.— Дехто твердить, що люди злі, а людина людині — вовк, звір.

— Смерть і зло,— відказав поважно Баллон,— нічого не вирішують. Вади людини тільки прикрашають її. Бога не можна любити. Він нас не потребує. Якщо ми допомагатимемо одне одному, то не загинемо.

— Ви — редактор?

— Я кину свою посаду.

— Скільки вам платять?

— Тисячу марок у місяць.

— Які у вас наміри?

— Я можу жити й на двісті марок. Пан Йозеф Бар писав про те, що я думаю. Чи уявляєте собі, як сильно впли-

ває на нас людина, яка висловлює наші ідеї в своїх творах? Вашому небожу бракує тільки можливості показати себе.

— Я гадав,— мовив обережно Росс,— що тільки той геній, який сам знаходить можливість, щоб довести свою геніальність.

— Лессінг,— відповів Баллон,— знат, що варте уваги відбувається тільки в царині ідей. Тільки ідеї важать у цьому світі, тільки ідеї мають справжню красу, тільки дух є життям, все інше — ніщо!

— А Марія? — запитав Росс і пожалкував, що поставив це недолуге запитання.

— Хіба те, що ми уявляємо собі про кохану особу, є чимось більшим, ніж красива ідея? — відповів Баллон і підвівся.

— Запевняю вас,— заявив Росс, який теж устав,— що ваша особа справила на мене те саме враження, що і ваші слова. Я знат багатьох людей, але такої думки я був про дуже небагатьох.

— Те, ким я сьогодні став,— промимрив, зашарівши, наче шкільне дівча, Баллон,— я завдячу вашому небожу.

— Мій небіж Йозеф — геній,— сказав, засміявши, дядько Росс.— Чи він уже говорив вам, що я даю йому тридцять п'ять тисяч марок, для початку, як ви висловилися.

— Це благородно з вашого боку,— відповів Баллон,— зрештою, я ніколи не розумів, що ще можна робити з грішми, якщо їх не витрачати.

— Ви мені дуже подобаетесь,— мовив Росс і провів Баллона до роздягальні.— Ми побачимося скоро.

Баллон покинув дім. Весело подався Росс до своєї спальні, відчинив вікно і вступив погляд у понурий світанковий туман. Небо було густо запнуто важкими хмарами, краї яких починали рожевіти од повільного спалаху ранкової зорі. «Можливо,— міркував Росс,— сьогодні теж сонце зійде над світом, радісне сонце над радісним світом. Можливо».

Розділ сьомий

ГАРНІ ВЧИНКИ

— Для чого ми тут сидимо? — роздратовано звернувся Йозеф Бар до свого спільника Карла Баллона.

— Для блага людства,— вигукнув трохи заголосно Карл Баллон.

— Для блага людства? — перепитав, посміхнувшись, Йозеф Бар.

— Так,— мовив Карл Баллон, не помітивши іронії в голосі Бара. Між іншим, Карл не любив іронії. Зрештою, хто її любить, окрім одишиць з великим обдаруванням.

— Наші завдання дуже серйозні,— пояснив Баллон,— вони стосуються світових подій.

Вони ненавиділи один одного з таким самим жаром, з яким обидва любили людство. Обоє прагнули добра, але Бар мав ідеї, а Баллон — тільки поняття. Бар мав характер, а Баллон — темперамент.

Ось уже цілий рік видавали вони свій журнал «Свобода». Цілий рік просиджували шість днів на тиждень в своїх редакційних кімнатах, дискутували, редактували, сварилися і мирилися. Цілий рік Росс, що фінансував «Свободу», відчував на собі, як дорого коштувало поглишення світу. Він нарікав, що важче навернути на добро сотню людей, ніж одягнути, нагодувати й розважити сотні тисяч. За один рік Бар набув собі імені, а Баллон — гіркого досвіду.

— Що потрібно цьому панові од нас? — запитав Бар. Баллон курив сигарету, Бар бавився олівцем.

— Якому панові? — запитав розгублено Баллон.

— Вашому шкільному товаришеві, прокурору, цьому панові Обермаєру!

— Ймовірно,— відказав Карл Баллон і підвівся,— що він прагне справедливості. Говорять, цього прагне кожне правосуддя.

— Ви не знаєте людей,— вигукнув Бар,— не знаєте навіть себе самого, дорогий друге. Цей шкільний товариш, видно, честолюбний.

— Хіба це не загальний недолік,— мовив Баллон,— ми судимо друзів надто доброзичливо, а противників — надто гостро. Правильніше було б чинити навпаки: спершу картати себе, а потім інших. Хто незмінно вірить у тотожність власних поглядів з загальною істиною, той, врешті-решт, відривається од життя або стає тираном, еретиком, безсorumною людиною. Я сиджу тут цілий рік і намагаюся передати іншим свої переконання. Та не знаю, чи я переконав хоч одну людину. Тільки знаю, що втратив певність своїх переконань, тобто сенс життя. Я починаю сумніватися в собі. Але ніхто не сміє поєблювати мене віри в людей. Ніхто, розумієте? Я знаю себе добре і розуміюся на

людях. Георг Обермаєр, який нацьковус на нас поліцію, вистежус вашого дядька і всю його спілку, належить до людей, що знають тільки свій обов'язок і виконують тільки його. Я бачив і слухав Георга востаннє в липні 1917 року на святі наших випускників. Я пригадую собі кілька його фраз. Він говорив, що всі ми — носії вищого принципу і що древньопруська державна ідея є для нього цайвищим принципом, що честолюбство — антигуманне, а егоїзм руйнує культуру. Він був прокурором в Даахау. Він — противник алкоголю і хотів ще тоді стати відповідальним референтом у міністерстві юстиції. Я вірю, що він досягне своєї мети. Майже неможливо, будучи баварським юристом, стати прокурором у Берліні. Його штовхав фанатизм ідеї. Сьогодні він — прокурор у Берліні.

— На жаль,— мовив Бар,— ми просто несправедливі, коли оцінюємо людей залежно од їх висловлювань. Ми помиляємося, вважаючи, що вчинки людей завжди відповідають їх поглядам. Сприймати ідеї надто буквально означало б забагато довіряти ідеям і замало — людям. Цілком очевидно, що пан прокурор Обермаєр прагне до справедливості, і цілком очевидно, що він честолюбний. Хто звік ототожнювати загальні інтереси з своїми власними, той поступово і непомітно починає звикати до того, щоб свої власні інтереси видавати за загальні.

— Обермаєр — ідеаліст,— вигукнув Баллон.

Секретарка прочинила двері і сказала:

— Пан прокурор Обермаєр бажас порозмовляти з обо-ма редакторами.

Обидва пополотніли і глянули один на одного. Йозеф Бар отямився перший і заявив:

— Ідеаліст, як хто, дорогий Баллоне?..

Але Баллон не любив іронії. Він сказав тихо секретарці:

— Просіть.

Протягом якоїсь миті неспокійного чекання Баллон розмірковував, не усвідомлюючи сміховинності своїх запитань: «Невже я не той, що був колись? Невже протягом року можна так змінитися? Невже короткий досвід може зруйнувати силу традиції, цієї квінтесенції тисячі чужих досвідів? Яке значення мають ці три, шість, двадцять осо-бистих пригод?» Він радо звернувся б з цими запитаннями до будь-кого. Баллон мав велике довір'я до людей. Він згадав іншу кризу свого життя: його мучила кілька тижнів тяжка хвороба, і він страшенно боявся смерті. Вночі пла-

кав у темряві, прислуховуючись до биття свого серця. Він забув думки про вічність, красиві заспокійливі фрази релігії, великі приклади героїв, мудрі вислови філософів. Потім блукав вулицями і допитливо заглядав у людські обличчя: чи вони теж відчували цей безупинний неспокій, цей підстрибуючий страх, ці тортури жаху смерті? Де тіні під їх очима? Де глибокі зморшки? Невже жодного сліду? Всі знають: вони помрутъ. Невже вони не тремтять? Невже тремтять тільки одиниці? А може, тільки він один?

Але нова криза в житті Баллона була набагато важчая. Він тремтів тоді перед розлукою зі світом, що його здобув довголітніми роздумами і досвідом. Сьогодні ж лякається зміни своєї особи. Стати чимось іншим і продовжувати своє існування, перемінитись, не бажаючи цієї переміни, втіху й віру в особисту форму існування обміняти на щось, чого не можна передбачити, що було навіть незрозуміліше, ніж сама смерть,— все це таке нестерпне для істоти.

А може, це загальний досвід старіння? Невже ми протягом тридцяти років вдосконалюємо себе тільки для того, щоб потім побачити, як наш образ розпадається, навіть не досягнувши свого остаточного завершення? Чи всі переживали це? Невже знову треба бігти на вулицю і допитливо приглядатись до людських облич, шукаючи слідів, проте не сивого волосся, глибоких зморшок, стомлених очей, а жаху перед тим, що живі люди можуть перемінитися протягом короткого часу до того, що лякаються самих себе і не пізнають самих себе? Баллон пройняв цей невмолимий жах, що притаманий всьому живому, він став сумніватися в тотожності. Невже це я? А може, ні? Хто ж я тоді? Хто?..

Інші на його місці не зчиняли б, можливо, стільки галасу. Вони, можливо, навіть не помітили б того, що його так налякало. Бо, мабуть, уже звикли бачити в безглазді та в лихій підступності людської долі щось цілком нормальнє і відповідне людській природі, таке, що послідовно випливає з загального устрою. Баллон так не міг. Він не був доброю людиною, але він мав ідеали. І саме ці ідеали, які носив протягом десяти-п'ятнадцяти років, наче ті окуляри, перестали раптом відповідати його досвідові. Що змінилося? Явища життя? Його ідеали? Чи він сам?

Бар і Баллон назвали свій журнал «Свобода». Бар — з огляду на ілюзорний характер цього слова, він гадав, що найкращі ілюзії дуже потрібні людям, бо сам був

позбавлений будь-яких ілюзій і йому здавалося, що такий стан корисний тільки обраним, адже ілюзія, в яку ми віримо, є дійсністю: він в однаковій мірі думав про існування духу і про існування дійсності на противагу до тих інтелектуалістів, які думали про все, окрім духу.

Баллон, навпаки, вважав свободу устроєм, станом, світосприйняттям.

Бар був мораліст, Баллон — мрійник. Тому Бар надавав журналові вагомості, а Баллон — вигляду. Свобода, справедливість, індивідуалізм, духовна і політична єдність Європи, мир, добробут і демократія — ось ті тези, які Баллон відстоював з майже войовничим запалом.

Протягом року він переживав розчарування за розчаруванням.

І тепер, у ці лякливо-героїчні секунди очікування прокурора, в його свідомості сконцентрувалось кілька пригод останнього року, що були схожі на три притчі, однаково безглузді й глибокодумні: 1. Шпигун, 2. Дядько, 3. Батько. Він виразно пригадував собі усе це.

1. Шпигун

Через три дні після виходу першого номера їхнього журналу до них завітав пан на ім'я Йоганнес Гольц. Він був високий, світловолосий, синьоокий, важив зо два центнери, розмовляв баварським діалектом. Мідно й дуже щиро потряс Барові й Баллонові руку, сказав, що він врешті прийшов. Його звуть Гольц. Ось він купив перший номер і прочитав його. Оце журнал! Його звуть Йоганнес Гольц. Панове знали, напевне, його ім'я, він боровся за свободу на всіх континентах, він — пацифіст, індивідуаліст, один з тих європейців, про яких говорив Ніцше. Панове знають Ніцше?

Панове посміхнулись і відповіли, що знають, але не знають пана Гольца. Вони зміяли його поглядом. Він носив коричневі американські мокасини, дуже світле сіре вбрання найкращого крою, лілову краватку, криваво-червону гвоздику в петельці, лайкові рукавички і світло-коричневого капелюха. Гольц дзвінко сміявся, розмовляв голосно, наче народний трибун, плескав Бара й Баллона по спині, курив товсті сигари, полюбляв золоті персні, ланцюжки, годинники, і Баллон вважав його взірцем людини, гідної довір'я, створеної богом, щоб виполоти зневіру, що розрослася поміж людьми, наче бур'ян.

Коли Бар заявив, що ім'я Гольца йому зовсім невідоме, той сказав, що його звуть Йоганнес Гольц. Йо-ган-нес Гольц, зрозуміло? Він почав говорити про кращу Європу і про початок нової ери, про Канта і Паскаля, про вічний мир і космос, про Ганді й революцію, про дух епохи й природу. Баллон слухав пана Йоганнеса Гольца спочатку з подивом, потім з невимовним почуттям духовної наслоди і душевного вдоволепня. Він чув те, про що сам думав, тільки воно було глибше відчуте, голосніше й сильніше сказане. Баллон міркував: Гольц саме та людина, яких я люблю. Чому він не мій батько, чому не мій старший брат, чому Бар не такий, як він? Як красиво звучав пафос гуманності у дзвінковому роті пана Йоганнеса Гольца!

Він прийшов об однадцятій ранку, пробув до полуздня, пішов з панами на обід, потім повернувся з ними до редакції — перший читач їхнього журналу. Він оформив річну передплату й заплатив готівкою. Заявив, що буде співпрацювати. Програма їхнього журналу чудова. Але які їхні плани? Ось найважливіше: плани. Він дзвінко зареготовав. Голосно відлунювали його удари по спині Баллона. Бар почав трохи іронізувати. «Бар любить людство,— міркував Баллон,— він надто зарозумілий, щоб любити окремих його представників». Баллон прямо-таки захоплювався паном Гольцом, ніяк не міг зрозуміти, чому Бар відхилив статтю, яку той приніс. «Ось невеличка стаття,— сказав, важко дихаючи, Гольц.— Надрукуйте її, друзі, колеги, товариші, надрукуйте, вона надасть вашій «Свободі» відповідного характеру». Йозеф Бар відхилив статтю, не пояснюючи причини, чемно посміхаючись. Через чверть року обох редакторів звинуватили в державній зраді, свідком політичної поліції був пан Йоганнес Гольц, поліцейський шпигун, якого звали Вернер Шмідт. Один службовець кримінальної поліції, який п'ять-шість разів на рік одержував од пана директора-Блау подарунки, проговорився про цього Гольца-Шмідта і розповів, що небожа пана Стефана Росса, комерційного заступника пана директора Блау, збираються арештувати за державну зраду. Блау сказав про це Россу; той остеріг свого небожа. І ось тепер Бар і Баллон сиділи в своїх редакційних кімнатах і дождалися поліції.

Розчарування в особі Йоганнеса Гольца було для Карла Баллона несподіваним ударом. Як це так? Людина говорила, наче той архангел, і була на службі в поліції?

Невже падлюки виглядають саме так, як ми уявляємо собі доброчинців? Як же тоді виглядають доброчинці? Кому ж тоді довіряти? Йому здавалося, що шпигуни невеликі на зрист, чорноволосі, підступні, з лукавим блиском очей, їх мова уривчаста, одяг зношений і непомітний. Якщо Гольц був шпигуном, тоді хто ним не був? Хто платив панові Бару? Невже він сам, Карл Баллон, теж шпигун? На чий службі? На кого ж тоді можна покладатися? Майже всі провідні політики Європи були ренегатами. Невже треба стати ренегатом, щоб завоювати довір'я мільйонів?

Пан Вернер Шмідт, або Йоганнес Гольц, міркував: «Цей Баллон буде злитися. Я його підвів». Шмідт помиллявся. Баллон не злився. Баллон сміявся. Кому тепер довіряти? Він вирішив не довіряти безіменним.

2. Дядько Росс

Під кінець 1928-року до Карла Баллона навідався Ніколаус Пфеффер. Він сказав:

— Я прийшов, щоб тебе остерегти.

Пфеффер розповів йому, що працював приватним секретарем пана Росса. Той звільнив його. Тоді він пішов до Зігфріда Блау. Пан директор не мав часу, щоб прийняти безробітного Ніколауса Пфеффера. Його послали до секретаря дирекції пана Альберта Штіфтера.

— Мені знайоме це ім'я,— зауважив Баллон.

— Адже це наш шкільний товариш.

— Так,— відказав Баллон.— Останнім часом у Берліні зібралося стільки шкільних товаришів.

— Надто багато? — запитав Пфеффер.

— Провінція,— созвався співбесідник,— не повинна поズбуватися своїх найкращих голів. Німецька провінція — це оплот індивідуалізму, оплот німецької душі.

Пфеффер з обуренням заявив, що не знає, що таке душа, до того ж у психології не існує національних ознак.

Він не поділяє цієї думки, мовив Баллон, культура — інтернаціональна, а все інше — не має меж.

Пфеффер лютував. Він кричав, що в нього цілком інші клопоти. Штіфтер слухав його цілу годину, дозволив йому все викласти. Тоді Штіфтер заявив, що міркування Пфеффера цікаві, хай він напише серію статей про соціологічну структуру німецьких бюргерів. Небіж пана Росса видає журнал з лихозвісною назвою «Свобода». Хай запропонує там свої статті. Розповідаючи про це, Пфеффер аж захли-

нався од люті. Потім шкільний товариш Штіфтер дав Пфефферу двадцять марок. Він жбурнув їх своєму товаришу в обличчя (Пфеффер перебільшував, він поклав двадцять марок тремтливою рукою на стіл; це коштувало йому надмірного зусилля). Тоді Штіфтер дав йому рекомендацію до панни Марії Турн, племінниці пана Росса. Панна Марія Турн дала йому рекомендацію до пана Пльока. Той дав йому рекомендацію до пана директора Кенігсмантаеля. А той до диявола. Ця рекомендація пішла йому, Пфефферу, на користь. Його дружина вирішила отруїти себе й своїх дітей, тобто Пфефферових дітей, газом. Всі троє померли.

— Вони померли! — закричав Пфеффер в обличчя Баллона.— Це були мої діти, розумієш, я їх сотворив, я сам, без усякого сумніву, вони померли!

Після цього йому постійно щастило. В кафе зустрів шкільного товариша, прокурора Георга Обермаєра з Дахау, який з величезними труднощами перевівся на роботу до Берліна,— баварський юрист до столиці Пруссії,— і не встиг Пфеффер розказати йому, що був секретарем пана Росса і зустрів там Штіфтера й Блау, бургомістра, відповідального референта й Круммгольца, що в той вечір була заснована акціонерна спілка постачання матеріалів, як Обермаєр кинувся його обіймати, потягнув до своєї холостяцької квартири, дав напитися вина й коньяку, залишив його на ніч у себе і при цій нагоді призвався йому, Пфефферу, що любить більше чоловіків, ніж жінок. Наступного дня Обермаєр дав йому рекомендаційного листа до власника приватної детективної контори, пана Юстуса Кінаппеля. Той взяв його на роботу з зарплатою двісті п'ятдесяти марок на місяць. Хіба це не щастя?

— Безперечно,— відказав Баллон. Він співчував Пфефферу, відчував його горе і його радощі! Але яка ж це пересторога для нього, Баллона? Пфеффер нетямуще дивився на Баллона. Він сказав:

— Я прийшов, щоб остерегти тебе. Я твій друг. Ми були шкільними товаришами.

Баллон заявив, що пригадує собі його, що дуже зворушений, що його обурює черствість і байдужість сучасників і що він ладен зробити для Пфеффера все, що в його силах. Звичайно, його можливості невеликі. Він — початкуючий редактор. Але в чому Пфеффер хотів його остерегти?

Той оглянувся, наче недосвідчений злодій, потім упевніше й нахабніше, наче професіональний детектив, і сказав:

— Сподіваюся, що в цій кімнаті немає парлографа?

— Чого, чого? — запитав Баллон.

— Парлографа. Апарату, який записує, коли говорять.

Баллон запевнив, що немає. Пфеффер підсунувся впритул до Баллона і прошепотів:

— Я прийшов, щоб тебе остерегти...

— Ти мій друг, — перебив його, поблажливо посміхнувшись Баллон. — Ми шкільні товариши.

Пфеффер заявив, що не любить жартів, він — серйозна людина, і час теж серйозний. Йому платять, щоб він стежив за паном Россом, фірмою Круммольца, фірмою «Концентра АС», зокрема за директором Зігфрідом Блау і журналом «Свобода» і передусім за двома його редакторами: Йозефом Баром і Карлом Баллоном. За таємним дорученням приватної детективної контори Юстуса фон Кінапеля! А насправді, як йому, Пфефферу, здається, за ще таємнішим дорученням честолюбного прокурора Георга Обермасра. Очевидно, готується звинувачення в державній зраді. Пфеффер поринув у деталі. Він був докладним і робив довгі відступи.

— «Концентра» займається державною зрадою? — запитав спокійно Баллон. Пфеффер відповів квапливо, що не любить жартів, він прийшов, щоб остерегти Баллона, бо він — справжній друг, любить Баллона ще від 14 липня 1927 року, коли вони святкували річницю закінчення гімназії. Баллон говорив тоді, як справжня людина. Він, Пфеффер, зрозумів це тільки опісля. Йому сподобалися слова Баллона, і він став захоплюватися Баллоном і любити його. Зокрема після інциденту з своєю родиною він почав дуже багато розмірковувати їй дійшов цікавих наслідків.

Він часто бажав, мовив Баллон, тримати світ у своїх руках. Не для того, щоб розкошувати! Хто хоча б раз наслоджується відчуттям чистого пізнання, хто любувався вільною грою ідей, для того все інше — пусте. Він хотів би мати владу для того, щоб знищити несправедливість, усунути нещастя і наділити людей відчуттям того, що їх життя вартіспе, а їх особа приємна для всіх. Він теж проявлявся симпатією до Пфеффера після його розповіді, не з огляду на страждання, що їх Пфеффер зазнав у такому ранньому віці через байдужість співгромадян, не з огляду

на його особу, а за його сміливість говорити про себе речі, які могли б інших розсмішити. Він теж багато розмірковував з тих пір, у тім числі й про Пфеффера; іноді, вже під час сніданку, в нього зринає думка, що потрібно тільки назвати ідею, потрібне слово у відповідний момент, і весь світ вічно буде веселим і безхмарним, як блакитне літнє небо, як ото в казці досить одного слова, щоб відчинити в'язницю, вбити дракона й обернути потвор на красивих королівських дочок. Саме такого казкового слова і потребує, можливо, життя більшості людей, бо слова можуть діяти, можуть виліковувати, очаровують і розчаровують. Ними обдурюємо людей, вбиваємо і оживляємо, вони роблять людей щасливими і нещасними,— слова — найдавніші й найсильніші чари людства.

— Словами,— відказав Пфеффер,— можна задурити тільки дітей. Мені потрібні гроші, а не слова.

Баллон розгублено запитав:

— Отже, ти збираєш проти мене матеріал?

— Мені за це платять,— мовив Пфеффер,— це мій обов'язок.

— І ти прийшов, щоб мене врятувати?

— Я роблю це з симпатії до тебе.

— Конфлікт між обов'язком і симпатією,— сказав поважно Баллон,— це драматичний і ефективний конфлікт.

— Це моральний конфлікт,— додав Пфеффер.

— Ні,— закричав раптом розлючений Баллон,— цей конфлікт аморальний! Немає нічого аморальнішого, як виплутування людей до конфліктів.

— Природа,— проказав тихо Пфеффер,— доля, бог роблять те саме.

— Вони всі аморальні,— скаженів Баллон,— твоя природа, твоя доля і твої боги! Ми знищимо їх!

Раптом він схопив Пфеффера за плече, обійняв, потис йому руки, підвів до дверей і закричав:

— Кинь свою службу! Скажи своїм працедавцям, що виплутувати тебе до конфліктів — аморально! Скажи їм, що ти не донощик! Скажи, що цей світ країцій, ніж вони вважають, і що ти знайшов собі справжнього друга; що на світі немає стільки грошей, аби оплатити втіху, яку ми відчувасмо після доброго вчинку; скажи, щоб навчились од тебе, як долати матеріальні труднощі і як зносити кривду, заподіяну людьми, бо хороша людина тривіша од зла, яке їй чинять; скажи, що ти вільний, і повертайся до мене,

а я з полум'яною радістю й подвійною щедрістю поділюся з тобою своїм хлібом. Ми будемо спільними силами творити добро! Яким простим стає будь-яке зусилля, коли поряд з тобою відданий друг. Друг, який мислити і чинить так, як ти; такий друг освічує темінь ночі ясніше, ніж сотня ліхтарів!

— Ти безнадійний мрійник,— мовив насмішкувато Пфеффер,— я вже сказав Обермаєру, що він переоцінює тебе в духовному й політичному відношенні. Ти не небезпечний. Знаю, я зробив дурницю, сказавши тобі всю правду, але я не міг устояти перед спокусою.

— Ти любиш правду,— вигукнув Баллон,— ти ліпший, ніж сам себе маюеш.

— Ні,— відказав Пфеффер,— кожне слово, сказане тобою, помилкове. Я не люблю правди, я люблю помсту.

— Я тобі нічого не зробив!

— Всі ви мене образили! Усе моє життя мене ображали. Я відімщу вам!

— Ти зруйнуєш себе.

— Я вже зруйнований. Я ненавиджу тебе й фальшиву чарівність твоїх ідеалів. Ти брешеш, хоч, можливо, навіть не знаєш, що брешеш. Я знаю всі види брехні, але брехня моралістів — найжалюгідніша. Ти хочеш дати мені половину свого бутерброда, половину своїх ідей, половину своєї душі, я плював на це. Я хочу віддати тебе на загибель. Хочу тебе зруйнувати. Я — щасливий, бо за мою помсту мені платять двісті п'ятдесяти марок на місяць. Я робив би це й задарма! Я знишу тебе і всю твою родину, твоїх друзів і друзів твоїх друзів! А тоді, коли ти лежатимеш на землі, в пилиці, жебрак, лайно, я підійду до тебе й скажу: «Встань! Я хочу віддати тобі половину свого хліба, я тобі допоможу, не заради тебе, а тому, що люблю людство! Заради доброго вчинку!»

Раптом Пфеффер почав ридати, він рився в усіх кишеньях, врешті вийняв брудну хусточку й вибіг з кімнати.

— Стривай,— кричав Баллон йому навздогін,— стривай! Це неправда!

— А що правда? — запитав, посміхаючись, Йозеф Бар, який, почувши крик, відчинив двері, що вели з його кімнати до кімнати Баллона. Він повторив: — А що правда?

Пфеффер зник, і Баллон, блідий, рішучий, повернувся до Йозефа й заявив:

— Йдеться не про це, а про пана Росса.

Баллон розповів Бару все і заявив, що журнал мусить, по-перше, звільнитись од напасливого підозріння, по-друге, викривати хабарництво, яке панує серед певної частини муніципалітету, бо йдеться про чистоту громадської й особистої моралі.

Насилу розсудливому Йозефу Бару вдалося втікмати своєму другові, що, по-перше, не потрібно звільнятись од підозрінь, а бути вище будь-яких наклепів. Хто хоче впливати на громадськість, той мусить мати дещо більше, ніж характер і темперамент. Характер є в кожній порядній людині, а темперамент — у кожній молодої дівчини. Але для того, щоб служити певному переконанню, потрібен розум, стриманість, здатність нехтувати всім заради поставленої мети, навіть власною особою й честю, вміння не рахуватися навіть з громадською думкою і думкою найближчих друзів.

По-друге, що стосується дядька Росса, який є справжньою людиною, незважаючи на тисячу вад і сотню слабких місць, то він, що, між іншим, фінансує їхній журнал, не здатний ні на активну, ні на пасивну підкупність. Їхній журнал — не приватна детективна контора. До того ж умови категорично змінились. Той, кого раніше назвали б шахраєм, є сьогодні генеральним директором, а так звана громадська думка нічого не важить, хоч вона й зумовлює, ба навіть оцінює громадські справи.

І чи не буде це надто сувро, коли він, Йозеф Бар, донесе на свого власного дядька?

Баллон трохи полохливо заявив, що істина — одна, її не можна тлумачити ї сяк і так, не можна купувати ї продавати, істина має бути понад все. І якщо прилюдний виступ проти Росса та його зграї неможливий, то вони повинні принаймні порвати свої фінансові взаємини з ним.

— Це означало б загибель журналу,— пояснив Бар.
— Невже?

— Так, бо розумна людина саме тим і переважає дурня, що вміє відрізнати більш важливе од менш важливого. Наш світ і наше життя за своєю природою сповнені компромісів.

Хіба це відрада, що компрометуєш себе через свою природу? Девіз Баллона такий: «Все або нічого».

— Між усім і нічим,— відповів Бар,— є ще безгучно багато можливостей.

- Але одна з них повинна бути найкращою?
- Так,— відказав Йозеф Бар,— та, що є гуманною.— Він вийшов, залишивши Карла Баллона з його болісними сумнівами.

3. Батько

Вранці того дня, що його прокурор Обермаєр обрав для свого дружнього візиту до редакції «Свободи», Карл Баллон випадково довідався, що його батько Ернст Баллон проживає в Берліні і кожного місяця приходить таємно до Йозефа Бара та видурює в нього п'ятдесят марок.

— Що він робить з цими грішми? — запитав Баллон свого колегу.

— Живе на них,— заявив Бар.

— На п'ятдесят марок у місяць? — запитав злякало Баллон.— Адже мій батько був мільйонером.

— Мій дядько Росс призначив йому пенсію: сто марок на місяць.

Баллон зблід.

— За що?

— Мені здається,— пояснив йому Бар,— що дядько Росс любить вас. Він говорить, що ви такий благородний, такий людяний, такий...

— Який ще? — запитав Баллон.

— Такий... нерозумний,— закінчив Бар.

— Чому ж батько не звернувся до мене? Хіба я не його син?

— Він твердить, що ви найгірша людина в світі, що немас більших нікчем, ніж великі прокламатори моралі, що ви — риторичний талант добродетелі, що могли б навіть додуматися до того, аби дозволити рідному батькові померти з голоду і цим доказати наявність ще не винайденої досі добродетелі; що ваш характер — скарбниця для людиноненависників; він заявляє також, що ви зневиділи б його, і він соромиться вас не через своє убозвство, а через погляди.

— Які ж оце поглядив моего батька? — запитав Баллон.

— Він — монархіст, мілітарист і політейст. Він вірить у всіх богів, католицьких, протестантських, єврейських, магометанських і ще багатьох інших. Він дуже реакційно настроений, лютий ворог свободи, озлоблений і жорстокий.

— Навіщо ж ви даєте йому гроші? — запитав Баллон.

— Передусім тому, що він ваш батько. До того ж ми

інколи проймасмося симпатією до окремих людей, познайомившись з ними ближче; не за їхню особисту привабливість, а за те, що вони розширяють людський рід.

— Виходить, ви платите за дивацтво? — запитав Баллон.

Бар поклав руку на плече Баллона і сказав:

— Ваш батько — надзвичайна людина. Я багато навчився од нього.

— Де він мешкає?

— Він просив мене не давати вам його адреси.

«Всі знали про це, — міркував Баллон, прийшовши до своєї кімнати, — кожен у редакції знат, тільки не я. Хоч беруся судити про світ, найближчі речі є для мене таємницею. Я прагну дати світові свободу й справедливість, а мій батько жебрачить, проклинає мене й називає негідником. Невже я погана людина?» Раптом він згадав собі жалюгідне життя свого батька і замалим не розплакався. Хіба це було життя? Чим кінчив цей багатий чоловік? Як смішно, як химерно, як банально, жалюгідно й одноманітно минає життя людей!

Усвідомлення цього було для Баллона найтяжчим ударом. Він існував, а його батько не йшов до нього. Він міг йому допомогти, а батько волів жебрати в чужих. Невже цей Карл Баллон таке чудовисько? Він почав сумніватися сам у собі.

* * *

Коли увійшов прокурор, Баллон вирішив звернутися до нього з основними питаннями морального існування людства. Руки й ноги в нього тремтіли.

Обермаер увійшов і, незважаючи на запрошення Бара, не сідав, а продовжував стояти. Отож Бар і Баллон теж не сідали. Всі троє стояли навколо маленького округлого столика. В кімнаті горіла одна-однісінка лампа.

Обермаер озвався:

— Я велів заарештувати панів Росса, Круммгольца і Блау.

Бар сполотнів і почав посміхатись. Баллон слухав розгублено. Прокурор продовжував:

— Я маю намір арештувати і вас.

Бар мовчав, а Баллон відповів:

— Не про те мова, набагато важливіше, що б ти мені сказав...

— Прошу мені не тикати, — перебив прокурор шкільногого товариша.

— Безглуздя! — закричав Баллон.— Ти мусив мені сказати, зараз, негайно, остаточно чисту правду, чуєш?

— Що ви бажаєте? — запитав невпевнено прокурор.

І Баллон закричав:

— Ти віриш у справедливість? Чи у щось інше? У тебе є якісь інші інтереси, крім особистих, і що це за інтереси? Ти думаєш про смерть, чи про бога, чи про безконечність світів та мізерність нашого існування і які висновки робиш з цього? Передусім: чи ти віриш у себе? Чи вважаєш себе розумним? Добрим? Ти хороша людина? Чи смієшся з своїх принципів? Я хочу знати, що люди думають у глибині душі, коли знімають з себе маску, бо мене починає мучити жахливе підозріння. Я все хочу знати, все, розуміш мене, Обермаєре?

Обермаєр не здав, що думати про цю безглуздзу декламацію, йому було майже соромно за Баллона, який до такої міри втратив самовладання.

Він неохоче відповів:

— Я прийшов, щоб вирішити для себе, чи арештувати обох вас негайно. Я тут не для того, щоб вислуховувати приватні сповіді. Але я вас розкусив, пане Баллоне. Під маскою словесного блуду й гнилого ідеалізму діє одне з найнебезпечніших політичних явищ століття. Якщо не помилуюся, в приміщенні вашого журналу збігаються нитки анархістської революції?

— Навіщо висловлюватись образами, пане прокуроре? — запитав Йозеф Бар.— Вони не вдаються панам на офіційних постах.

— Вами я займусь пізніше,— відказав прокурор.— Я арештував вашого батька,— продовжував він, звертаючись до Баллона,— я зірву з вас маску, ви — негідник, лицемір, зрадник!

— Про кого це він? — запитав злякано Баллон свого товариша.

— Я говорю про вас, пане Баллоне! — пронизливо закричав Обермаєр.

Баллон опустився на найближчий стілець, смертельно розгубившись. Він — лицемір? Він — негідник? Обермаєр велів арештувати батька. Хто б сподівався цього від Обермаєра? В школі Баллон завжди пояснював йому математичні задачі, одного разу він навіть бився за Обермаєра. Може, нагадати йому про це? Батько арештований? Нещасний батько! Невже літня людина має стільки витерпіти

перед своєю смертю? Він, Карл Баллон,— лицемір? Невже справді є люди, які так думають? Карл Баллон — негідник? Кому ж тоді довіряти світ, як не йому?

Тим часом Обермаер перераховував докази: зізнання шпигуна, пана Ніколауса Пфеффера, якого він, між іншим, теж велів замкнути, бо послав Пфеффера сюди, щоб той шпигував за Баллоном, а не розповідав йому таємниці.

— Звідки ви це знаєте? — запитав Йозеф.

Пфефффер сам у цьому призвався, заявив одверто прокурор, більш того, Обермаер вважав, що одвертість — саме той метод, який слід застосувати до Бара й Баллона, аби змусити їх визнати свою вину, адже йому добре відомо, що проти інтелектуальних злочинців користуються саме психологічними методами.

Бар розсміявся й порекомендував йому випробуваніші засоби інквізіції: тортури, голод, спрагу, душевні муки.

Обермаэр заявив, що всі призналися: встановлено, які суми платили міським службовцям, словом, це мільйонний скандал.

Бар запитав, що спільнога має політика з економікою, а звинувачення в хабарництві з державною зрадою?

Прокурор заявив, що коли Баллон признається, то, може, вдасться врятувати його батька від попереднього ув'язнення.

— Ваш батько старий. Зважте на це, дорогий Баллоне. Все-таки ми були шкільними товаришами.

— Ви хочете стати відповідальним референтом? — запитав Бар. — У міністерстві?

Обермаер відповів, що Шмідт зібрав матеріал.

— Ви маєте на увазі пана Йоганнеса Гольца?

Врешті-решт, після багатьох заяв прокурора, сміливих і частково насмішливих відповідей пана Бара й наказу Обермаєра, щоб вони нікуди не виходили, той повернувся й подався до виходу.

Тоді Баллон зірвався на рівні ноги, схопив Обермаєра за рукав і закричав:

— А відповідь? Ти не дав мені відповіді!

Але Обермаер вирвався од нього й квапливо вийшов, і Йозеф мовив до Баллона:

— Він дастъ її нам перед судом. Це буде старопрусська державна ідея, але хіба це відповідь?

Баллон і Бар сиділи в кімнаті Йозефа й дожидалися поліції.

— Чи ви щось розумієте, дорогий друже? — мовив Бар. Баллон глянув на нього, але не відповів.

— Баллоне, гей, Баллоне! — вигукнув Бар. — Ви не чуєте?!

— Що таке? — озвався Баллон. — Ви щось сказали?

— Чи ви щось розумієте? Можливо, ваш шкільний товариш з'їхав з глузду? Хіба можна на підставі непевного підозріння арештовувати людей з різних суспільних верств, до того ж не винних? Я поклявся б, що мій дядько Росс і його друг Круммгольц не зробили жодної дурниці, не порушили законів. Це дуже розумні люди. І ми теж, цілком очевидно, не винні.

— Що таке? — запитав, здригнувшись, Баллон.

— Не винні, — повторив Бар.

— Хто?

— Ви що, закохані?..

— Я нещасний, — відповів Баллон і прикусив губу, мнучи в руках якусь газету, — я нещасний, бо кохаю Марію, а вона твердить, що ненавидить мене, ви розумієте, вона ненавідить мене.

Він дивився на Бара з викривленим обличчям, з його вій звисали слези, коли увійшла секретарка й сказала:

— Пан Росс.

— Хто?! — закричали в один голос Бар і Баллон.

— Ваш дядько Росс, — мовила секретарка.

Той увійшов.

— Тебе звільнили? — вигукнув Йозеф.

— Більше того, — відказав доброчинець, — за мене відомстили! І хто, гадаєш, був нашим рятівником?..

— Не знаю, — відповів Йозеф і обійняв дядька. — Я щасливий, що можу тебе обійняти. Щасливий, дорогий дядечку!

— Дорогий Йозефе, — мовив Росс і поплескав небожа по щоці. — Нашого рятівника звуть Альберт Штіфтер.

Розділ восьмий МЕТАМОРФОЗИ

Радіючи й сміючись, Росс і Круммгольц весело оглядали химерні володіння Зігфріда Блау: грецькі настінні малюнки й супермодерне освітлення, елегантну публіку й химерну театральну завісу, легковажну програму й поваж-

них театральних слуг, граціозні столики й важкі стільці, серйозних кельнерів і усміхнених критиків — все було оплачено Блау. Тому обидва сказали: Блау — закоханий. Блау — дурень. Блау — мармотратник. Вони сиділи в маленькій ложі поблизу сцени; світло погасло, на завісі замерхтила блискуча п'ятірка. Вона зображала танцюристку Оттілію Альковен. Блау викрав її. У весільну ніч. Біля озера в Нюрнберзі, коли розпочалася бійка між шкільними товаришами, що святкували десяту річницю свого випуску, і весільними гостями Оттілії; він потягнув її за дім, поклав на траву і насолодився нею, коли зверху сяяв місяць і блищаючи зорі, коли стрекотіли коники й точилася боротьба ворожих груп. Він спокусив її і вкрав, завіз до Берліна й багато разів насолоджувався нею, потім продав її дядькові Россу, хоч сам частенько користувався нею і позичав то одному, то іншому, й, нарешті, коли вона стала нудьгувати, вивчив її па танцюристку. Оттілія мала талант, і йому здавалося, що честолюбство, яке приносить вдоволення найкраїшим чоловікам, оволодіває й нею. Вона була честолюбна. Блау оплачував усе: уроки танців Оттілії і засновників нового літературного кабаре; славетну літню аристку й трьох літераторів; оплачував естрадні пісеньки і оркестр, композитора й освітлення, торговців вугіллям і майстрів, гонорари і податки, декорації костюмів — словом, усе. Оттілія хотіла стати відомою. Танець її був тріумфом Блау. Він склав програму, розпорядився відносно освітлення, підібрав танці і навіть мотиви настінних малюнків за метаморфозами Публія Овідія Назона. Посміхаючись, Росс оглядався навколо: на всіх стінах видно було античні сюжети — Акіда й Галатею, Аталанту й Гіппомена, Афродіту й Адоніса, циклопа Поліфема, сина Посейдона.

Пролунав гонг. Дуже поволі піднялася завіса й зник намальований на ній Олімп, з його богами, німфами, фавнами, орлами й маленьким кравчим Ганімедом, улюбленим Зевса. Замість зниклого Олімпу з'явилася майже гола Оттілія, красивіша, ніж Галатея, стрункіша, ніж Артеміда, хтивіща, ніж Афродіта, закоханіша, ніж Поліфем, Адоніс і Акід, і містичніша, ніж убогі міфологічні фігури, що їх нікчемний майстр наляпав на замовлення пана генерального директора Зігфріда Блау. Оттілія, майже гола, підняла ліву ногу, з партеру повіяло мертвою тишею, дерев'яні інструменти почали якусь незвичну мелодію; Оттілія

підняла ліву руку, її голий живіт блищав, прожектори кидали на неї магічні струмені світла; в партері сиділи багаті люди, театральні критики, артисти й літератори і уважно стежили за танцюючою голизною Оттілії; гудів тамбурин. Росс дивився деяку мить на справді красиве тіло танцюючої дівчини, потім став розглядатися навколо: всі місця були зайняті. Між Россом і Круммгольцом лишився один вільний стілець. Це був стілець пана директора Блау. Де ж він? Оттілія танцювала. Вона піднімала й опускала ноги, махала й вертіла ними, потрясала руками, персами й плечима, грава всіма членами свого тіла з божественним натхненням — так здавалося збоку, недосвідченій публіці. Насправді ж кожен рух був добре завчений, і публіка, звичайно, знала, всі знали, і Оттілія, і музиканти, і Росс, і Круммгольц, знали б і міфологічні фігури на стінах, коли б мали свідомість, кожен знат, але кожен вдавав, ніби не знає. Таємниця будь-якого великого мистецтва — закон, що справляє враження свободи. Пройшли перший, другий і третій номери, три найславетніші укладачі кафешантанних пісеньок виконали свої твори, один співав у супроводі лютні, другий скандував їх, а третій прочитав свої рими, наче трагедію. Номером четвертим була пародійна сцена, що дуже ущипливо каріала звичку людей паруватись. Номером п'ятим — Оттілія. Але чому Блау не прийшов? Вона танцювала, а стілець Блау був порожній.

Неспокійно і хтиво дивився Росс на голі стегна Оттілії, на її підстрибуючі перса, він обіймав її з великою насолодою, чи не повторити йому це зараз? Та ось почув шурхіт. Хтось став біля нього. Отже, Блау нарешті прийшов. Він подав у темряві руку, не відриваючи погляду од сцени, саме почала опускатися завіса, публіка бурхливо аплодувала, Росс тримав руку, подану сусідом, та обернувся і раптом побачив, що біля нього сидів не Блау, а хтось чужий. Росс знат цього незнайомця. Це був той молодик, який був секретарем Блау, а зараз став уже другим директором «Концентри АС», отже, їхній рятівник. Невже Блау послав його сюди? Як він тут огинувся, де ж Блау, дивна річ! Як спокійно цей юнак сів поміж пім-і Круммгольцом, як нахабно потряс руку. Росс розсердився й запитав:

— Пан Блау, напевне, спеціально просив вас зайняти його місце?

Штіфтер випустив руку пана Росса, підняв угору долоні, наче збирався аплодувати Оттлії, що саме кланялась і приймала букети квітів. Проте опустив руки, зміряв Росса гострим поглядом і дуже толосно, можливо, для того, щоб перекричати шум, запитав:

— Ви жартуєте?

— Хто? — мовив Росс.

І Круммгольц, не перестаючи аплодувати, теж вигукнув:

— Ви привезли Блау?

— Кого? — запитав Штіфтер різко й сердито, наче од п'ого домагалися чогось нечесного або повернення давніх боргрів.

— Хіба ви не знаєте, — мовив нетерпляче Росс, — що стілець, на якому ви сидите, є місцем пана директора Блау?

— Він послав мені свого квитка, — відказав докірливо Штіфтер і вийняв з кишені жилета вхідного квитка, чे�мно показуючи його панові Россу й панові Круммгольцу. — Ось він.

— А чому Блау сам не прийшов? — поспітав Росс, а Круммгольц додав: — Справді, чому?

Штіфтер глянув уважно на одного, потім на другого, пlessнув ще раз у долоні і вигукнув так голосно, що глядачі повернули голови в його бік;

— Невже ви не знаєте?

— Що? — запитали одночасно Росс і Круммгольц.

— Зігфрід Блау помер.

Саме закінчився виступ Оттлії на біс, і публіка знову зааплодувала, танцюристка кланялася, викликаючи шалене захоплення публіки. Оттлія мала успіх, великий успіх, вона посміхалася, кланялася, завіса опускалася й піднімалася, знову опускалася й знову піднімалася; нарешті, публіка трохи втихомирилася, і Росс із Круммгольцом в один голос сказали:

— Що сталося з Блау?

— Він помер, — спокійно відповів Штіфтер.

— Це неможливо! — вигукнув Росс.

— Він сам паклав на себе руки, — мовив Штіфтер.

— Що це значить? — закричав обурений Росс.

— Самогубство. До того ж за кордоном, — пояснив Штіфтер.

— Я в це не вірю,— озвався Росс і почав бліднути й третіті.

Круммгольц підвівся й схвилювано прошепотів:

— І ви йдете до театру? Ваш шеф мертвий, а ви йдете до кабаре?

— Небіжчик поставив мені таку вимогу,— мовив похмуро Штіфтер.— Він прислав мені квитка.

— Небіжчик? — запитав Росс.

— Перед самим від'їздом.

— Ви називаєте це від'їздом, юначе? — звернувся до нього Росс.

— Ах,— сказав Штіфтер, зпизуючи плечима,— ви мене не розумієте, пане Росс; Блау написав мені листа, перш ніж виїхав за кордон. Ось цей лист.

— Ходімте,— мовив Круммгольц.

— Куди? — запитав Штіфтер.

— За куліси. Треба сказати про це Оттілії.

— Хіба це так необхідно?

— Дайте-но листа,— озвався Росс.— Я все ще не вірю. Блау живий. У мене таке відчуття. Людина не вмирає так несподівано. Я знову характер Блау. У нього не було нахилу до самогубства. Він був побожний. Блау — самовбивця? Я хочу прочитати його листа.

— Прошу,— мовив Штіфтер,— ось він.

— Ходім до фойє,— запропонував Круммгольц.

В той час як на сцені починався водевіль, всі троє метушливо покинули ложу.

«Блау помер,— міркував Росс,— а цей Штіфтер сідав на його стілець. Проте Штіфтер урятував нас три місяці тому, врятував од того скаженого прокурора Обермаєра! А можливо, він бреше?» Стефан Росс глянув уважно на молодика. В цю мить йому дуже хотілося ліпше знати Штіфтера. Честолюбна людина — це добре, але що вона собою являє.

Тоді, в управлінні поліції, Штіфтер виступив авторитетно, з достоїнством, дуже ефектно. Два кримінальні поліцаї в округлих чорних твердих капелюхах розшукали Росса в його віллі й скористалися з його автомобіля, щоб доставити в управління; Росс іхав власною машиною і злився, що вона, зрадлива, везла його до тюрми. В кімнаті комісара поліції Россу довелося стояти, в той час як службовець сидів перед ним за низьким, зелено пофарбо-

ваним столом з чорнильними плямами; він сперся ліктями на стіл, кричав, злісно блискаючи окулярами, його пальці скидалися на сосиски на тарілці з гірчицею.

— Признайтесь в усьому! Ваші спільники...

— Що таке? — запитав Росс.

— Не опирайтесь, Россе. Блау все визнав. Круммольц уже підписав. Ми відучимо вас сміятыся, Россе. Ви вже маєте судимість. Ось ваша справа. Не спирайтесь на стіну, чуєте? Тут вам не прогулянка. Це не алея для спекулянтів, Россе. Я вас провчу...

Росс зміряв його холодним поглядом і коротко сказав:

— Шульце.

— Що?!

— Шульце.

— Чому ви називаєте мене Шульце.

— А чому ви називаєте мене Россом?

— Отже, ви признаєтесь,— продовжував тим самим тоном комісар, якого звали Гротнек, Юрген Гротнек,— це ви заснували «Концентру АС», щоб доставити місту товари на чотири мільйони марок, і взяли за них від десяти до вісімдесяти процентів більше, ніж беруть на ринку.

— Пробачте,— перебив його Росс,— чи спільники призналися в цьому?

— Так,— відказав службовець.

I Росс почав сміятыся, наче вбивця в день страшного суду, довідавшись, що бог, зрікшись власних чеснот, вирішив ділити небо не з праведниками, а з убивцями. Службовець підвівся, розкрив рота, сів знову, схопив за шнурок дзвонника, відпустив, знову встав, узяв лінійку, луснув нею по столу, розкрив свого стурбованого рота, наче кит, який хоче проковтнути оселедця, коли Росс сів на стіл і жестом звичного спокусника поплескав весело службовця по плечу і заявив:

— Ми, обидва, піднявши над загальним шахрайством світу, будемо ділитися по-братьськи...

Службовець, що ніби скам'янів од нахабства в'язня, схаменувся і так штовхнув ногою стіл, що Росс упав на підлогу й закричав. А той, відчувши загрозу, вийняв згідно з службовим статутом свого важкого револьвера і, придлившись у нього, гукнув:

— Руки догори!

Тут Росс злагав:

— Пощадіть! Пощадіть!

І в ту саму мить, коли службовець, вірний своєму обов'язку, замислився над тим, чи стріляти у в'язня, що чинив опір державній владі, відчинилися двері й на порозі з'явився Штіфтер, молодий, гарний, високий, елегантний, носій невідомого ще, але безсумнівного авторитету, і сказав:

— Слава богу! Панове зайняті. Прошу пробачення, якщо перешкодив...

— Забирайся! — вигукнув тихо й невпевнено комісар. — Я веду допит.

— Я бачу, пане комісар,— мовив Штіфтер.

— Чи він уже стріляє? — озвався злякано Росс, що лежав, тримячи за своє життя, на підлозі.

— Тихо, Россе! — загарчав службовець, розмахуючи револьвером.

— Не стріляйте! — крикнув Росс і припав до підлоги, притиснувши обличчя до брудних, пофарбованих у коричневе дощок. — Не стріляйте! — заверещав він і розтягнувся на долівці, наче вже помер і наче комісар був хижим звіром, що не чіпав трупів, поліщаючи їх шакалам. «Але,— розмірковував Росс,— Штіфтер — не шакал, я це відчуваю, він — мій рятівник». Його почуття, як це не дивно, не обманювало його.

Штіфтер простягнув комісарові листа й мовив:

— Це для вас, пане поліцейський раднику,— і подав руку Россу, щоб той підвівся.

— А що ви маєте для мене? — озвався Росс, обтріпуючи штані. — Що ви для мене принесли? — повторив він, звертаючись до Штіфтера.

— Тихо! — закричав комісар, який так квапливо відкривав листа, що майже порвав; він швидко пробіг його очима, звів голову, підняв стіл, стілець, чорнильницю, що розлилася, й кинувся до телефону. Він домагався прокурора Обермаера, говорив і слухав. Нарешті сказав:

— Ви вільні, пане Росс.

— Йозефе,— вигукнув Росс,— я — вільний!

— Ви мені більш не потрібні,— мовив комісар, почервонівші, наче сімнадцятилітній юнак,— прошу пробачити, це була помилка.

— Отак! — розлютився Росс.— А коли б ви вистрілили, це теж була б помилка?

— Мені прикро,— мовив комісар,— ви можете йти.

— Ходімте,— озвався Штіфтер і узяв Росса під руку,— ходімте. До побачення, пане комісар.

Росс подався з Штіфтером до дверей. Виходячи, він тукиув:

— До побачення, Шульце.

— Доктор Гротнек,— заявив коміsar.

— Шульце! — повторив Росс і гrimнув дверима.

— А де Блау й Круммольц? — звернувся він на сходах до Штіфтера.

— Почекаємо на вулиці. Їх негайно звільнять,— відповів упевнено Штіфтер.

Годину перегодом він розповідав усім трьом панам, що стискали йому руки, обнімали його й гладили, наче ханку, обіцяючи посаду другого директора «Концентри АС» разом з великою прибавкою платні, що все було дуже просто, що прокурор, який велів їх арештувати,— його шкільний товариш Георг Обермаср...

* * *

Росс, стоячи в фойє, пильно вдивлявся в Штіфтера. Що це за людина? Він розгорнув листа, якого дав йому Штіфтер. Руки його тремтіли, він не міг розібрати жодного рядка. Тоді повернувся до Штіфтера і сказав:

— Прочитайте ви.

Штіфтер почав читати:

«Дорогий Штіфтер! Ти виграв! Коли триматимеш цього листа, я буду вже на тому світі. Ти свого добився. Ти така гадина, що всього доб'ешся. І хто б сподівався? Три місяці тому ти врятував мене і Росса, який до того безглуздий і чванливий, що, незважаючи на свої мільйони, здохне жебраком; а між його беззубими щелепами стирчатиме хліб, твердий і давній, наче камінь; він здохне в жахливу годину грудневого вечора, між четвертою й п'ятою, на заході блідо червонітиме небо, і в останню мить свого життя цей пес почне гавкіт сліпого собаки, і той гавкіт буде для нього справжнім сенсом людського існування. Я залишив «дядькові» Россу — так увесь світ називає філософа паразитів — листа, так само, як і Оттілії, цій танцюючій повії. Обидва листи лежать у моїй квартирі, в другій шухляді моого письмового стола, ключ од нього міститься у вазі біля телефону, викинь фіалки, вилий воду, і на дні знайдеш його. Коли розкриеш цього листа, то, зрозуміло, можеш заявити, що Блау помер. Проте, прошу тебе, візьми квиток на відкриття кабаре «Паскудна Венера», сядь між «дядьком» Россом і його добро-

душним замісником Круммгольцом, як ти його назував, аплодуй після першого виступу Оттлії навіть тоді, коли всі розумні люди в приміщенні свистітимуть, і після дебюту Оттлії розкажи Россу й Круммгольцу, що я мертвий. Потім усі троє йдіть до вбиральні Оттлії та скажіть, що Зігфрід Блау помер.

Я прошу тебе, дорогий Штіфтере, скажи їй це, бо Росс і Круммгольц викликають в мене огиду, вони скажуть їй: «Ваш пан наречений, милостива фройляйн, потерпів, на жаль, од нещасного випадку». Вона вхопить ручне дзеркало, гляне на себе, помітить, що справді зблідла,— боже миць, деякі жінки бліднуть ще дужче, коли на їхній шкірі з'явиться невеличкий прищ! — випустить з рук губну помаду і мовить добре завченим тоном: «Він — помер?» Слідкуй уважно, що вона робитиме й що скаже,— це буде для тебе найдешевший психологічний урок. Ти зрозумієш, що я вмів розпізнавати людей, адже ти тільки тому взяв наді мною верх, що я забув про те, щоб не довіряти тобі, бо вважав, що людина, якій я дав засоби для існування, буде мені вдячною або принаймні не захоче мене зруйнувати й не штовхатиме на загибель. Ти — вампір, без моралі, без совісті, без пристойності. Ти шантажист, розбійник, гадина, яку слід було розчавити».

Штіфтер перервав одноманітне читання.

- Це вас не стомлює? — запитав він.
- Продовжуйте,— мовив Росс.
- Читайте далі,— кинув Круммгольц.

Штіфтер читав:

«Ти диявол, а я побожний католик, вірю в існування багатьох зол на цій землі. Коли я три місяці назад назвав тебе нашим рятівником і ти розповідав свою безглазду історію з Обермаєром, то вже передчував, що ти інтригувеш, що я повинен називати тебе не рятівником, а катом, але людина настільки делікатна, що осмілюється назвати свого вбивцю щойно тоді, коли він підносить над нею ніж. Тепер у мене є для цього сміливість. Я завжди питав себе, що в тобі особливого, сьогодні я знаю: ти виглядаєш як убивця, точніше: ти і є вбивця.

З останнім привітом твій шкільний товариш
Зігфрід Блау».

Штіфтер замовк. Росс і Круммгольц дивилися на нього боязливими очима, їх погляди говорили: «Ти, Штіфтере, вбивця».

Раптом Росс запитав:

— Звідкіля ви знаєте, що він... що Блау за кордоном?.. Штіфтер члено дожидався, поки Росс не висловиться, хоч той запнувся.

Ross докінчив речення:

— ...що Блау саме там наклав на себе руки?

Штіфтер тут же пояснив:

— У листі є приписка!

Ross узяв од нього листа й читав:

«P. S. Я вибачаю тобі. Порви цього листа. Коли ти отримаєш його, я буду за кордоном. Це безглаздя, але я вважаю, що розтратник повинен вмерти. Я розумію, що роблю нерозумно. Але хто чинив завжди тільки розумно?.. Я хочу дати тобі пораду: одружись з Оттілією, занехай всі свої справи і живи на її кошт. Тобі буде добре, бо вона тебе кохає. Вона сказала мені це. Прощавай!»

Твій Зігфрід.

P. S. P. S. На тому світі ми побачимося. Я це знаю. Обов'язково побачимося. Штіфтере! І тоді я буду переможцем, верх візьме над тобою Зігфрід Блау».

Ross закінчив. З глядачевої зали долинав шум аплодисментів. Ross сердито порвав листа і пішов у напрямі сцен. Круммгольц і Штіфтер посунули за ним. Штіфтер звернувся до Круммгольца:

— Чому ваш друг рве мої листи?

Але ніхто не відповів. Всі троє тупали темним коридором, піднялись сходами вгору, пройшли навпростеєць сцену і спинились у вбиральні Оттілії.

Коли ввійшли, затих регіт двох панів. Оттілія, накинувши на себе плащ, сиділа на низькому стільчику й пудрилась, а її гости стояли коло стіни. Вона сказала їм до побачення, і обидва вклонилися й зніяковіло вийшли.

Оттілія встала, плащ зсунувся з її плечей. Вона була майже гола. Троє виразно бачили, як віддих піднімає її перса, і всі майже з однаковою хтивістю роздивляли тіло Оттілії. Вона переводила погляд з Rossa на Круммгольца, з Круммгольца на Штіфтера і знову па Rossa. Обличчя було серйозне, майже апатичне. Здавалося, ніби вона дожидается пояснення. Раптом відскочила кілька кроків, аж до противлежної стіни, й притиснулась до неї. Потім опустила голову й прошепотіла, бо чоловіки все ще мовчали, одне тільки слово, одне ім'я: «Блау?..»

— Так,— відповів голосно, майже погрозливо, майже
брутално Штіфтер.— Так!

— Коли? — запитала пошепки.

— Сьогодні вранці.

— Ходімте,— сказала Оттілія. Вона пасунула капелюшок, узяла плащ.

— Ви ж голі,— зауважив Штіфтер.

Вона глянула на нього.

— Ви маєте рацію, так, ви маєте рацію....

— Де ваша сукня? — мовив суворим тоном Штіфтер.— Одягніть принаймні вашу сукню й панчохи.

— Сукня,— відповіла розгублено Оттілія,— панчохи...

— Де ваші панчохи?

Вона кинула плащ на долівку, зупинилася, наче забула про панів, про місце, про все на світі й про себе саму. Її ноги підігнулись в колінах, руки зів'яли. Штіфтер обернувся й сказав:

— Панчохи, пане Круммгольц! Подайте їй сукню, пане Россе! Поспішайте, мої панове!

Тим часом він посадив Оттілію на канапу, натягнув їй одну панчоху, потім другу, нацупив на неї сукню, напудрив, причесав волосся, допоміг одягнути плащ, дав капелюшок Круммгольцу, звелів Россу подати їй руку і одвести до автомобіля.

Автомобілем «дядька» Росса три пани й мовчазна танцюристка їхали до квартири генерального директора Блау — до вілли на Кайзералле.

Оттілія вийняла ключ, відчинила браму, їм назустріч вийшов слуга.

Вже з садової доріжки Оттілія гукнула до нього:

— Де лежить пан Блау?

— Пан Блау вчора ввечері виїхали,— відповів статечно слуга,— мені наказано повідомити вас про це після вашого дебюту, а сьогодні вранці я мав передати вам, що пан генеральний директор зможе побачитися з вами тільки на спектаклі, бо має важливі справи. Від себе можу додати: я брехав дуже неохоче.— Слуга вклонився і патетично поклав руку на серце.

Оттілія відступила на крок і в нестямі дивилася на своїх супровідників.

— Блау,— мовив Штіфтер з глибоким поклоном,— наш друг Блау виїхав уночі за кордон і там...

— Він мене покинув,— сказала Оттілія так спокійно, наче констатувала звичайну річ, приміром, що йде дощ. Трохи тихше вона повторила: — Він мене покинув. У день моого тріумфу.

Раптом повернулась до «дядька» Росса, підійшла впритул і сказала:

— Дядьку Россе, адже це був день моого тріумфу, чи не так?

— Великого тріумфу,— озвався Круммгольц, до якого вона не зверталась.

— Ваш друг,— додав Росс, нібіп пояснюючи,— ваш друг Блау намагався за кордоном позбавити себе життя.

— Ах,— відповіла Оттілія, опершись на груди Росса, а той пригорнув її до себе.

— Що ви розумієте під словом «намагався»? — запитав Штіфтер.— Блау сконав.

— Фе! — вигукнув Круммгольц.— Як ви можете таке говорити?

— Я? — запитав Штіфтер.

— Ти помер? — звернулась Оттілія до захмареного нічного неба.— Ти помер, Зігфріде?

Вона раптом упала.

— Зомліла,— пояснив Штіфтер, підхопивши її на руки. І з допомогою слуги він заніс її до вілли, а за ними марширували, наче королівський почт, пан Росс і пан Круммгольц та дві покоївки, що з'явилися тим часом. По саду пронісся швидкий вітер, ніби підганяючи всіх до затишного дому.

В кабінеті Блау Оттілія опритомніла. Вона розплющила очі, окинула всіх здивованим поглядом, піднялась і сказала:

— Я хочу знати все. Не приховуйте од мене нічого. Я досить сильна, щоб вислухати найжахливіше. Особливо хочу знати деталі.

Росс звернувся до Штіфтера й сказав:

— Дайте її листа Блау!

— Ви ж його порвали!

Росс забув про це. Штіфтер розповів Оттілії, що Блау написав їйому, що він їде за кордон і там застрелиться.

— Але чому? — дивувалася Оттілія.

— Хіба ви не знаєте? — запитав Штіфтер.

— Через гроші? — мовила тихо Оттілія.— Він узяв гроші, які не належали їйому? З каси «Концентри»? Еге ж?

— Це правда? — запитали Росс і Круммгольц. — Чому ж ви не звітуєте, як цього вимагає ваш обов'язок?

— У вазі біля телефону, — відповів спокійно Штіфтер, — у вазі, як пише Блау, під фіалками й водою лежить ключ од його письмового столика. Там є два листи.

— Для мене? — запитала Оттілія.

— Для вас і для пана Росса.

Оttіlія перетяла навпротеcь кімнату, де стояв широкий важкий дубовий стіл. Поблизу настільного телефона стояла невеличка ваза. Вона вийняла фіалки і притиснула їх до своїх уст, потім до обличчя й грудей. Штіфтер приступив до неї, делікатно взяв з рук трохи зів'ялі фіалки і кинув до кошика для паперу, вилив дуже поволі й обережно теплувату воду. На дні вази лежав маленький ключик. Штіфтер узяв його, відчинив шухляду, вийняв обидва листи: «Панові Стефану Россу» і «Оttіlії Альковен» та вручив їх адресатам. Ottіlія квапливо простягнула руку за листом, наче за духівницею, що обіцяла мільйон. Ross заклав обидві руки за спину.

— Ви відмовляєтесь взяти листа?

— Хіба лист дійсно адресований мені?

— Панові Стефану Россу.

Ross сховав руки в кишені штанів. Штіфтер з цікавістю глянув на нього, потім удав, що хоче розірвати листа.

— Стривай! — вигукнув Ross. — Це мій лист.

— Пане Россе, чи не бажаєте, щоб я прочитав вам його? — запитав Штіфтер.

— Круммгольц, — відповів Ross, — хай Круммгольц прочитає про себе. Прочитай і порви його.

Круммгольц узяв листа, глянув на нього і сказав:

— Мені прикро, дорогий друже, але я мушу прочитати вголос.

— Ти мусиш, Круммгольце. А ти запитав себе, чи я цього бажаю, я — нещасна, бідолашна людина, бо вже хлопцем стояв перед судом за розпусту, потім служив в іноземному легіоні, і мої батьки прогнали мене; я розтринькав свою спадщину, був паразитом у моєї сестри, її чоловік покинув сім'ю, а я спокусив її дочку, якій було сімнадцять, і вона кинулась у річку, вона забрала й мою дитину; я запитую тебе, старий друже, я запитую вас, юначе, — Ottіlію не можу запитати, бо вона плаче, — запитую півсвіту, чи жінка має право проти волі батька вбивати ненародженну дитину? Це був, напевне, хлопець, він пова-

жав би мене й любив і називав би мене батьком та розповідав своїм дітям про мене; хто тепер згадуватиме мене після моєї смерті, хто йтиме за мосю труною, плакатиме, коли я помру? Хіба Тінка мала право топити моого сина? Я мав таке важке життя, так багато страждав і мало радів за свої майже шістдесят років, а ти хочеш читати мені листа зрадливого самовбивця? Він клене? Знову мене проклинає? Прошу тебе, Круммгольце, пе читай місць з прокльонами, я не можу цього слухати!

Круммгольц сів на диван поряд з Оттілією, котра все ще схлипувала, наче маленька дівчинка, яка вперше взнала, що за ілюзії доводиться гірко розплачуватись, і, незважаючи ні на що, читав:

«Вельмішпановний, дорогий, мій ласкавий пане Росс!

Оттілія обдурила нас обох. В неї немає серця. Я написав їй, що вона повія. Я оплатив її рахунки й залишив гроші. Вона не забуде про мене.

Я згадую свої останні дні й розумію, що дійшов до краю. Оттілія призналася мені, що ви вчинили з нею. Та що ви в порівнянні з тим негідником, якого я вважав своїм другом, якого вирвав з нікчемного існування й привів до вас та попросив, щоб ви йому довірились... Це він убив мене, довів до смерті з допомогою підступного лицемірства, яке рідко коли зустрічається в анналах людської зрадливості й хитрості.

Я кінчує, і мене страшенно лякає вже саме слово «кінець». Пробачте мені, що завдав вам стільки горя, ви завжди були добрі до мене, велиcodушні й благородні. Хай ваше життя буде довгим і прекрасним.

Зігфрід Блау.

P. S. Я узяв з каси «Концентри» сто п'ятдесят тисяч марок. Зиск нашої спілки становив в останньому році три рази по стільки.

P. S. P. S. Порвіть цього листа. Хай не залишиться після мене жодних слідів. Через годину я іду за кордон, в чужому місті кину свій паспорт і всі свої документи до ріки. Я купив собі в одному універмагі дешеву білизну й одяг, черевики й капелюх без ініціалів. Подамся до якогось брудного готелю на передмісті, куди заїжджають з повіями, прикладу до скроні револьвер і натисну на курок, не лякайтесь, я вцілю, я був снайпером у Нюрнберзі. Хай ніхто за мною не плаче, не йде за моїм трупом, я хочу

зостатись невідомим. Хай мое тіло закопають потайки, як невідомого солдата в братській могилі, щоб врешті я втік од прокляття нашої самітності. Я вмираю. Прощайте!

З. Б.»

Оttілія, уважно слухаючи Круммгольца, перестала плакати, вираз її обличчя мінився, здавалось, вона хоче посміхнутись, але стримується. Коли читали постскріптум, вона встала, скривила губи, ніздри її тремтіли, очі блищають, і ледве Круммгольц закінчив, як вона кинулась до нього й сердито закричала:

— Він бреше!

— Хто? — запитав збентежено Круммгольц. Він саме збирався зробити Штіфтеру закид, що той у фойє читав не лист Блау, а фальшивий, бо листи Блау до Штіфтера й Росса надто суперечили один одному. Блау був розтратником, Штіфтер — брехуном, він саме збирався це сказати, коли Ottілія заявила, що він бреше.

— Він бреше, — повторила Ottілія і вказала на Круммгольца, точніше на листа, якого той тримав у руці.

— Хто? — запитав спантеличений «дядько» Росс. — Хто бреше? Спілка втратила сто п'ятдесят тисяч марок. А тепер Ottілія говорить: «Круммгольц бреше!» Вона не вірити, що Блау розтратник. Вона кохає його. Доведеться дати їй трохи грошей. А може, знову забрати її собі!.. Ні, вона така ж, як і була... Невже Круммгольц бреше? Він зробив мене багачем. Він — мій друг. Якщо брехня є рисою моїх друзів, то я люблю брехню. Отже, Круммгольц бреше?..

— Він бреше, — повторила здивована, але вже без злості Ottілія.

— Хто? — запитав Штіфтер. — Дорога фройляйн Ottіліс, вас оточують друзі, люди честі, пан Круммгольц — поважний комерсант нашого міста, у Берліні знають його фірму, вона користується найкращою репутацією. А пан Росс — мільйонер. Ви, звичайно, не думаете, що мільйонерам потрібно брехати? Пан Росс — благородна людина, у нього прекрасний характер, він — оригінал, найкраща людина з-поміж тих, кого я знаю. Хто ж тоді бреше, Ottіліє?

— Блау, — відказала вже спокійно Ottілія. — Блау бреше. — Вона дивилася на них великими жагучими очима, слози не затьмарили їх. Ottілія була красива, крім того, вона мала усі переваги принадної їй чарівної юності;

всі троє знаходили насолоду в полум'ї поглядів Оттлії, кожен погляд був шіби несвідомим освідченням у коханні, більше того — говорив про бажання віддатись; ці пани вже готові були платити за цей погляд, та раптом норовиста дівчина повернулась і вийшла з кімнати.

— Незбагнена дівчина! — вигукнув захоплено «дядько» Росс.

— Всі дівчата незбагненні, — мовив, не задумуючись, Штіфтер; він справді не мав наміру сказати щось оригінальне й глибоке, його голова була зайнята ділом, голова героя нашого часу.

— Людина є загадкою для людини, — озвався чесно й сухо Круммгольц, що вирішив з'ясувати цю справу. — Великою загадкою, — додав він. — Як же ви поясните нам цю суперечність, пане Штіфтере?

— Три дні тому, — відповів люб'язно Альберт Штіфтер, — я звернув увагу пана генерального директора Блау, моого нещасного померлого друга, на те, що при перевірці річного балансу мною виявлено нестачу в сто п'ятдесят тисяч марок. Пан генеральний директор Блау вказав мені на мое місце.

— А ви? — запитав Круммгольц. — Ви повідомили про це спостережну раду?

— Я відповів йому, що змушений буду доповісти про це відкриття кому слід.

— Так, — мовив Круммгольц, — чому ж ви цього не зробили?

— Блау сказав мені, що застрелиться. До того ж він лякав, що зруйнє мене, обмовить, що я теж буду втягнутий до його скандалу.

— Цілком можливо.

— Я відповів, що як другий директор теж несу відповідальність перед спостережною радою. На те він: ми перш за все люди, а вже потім — директори. Я легко довів йому протилежне. Тоді він заридав переді мною. Подумайте тільки. Він заридав.

— Блау плакав? — запитав Росс, що був сентиментальною людиною. Його зворушували чужі сліози.

— Я розсміявся і заявив, що даю йому три дні, рівно три рази по двадцять чотири години.

Штіфтер вийняв свого годинника.

— Мої панове, саме минув третій день.

— Блау помер, — сказав з докором у голосі Росс.

— Він застрелився. Мені жаль його,— мовив Штіфтер, болісно скривившись.

— Ви — вбивця! — вигукнув майже з запалом «дядько» Росс.

— Мої панове,— відповів чемно Штіфтер,— бракує сто п'ятдесят тисяч марок. Я пропоную вам, оскільки ви є членами спостережної ради «Концентри», довірою особою якої був мій нещасний померлий друг, покрити всю нестачу. Як ви розподілите суму між собою — це ваша особиста справа.

— Ви збожеволіли! — вигукнув спокійно й упевнено Круммгольц.

— Я вас не розумію,— мовив «дядько» Росс.

— Ми перевіrimо книги,— сказав квапливіше, ніж йому хотілося, Круммгольц.

— Я підготував доповідну записку,— мовив поважно і скромно Альберт Штіфтер. Він чемно підвівся, вийняв з кишені два конверти, один вручив Круммгольцу, другий — Россу і сказав: — Я склав кошторис, на одному боці вказані ціни всіх товарів, які ви, мої панове, доставили «Концентрі» для потреб міста Берліна, на другому звичайні ціни, за які можна було дістати ці товари. Ваші ціни були, як то говорять, лихварські. Крім того, товари, які ви постачали, були особливо поганої якості й здебільшого непридатні. Я встановив далі, що ви, мої панове, підкупили членів спостережної ради, відповідальних референтів і закупників міста, і маю намір донести на вас, мої панове.

— Донести,— повторив Росс.

— Донести прокуратурі, пане Росс,— люб'язно і рішуче додав Штіфтер.

— Що вам од нас потрібно? — запитав Круммгольц.— Само собою розуміється, що ви залишаєтесь другим директором. Ми укладемо з вами угоду на два, на три, на п'ять років.

— Я буду змушений,— відповів Штіфтер,— оскільки спостережна рада внаслідок мого доносу втратить свою чинність, а пан генеральний директор Блау у листі, що лежить в канцелярії «Концентри», доводить до відома, що в зв'язку з важкою й тривалою хворобою іде на довгий час за кордон на лікування, взяти на себе обов'язки першого директора аж до реабілітації старої чи обрання нової спостережної ради.

— Ми, звичайно, підпишемо з вами, дорогий пане

Штіфтере, угоду на п'ятирічний строк і призначимо вас Генеральним директором. Ваша платня становитиме сто тисяч марок на рік плюс два проценти з обігу.

— Спілка,— мовив, посміхнувшись ввічливо, Штіфтер,— має брак готівки, бо платежі міста затримуються. Припустимо, що ви, пане Росс, протягом трьох днів повернете «Концентрі» сто п'ятдесят тисяч марок у вигляді чека.

— Ви називаєте це «поверненням»? — запитав розлютований Круммгольц.

— Ви повинні полагодити цю справу, мої панове.

— Чек отримаєте завтра,— заявив Росс.

— Мої панове, я вам дуже вдячний. Я вирахував також, що ви заподіяли спілці, а водночас і місту, шкоду приблизно в один мільйон марок.

— Ви збожеволіли! — вигукнув Круммгольц, у якого раптом з'явилося зловісне передчуття. Він зблід, глянув на Росса, Росс теж був блідий.— Зрозумійте,— заявив Круммгольц,— що в кожному ділі є межа. Хто хоче надто багато заробити, той кінець кінцем терпить збиток. Вміння дотримувати міри характеризує як великого комерсанта, так і мудреця. Будьте розумні. Не переборщуйте. Ви програєте на цьому. Хто безмірно використовує мирні переговори, той готове війну. Бережіться, молодику. Ви — початківець. Більшість початківців зазнають невдачі саме тому, що переоцінюють свою першу перемогу. А вона небезпечніша, ніж двадцять поразок. Ви — комерсант. Докажіть це.

— Я — чесна людина. Я повинен оберігати інтереси міста.

«Куди він пре, цей зухвалий дурень? — міркували спантеличені Росс і Круммгольц.— Що він повинен оберігати? Чиї інтереси? Він? Буде оберігати?..»

— Я знаю вади людей. Тому хтось мусить стояти насторожі, стежити за тим, щоб право знову стало правом, щоб принаймні коли вже вигода запанувала в світі, обман не видавав себе за громадську вигоду, щоб не зловживали підло найпростішим довір'ям. І оскільки не знайшлося когось іншого, хто б турбувався про це, то я сам стану на захист громадських інтересів і виконаю свій обов'язок.

Штіфтер говорив спокійно й достойно. «Ради бога,— міркував він,— я мушу говорити, щоб не вибухнути сміхом, бо вже ледве стримую себе; що я плету про якесь там право, світ та загальне благо? Чому ці два осли не

сміються з мене? Ось вони зараз зарегочуть, і я реготатиму з цими, адже я справді збожеволів, що вимагаю од них цілий мільйон. Це ж безглуздя, але угоду вони мусять підписати на п'ять років і дати сто тисяч марок та два проценти, грандіозно, я — геній. Маючи мільйон, починаєш робитися генієм, принаймні вважаєш себе таким. Я в ролі мораліста, колосально, мої панове, я вбив Коня, довів до самогубства Блау, я вчинив сотні шахрайств. А ви вважаєте мене втіленням чеснот. Сміх, та й годі!»

Врешті віл замовк. Його слова справили величезне враження. Невже Росс і Круммольц вірили в те, що він говорив?

— А чи знаєте,— озвався врешті Круммольц,— що ваш вчинок зруйнус «Концентру»?

— Йдеться про справедливість, а не про «Концентру»! — відказав пишиомовно Штіфтер і тут же перелякався й квапливо додав: — Ви повернете спілці цей мільйон. Гадаю, що ми зможемо знайти відповідну форму для цього? Повірте мєні, мої панове, я дуже багато пережив у зв'язку з цим. Навіть дорікаю собі. Я повинен був прийти з Блау до вас, і він би жив! Досить мерців! Ми спільними силами вишправимо помилку. Досить мерців, кажу вам!

Штіфтер простягнув їм руку. Вони не прийняли її. Тоді він заявив:

— Звичайно, це буде надто великою жертвою для моєї совісті...

— Всі ми жертвуюмо совістю,— відповів Круммольц, вхопивши Штіфтерову руку.

— Це епоха жертв,— додав Росс і теж жадібно вхопив руку Штіфтера. Росс, Круммольц і Штіфтер стояли, тримаючись за руки, коли увійшла Оттлія.

Штіфтер наблизився до Оттлії і голосно й сердечно сказав:

— Я залишуся на ніч з вами. Панове хочути побажати вам доброї ночі.

Панове побажали доброї ночі.

— Мої панове,— озвався Штіфтер,— я чекатиму на вас завтра об одинадцятій в канцелярії «Концентри». Ми полагодимо з вами все згідно з нашою домовленістю.

Росс відповів, що буде пунктуальним, Круммольц теж запевнив, що не підведе. Після цього обоє вийшли з кімнати.

Ледве Штіфтер і Оттілія зосталися наодинці, як він обійняв її й поцілував. Вона не пручалась.

Потім, у її ліжку, Штіфтер прочитав листа, якого Блау написав Оттілії. Він читав його голосно і з недоречною інтонацією. Оттілія, засинаючи біля нього, вирішила, що недовго буде його коханкою, бо він безсердечний.

Штіфтер читав:

«Солодка Оттіліє!

Твоє ім'я — останній подих моого життя. Коли б на вустах залишалися сліди наших слів, чужі люди прочитали б на моїх устах твоє ім'я. Вже сім днів, відколи я вирішив поїхати. Я мав намір замість листа послати тобі рахунок нашого кохання, чи, може, ти інакше назвеш цю пригоду? На жаль, важко висловити в цифрах явища цього світу. Ціна і вартість ніколи не збігаються. Як оцінити твої поцілунки, доторки твоїх голих грудей? Скільки коштували мені твої зради? Ти — ходовий товар, я відмовляюся од тебе. Знайдуться нові покупці. Проте я залишусь єдиним, хто викрав тебе, отже, єдиним володарем твоєї цноти. Ти була невинною. І зробила мене дуже щасливим. Але чи варто було за це платити життям? О, краще б я тебе не зустрів! Тоді дожив би, можливо, до вісімдесяти, мав би онуків і гарну репутацію. Завдяки мені ти з повії стала танцюристкою. Як пройшов твій дебют? Чи глядачі аплодували? Завдяки мені ти з повії... але це вже писав. Наступний знову переробить тебе на повію. Я знаю, як творяться характери, як міняється доля, як чергуються щастя і нещастя, знаю людське життя, я тебе дуже кохав. Я знаю тебе докладно і кохаю й досі. Спочатку я хотів застрелити ти тебе, хотів узяти з собою. Але уявивши собі, як ти лежиш і розкладаєшся, жахнувся. Якщо ми зустрінемось на тому світі, я волочитиму тебе голу по всьому небу аж до господнього трону і оскаржу тебе перед ним, тебе і його, бо він тебе створив. Оттіліє, я кохаю тебе, наче сам створив тебе собі на втіху! Я не залишаю тобі готівки, а заповідаю мільйони моїх друзів. Визискуй цих панів, спокушай їх, лий їм отруту в кров, руйнуй їх!.. Я не залишаю тобі привітання, можливо, таки з'явлюся тобі колись, у моїй або чужій шкурі, незвичайний чи буденний, не лякайся цієї примари, вона буде наймилішою з примар цього й того світу. Цілуй час од часу зап'ястя своєї лівої руки, у тому місці, яке я так часто цілавав, згадуй про мене як про собаку або мертву папугу. Не син мною, щоб твої ногі

не були жахливими. Ти — повія, отож і будь нею! Позичай, коли не матимеш грошей! Коли не захочуте позичати, жебрай! А коли не даватимуть, кради! Коли замкнуть, дочекайся, поки випустять, і тоді вбивай! Давай отруту, це відповідає звичаям твого роду! Стережись подруг, на них марно тратити гроші або час. А в тебе нема ні того, ні другого. Не з'язуйся ні з хлопцями, ні з дідами. Чоловіки середніх літ займають посади, платять багато і вимагають мало. Стеж за своїм одягом і за свою шкірою. Коли захворіш, не замислючись заражай усіх, спільна хвороба єднає. Не давай грошей жодному чоловікові, поки є попит на твою природу. Твої запаси невичерпні, хай водій автомобіля теж втішається ними. Давай, поки можна брати! Давай усім! Якщо хтось тобі не буде подобатися, подумай, що жертвую собою заради мене, де теж дає насолоду. Гроші бери від усіх за роботу й без неї. Поки ти багата, люди щлуватимуть твої руки. Убогу повію виштовхнуть за двері й погрожуватимуть поліцію. Уникай платних танцюристів із кафе, вони жадібні до грошей і зіпсуті, уникай гомосексуалістів і їх теплуватих сердець, віддавай перевагу службовцям перед комерсантами, середнім дипломатам перед офіцерами і май велику, прямо-таки природну симпатію до банкірів і промисловців, особливо коли це високочки: дехто з них навіть одружується з такими, як ти. Якщо матимеш дітей, виховуй у них побожність і повагу до властей. А сама молись, молись при кожній нагоді, в церкві, в ліжку і в тимчасових квартирах, зокрема там, молись! Бог не такий розбещений, як ти, він не робить різниці, я раджу тобі покладатися на бога. Остерігаю тебе перед Штіфтером. Не спи з ним. Звичайно, він не вбивця, але це споживач, він споживає все, навіть не перетравлюючи. Спи з ким хочеш, заклинаю тебе всіма діамантами й перлами, які подарував тобі, всіма зірками й місяцями, які освітлювали наші обійми, твоїм власним лоном заклинаю тебе, якщо ти будь-коли відчувала зі мною якусь присність, спи з усіма, з моїм слугою, з кельнерами, з твоїм перукарем, з хлопцями, що обслуговують ліфт, з солдатами рейхсверу й мілітаристами, ба навіть з раціоналістами і вольтеріянцями, спи з неграми і євреями, тільки не спи з Альбертом Штіфтером, прошу тебе уклінно, не спи із Штіфтером, що став причиною моєї смерті, який мордує мене й пожирає, не спи з ним, він невдячний, стережись невдячних людей, не спи з ними, вони гірші за вбивць.

Штіфтер черства людина. Я справді тебе кохаю, дуже кохаю. З часу нашого знайомства я безперервно думаю про тебе, тому будь проклята, бо я тебе кохаю, будь проклята навіки Зігфрідом Блау, мертвим...

Р. С. Я тебе ніколи не кохав!

Р. С. Р. С. Я вмираю за тебе.

Р. С. Р. С. Р. С. Я кохаю тебе!»

Сміючись читав Штіфтер листа свого друга, злякана Оттілія підняла голову, оперлась на лікті й дивилась на хихочучого Штіфтера. Врешті вона запитала:

— У тебе справді немає почуття?

— Все гаразд,— відказав Штіфтер,— ми кохасмо тебе, що тобі ще треба?

— Але ж ти смієшся?

— Хіба всі люди не сміються?

— Чого ти смієшся?

— Я сміюся з усіх людей.

— З мене теж?

— Оттіліє,— мовив він ніжно,— ти гарна танцюристка...

— Але ж ти смієшся!

— Я сміюся.

— То мені теж сміятись?

— Коли люди сміються з тебе, смійся з них.

— А коли всі сміятимуться?

— Тоді світ сконає од сміху!

— Альберте! А що, коли він стоїть під дверима?

— Він помер!

— А його тінь?

— Тінь мерців падає од нас, а не од них.

— Можливо, він стоїть у саду й дивиться крізь вікно?

— Не бійся. Блау помер.

Штіфтер обійняв Оттілію, вона обійняла його. Місяць, що заглядав до кімнати, був оточений хмарами, темна піч проникала крізь незаслонені вікна, вітер дужчав, і закохана пара заснула, ніжно обнявшись, з посмішками на устах. На світанку вітер ущух.

Так само, як ущухає вітер і шум дерев, як раптом зникає сон, так іноді кінчається життя людини.

Блау жив. То було брехнею, ніби він узяв сто п'ятдесят тисяч марок. Він ледве устиг взяти сто тисяч з каси «Концентри», як Штіфтер запропонував йому взяти ще п'ятдесят і втекти за кордон, зникнути. Він не поїхав за

кордон. Штіфтер був його ворогом. А хто прислухається до порад ворогів, коли навіть поради друзів нічого не варти? Блау лютував. Штіфтер дав йому всього-на-всього п'ятдесят тисяч на нове життя! Тому він поїхав у Нюрнберг, зайшов до кафе, потис старим друзям руку; всі виглядали, як і завжди, кельнер, навіть не питаючи, поставив перед ним його напій, двоє друзів одружились, у трьох народилися діти, одного перевели на іншу роботу, іншого підвищили на посаді, у міському театрі співав той самий тенор, в Інтимному театрі була нова артистка, вона знову спала з адвокатом Бемарком, словом, усе було гаразд, усе по-старому.

Штіфтер став генеральним директором. Це коштувало йому великих зусиль, як він сам признавався. Прокинувся серед ночі. В кімнаті було душно й темно. Він намацав рукою Оттілію, доторкнувся до її вуст, вона поцілуvala, не просипаючись, його пальці, Штіфтер погладив її по щокі і раптом забув про Оттілію. «Я домігся свого,— розмірковував він,— я генеральний директор. Та це ніщо. Я ж дав собі п'ять років, щоб стати нагорі. Відколи Анна померла, минуло два роки, а я стою внизу супільства. Чого досягнув? Хіба зараді цього я не врятував Коня, утратив Анну, відштовхнув Марію, прогнав Блау, зробив Пфеффера падлюкою?

«— Я — Ніколаус Пфеффер, мій батько купець, ні, він торгує городиною на тутешньому ринку...»

— Хто дає мені гроші — той мій друг, — твердив Пфеффер.

— І за гроші ти мене зрадиш? — запитав Штіфтер.

Це було в канцелярії Штіфтера за два тижні до того, як Обермаєр велів усіх арештувати. Пфеффер прийшов до Штіфтера нахабно й полохливо, за дорученням приватної детективної контори Юстуса фон Кінаппеля і за таємним дорученням прокурора Георга Обермаєра.

— Я прийшов, щоб тобі подякувати, — заявив Пфеффер, увійшовши.

— Марія Турн допомогла тобі влаштуватись?

— Вона дала мені рекомендацію.

— І це тобі допомогло?

— Ні.

— За що ж тоді дякуєш?

— Моя дружина і мої діти померли.

— Усі?

- Моя дружина пустила газ.
 - Ах...
 - Я прийшов, щоб віддати тобі ті двадцять марок.
 - Які двадцять марок?
 - Які ти позичив мені під час моїх останніх відвідин, коли ще моя родина була жива.
 - Адже ти залишив їх на столі.
 - Двадцять марок? Ти не помиляєшся, дорогий Штіфтере? Це був благородний вчинок. Ти позичив таку суму грошей своєму шкільному товаришеві, який потрапив у скрутне становище.
 - Ти, напевні, розбагатів, або в тебе немає ні пфеніга і ти доведений до відчаю?
 - Я зустрів у кафе Обермаєра. Хіба це тебе не дивує?
 - Що саме?
 - Що Обермаєр у Берліні.
 - Хто він такий?
 - Ти не знаєш Обермаєра? — вигукнув здивовано Пфеффер.
 - Ні.
 - Нашого шкільногого товариша Георга Обермаєра!
 - Він живе в Берліні?
 - Він був прокурором у Дааху. Потім просив перевести його на державну службу. Тепер він прокурор у Берліні.
 - У нього, мабуть, багато роботи...
 - Він честолюбний...
- Настало мовчання. Штіфтер стояв за довгим письмовим столом, Пфеффер, що сидів тільки хвилину, підвівся й неспокійно заходив по кімнаті, у якій було мало меблів і кілька сот книг на стелажах. Пфеффер хапав із стола то один, то другий предмет і тут же ставив його на місце.
- Ти куриш? — запитав Штіфтер і простягнув Пфефферу коробку з сигаретами.
 - Я прийшов за порадою до тебе, — озвався Пфеффер.
 - У мене є час, — відказав Штіфтер.
 - Обермаєр дав мені одну рекомендацію.
 - І це тобі допомогло?
 - Рекомендацію до свого друга Юстуса фон Кінаппеля, який служив у полку Обермаєра. Він — керівник приватної детективної контори.
 - Ти — детектив?
 - Так.
 - Шпигун?

- Так.
- За дорученням Кінаппеля?
- За дорученням Обермаєра.
- Проти мене?
- Так.

Вони замовкли.

- Скільки тобі платять?
- Двісті п'ятдесят марок на місяць.
- Сьогодні це великі гроші.
- Я живу непогано.
- Ти хочеш дістати матеріал у мене — про мене?
- Я візьму гроші в кожного, хто дає.
- І в мене теж?
- Так.
- Що ж мені закидають?
- Пан Обермаєр одержав анонімний донос на пана Росса, пана Круммгольца й пана Блау.
- А при чим тут я?
- Ти другий директор «Концентри». Кінаппель порадив, щоб я вдався до другого директора.
- І добре зробив, — мовив Штіфтер. — Тобі досить тисячі марок?
- На місяць?
- Одноразово.
- Ні, краще щомісячну ренту.
- Тоді: триста марок.
- Гаразд, тільки до книг цього не записуй.
- Як хочеш.
- Я зробив це з почуття дружби. Чи не можу зробити для тебе чогось більшого?
- Для жарту, — мовив, посміхаючись, Штіфтер, — зближай факти з життя Обермаєра!
- Через кілька днів я зайду знову.
- До побачення, — мовив Штіфтер.
- А чи не міг би ти дати мені якийсь матеріал?
- На кого?
- На генерального директора Блау!
- Ні, — відказав Штіфтер.
- Шкода.

Через три дні Пфеффер знову прийшов, дуже схвилюваний і дуже веселий.

- Хто мені платить — той мій друг...
- У тебе багато друзів?

- Він робив аборт.
- Хто, Обермаєр?
- Ні, його подруга.
- Ти брешеш. У тебе неабияка фантазія.
- У Вюрцбурзі студент юридичного факультету Георг

Обермаєр познайомився з сестрою свого найкращого друга по навчанню Вольфганга Мунда. Одного літнього вечора той привів до кімнатки Обермаєра свою молоду ніжну сестричку. Обермаєр глянув на Дорі Мунд: на ній було прозоре батистове платтячко, руки й ноги, шия і спина голі, на ногах — червоні сандалики, на русявому волоссі — червона шапочка; очі її блищали, вона червоніла й блідла по-перемінно; Обермаєр окинув її пожадливим поглядом, вони з братом домовились про ціну. Тоненьке платтячко Дорі Мунд було пом'яте, коли її брат прийшов за нею о дев'ятій. Сімдесят разів приводив брат сімнадцятилітню сестру, сімдесят разів відвідав її додому, а той усе зволікав; потім закохані організували тритижневу прогулянку до Франкфурта-на-Майні, де Вольфганг мав знайомого лікаря. Дорі Мунд, тремтячи й ридаючи, пролежала чотирнадцять днів у лікарні. Обермаєр заплатив гроші, і Дорі Мунд повернулася додому. Батьки нічого не підозрювали, адже то були батьки.

- Твоя історія вірогідна?

— Мені розповів її Юстус Кінаппель. У нього був стосунок з Вольфгангом Мундом і його сестрою. Тоді Обермаєр студіював уже в Мюнхені, на четвертому семестрі. Свою часу Кінаппель дав Вольфгангу Мунду адресу франкфуртського лікаря.

- Отже, Обермаєр ще й гомосексуаліст?

— Він сам мені в цьому признався,— сказав Пфеффер.— Ще в школі...

- Чудово!

У день арештів, що їх спричинив Обермаєр, розстрісаний Пфеффер прибіг до Штіфтера. Він розповів, що прокурор щось затіває, але нічого йому не сказав, бо, очевидно, не довіряє. Пфеффер тремтів. Він уже уявляв себе в тюрмі.

— Що він може зробити? — запитав холодно Штіфтер.— У нас досить матеріалу. А в нього що?

- Авторитет держави.

— Індивідуум — найслабше місце держави,— мовив Штіфтер.

— Обермаєр може їй мене знищити.

— Тебе? А що ти втрачаєш?

Пфеффер злісно глянув на Штіфтера. Він, певно, гадає, що вбогий втрачає своє майно легше, ніж багатий.

Опівдні наступного дня до кімнати Штіфтера примчав Блау. Він насили переводив дух.

— Що сталося? — запитав Штіфтер.— Війна? Землетрус? Що тебе так налякано?

— В передпокої кримінальна поліція.

— Вони представилися?

— Ні. Але я їх упізнав. Кримінальні чиновники кидаються у вічі, як священики й проститутки.

— Я часто помічав, що твої зауваження неоригінальні. Ти — плебей. Ким працював твій батько?

— Кримінальна поліція! — вигукнув Блау, перебиваючи Штіфтера, і звернувся до секретарки, яка саме ввійшла: — В чому справа?

— Двосі панів бажають порозмовляти особисто з планом генеральним директором у важливій справі.

— Що це за пани?

— Вони не назвали своїх прізвищ.

Секретарка вийшла й тут же повернулась.

— Ці пани з поліції,— мовила вона,— в терміновій справі.

— У мене нарада.

Хвилину перегодом ті пани увійшли.

— Як ви смієте? — запитав Блау.— Хто вам дозволив?..

— Нам дано наказ супроводити пана генерального директора Блау до управління поліції.

— У мене нарада,— прошепотів Блау і розпачливо вказав на Штіфтера, що стежив за цією сценою тверезо, але без пристрасті, думаючи тільки про статистику.

— Ми маємо доручення арештувати вас у разі потреби.

— Я протестую.

— Ми маємо повноваження застосувати силу.

— Я буду скаржитись!

— Ми одведемо вас до нашого управління,— наполягав високий худорлявий службовець, поки його товарищ, опецькуватий товстун, мовчки й байдуже стояв біля дверей.

— Штіфтере! — вигукнув у нестямі Блау.— Штіфтере!

Той глянув на нього. Що з ним таке? Його, очевидно, будуть допитувати. Хіба він злочинець? Чому ж тоді так бойтися?

— Штіфтере! — заверещав Блау, як потопаючий.— Штіфтере, допоможи мені, рятуй мене, Штіфтере, рятуй!

— Послухай,— озвався Штіфтер, підвісся й уявив капелюха і пальто, що висіли на стіні.— Слухай мене добре: сьогодні гарний січневий день, отож іди до управління пішки або сідай у трамвай, якщо це конче потрібно, тільки не бери таксі, в жодному разі, розумієш?..

— Я хотів би їхати нашим автомобілем,— пробелькотів Блау.

— Автомобіль потрібен мені. Найкраще, коли ти підеш пішки. Приємна прогулянка. Не поспішай!

— І це все?

— Так, так, Блау, не поспішай!

Ледве той у супроводі поліцай вийшов, як Штіфтер збіг сходами, сів у автомобіль і звелів везти до Обермаєра. Він просидів багато годин, нетерпляче ждучи його. Нарешті Обермаєр з'явився.

— Що ви бажаєте, пане...

— Штіфтер,— мовив той, чемно вклонившись і посміхнувшись.— Альберт Штіфтер.

— Що вам треба?

— Чому ти не арештував і мене?

— Ви в справі «Концентри»? Бажаєте дати свідчення?

— Ти що, мене боїшся?

— Я вас не розумію, пане...

— А може, я тобі подобаюсь?

— Я звелю викинути вас за двері!

— Ти — гомосексуаліст. Пфеффер...

— Пфеффер ув'язнений.

— Його ти теж випустиш. Всіх випустиш. Негайно!

— Я звелю вас арештувати.

— Я маю свідків,— прошепотів Штіфтер.— Дорі Мунд...

Прокурор вибалувшив очі, він підійшов до Штіфтера.

— Вольфганг Мунд,— продовжував Штіфтер,— у Вюрцбурзі, Штайнвег, 7.

Прокурор підійшов упритул.

— Юстус фон Кінапель, Гогенцоллернадамм, 40, Берлін.

Обермаєр майже зіткнувся з Штіфтером. Вони дивились один одному прямо в зіниці.

Штіфтер продовжував:

— Доктор Еміль Бренн, Франкфурт-на-Майні, Тавнусштрассе, 69.

— Це було давно,— прошепотів Обермаэр,— минуло багато років.

— А скандал у пресі! — вигукнув Штіфтер.— Скандал?

Обермаэр пополотнів, очі посоловіли, важко опустився на стілець, застогнав і закрив долонями обличчя.

— Що я мушу зробити, Штіфтере?

— Напиши листа, негайно, комісарові поліції, щоб усіх, кого арештували в справі «Концентри», випустили, поясни, що сталася помилка і що я, другий директор «Концентри», допоміг тобі з'ясувати цю помилку.

— Гаразд,— відповів Обермаэр.— Я напишу все, що ти скажеш.

— Кого ти вже арештував?

— Росса,— почав рахувати Обермаэр,— Круммгольца і Блау, Пфеффера й Бара, Баллона і його батька. Більше нікого.

— І батька теж? Навіть батька? Давай негайно листа! Звільни всіх! І батька теж.

— Ale ти клянешся? Клянешся, що будеш мовчати?

Обермаэр підвівся загрозливо й, стоячи немов прокурор перед судом, закричав:

— Поклянись! Поклянись!

— Ty теж будеш мовчати,— мовив посміхаючись Штіфтер і підняв руку, ніби для присяги.

Штіфтер, лежачи поряд з Оттілією, згадував сміючись цю сцену. З тих пір минуло три місяці. Завтра він стане генеральним директором, підпише угоду. Він збудив Оттілію, обійняв її і, в той час як вона його цілуvalа, пробелькотав:

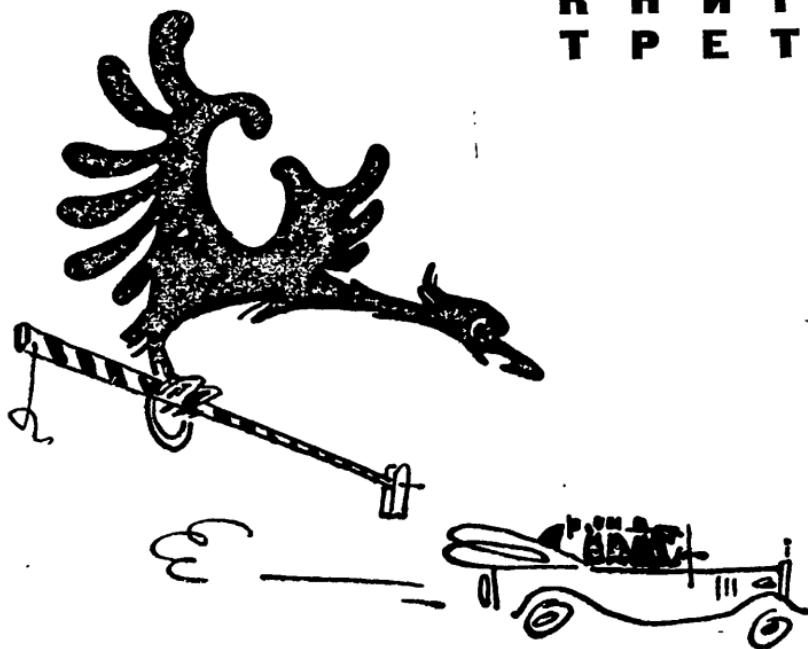
— Поклянись, що ти мене кохаєш, поклянись!

Він прокинувся наступного дня веселий, рівно об одиціадцятій. Оттілія вже поїхала до міста. Штіфтер викупався, одягнувшись і гарненько поспідав.

Коли прийшов до канцелярії «Концентри» о пів на першу, йому доповіли, що пані Росс і Круммгольц чекають на нього ще від одинадцятої години. Штіфтер посміхнувся.

— Хай зайдуть!

К Н И Г А Т Р Е Т Я

Розділ дев'ятий

ВИКРАДЕННЯ

«Справедливості,— міркувала Марія Турн по дорозі до дядька Росса,— більше нічого я не хочу, тільки справедливості!»

Це було в жовтні 1929 року. День був гарний, наче найстигліший плід літа. Почало смеркати. Червоне, жовте, брунатне листя дерев посилювало в сяйві призахідного сонця палаючі й ніжні барви неба. Сирі асфальтовані вулиці, добре зодягнені перехожі, різноколірні автомобілі, освітлені хмари й вілла з блискучого пісковика райдужно мерехтили в останніх променях.

Дядько Росс сидів поблизу відчиненого вікна. Риси його обличчя розплівалися в сутінках. В руках тримав книжку. Він швидко підвівся, кинув книжку на підлогу і побіг

назустріч Марії. Лагідно торкнувся руками волосся і пік молодої дівчини, відчуваючи її тепло. Потім схопив її руки і поцілував ніжно та обережно. Декілька разів пошепки вимовив її ім'я, наче це була молитва чи благословення, ніби слово «Марія» вміщало всю втрачену чарівність його юності. За цим підвів Марію до крісла і сів навпроти неї, дивлячись крізь відчинене вікно на темніючий сад і вечірнє небо. Вона стежила за ним. Бо мала про нього певну думку, їй давно були відомі численні деталі з його минулого й теперішнього життя, знала його ім'я, родину, обставини, звички, друзів і коханок. Марія дивилася на нього, і в тъмному світлі сутінок їй здалося, ніби він віддаляється од неї, ніби його постать і лице розпливаються і щезають. Вона злякалась і назвала в думці його ім'я: «Росс. Стефан Росс. Дядько Росс». Навіть ці близькі звуки здалися їй раптом чужими і майже зловісними. Він був її дядьком, братом матері, коханцем матері, тою людиною, яка подарувала їй автомобіля, давала гроші, оплачувала квартиру, яка гладила її й брала на коліна, наче маленьке дівчатко,— це був дядько Росс, патріарх родини, біблійна фігура, дивовижний, порочний, достойний зненависті й пошани. У нього були красиві руки, стрункі ноги, сині очі, біла борода й сиве волосся, він виглядав зворушливо і благородно, наче Дон-Кіхот в епоху, коли більшість чоловіків була схожа на Санчо Пансу чи на його терпеливу сіру скотину; його обличчя було поважно-сумне, а ця риса приваблювала молодих дівчат усіх епох. Марія дивилася на нього; він був одягнений зі справжньою елегантністю і удаваною недбалістю згідно з кравецькими смаками кінця дев'ятнадцятого століття; був багатий, щедрий і ні з ким не рахувався; не прив'язувався ні до грошей, ні до перекопань; його дотепи стали старішими, ніж його погляди; у нього було серце і не було характеру; він викидав гроші через багато вікон, носив їх без ліку в усіх кишенях, хоч кілька разів у своєму розмаїтому житті був жебраком, не маючи нічого, окрім палиці з срібною ручкою, яку ще й сьогодні час од часу носив і яку в юнацькі роки брав у своїх комерсантів-батьків до багатьох чужих країн, аж до Африки, як інці брали бога, кредитні листи й забобони своєї родини. Він кохав її, кохав багатьох дівчат і жінок, багато страждав, добре знов світ, бачив людей наскрізь, любив життя, був розумний і мав зпання; він захоплю-

вався музикою й цоеzією, декламував вірші, наче актор чи поет, в його устах вони ставали священними, дзвеніли,— таким був дядько Росс, який кохав Марію. Марія симпатизувала йому. Може, ій вийти за нього заміж?.. Вона розмірковувала. По-перше, він був коханцем її матері, графині Турн, яку вона ненавиділа, бо та послала її до притулку для сиріт і вигнала на чужину; тепер Росс буде змушений її покинути, і це дасть велику втіху. Подруге, дядько Росс оригінальний, а те, що чинить незвичайна людина, і те, як ми до неї ставимося, лежить за межами буденних умовностей, які Марія не розуміла або заневажала; геній, дурень, дивак — далекі од сусти, і хто ділить з ними життя, той стоїть у їхній тіні, живе в їхньому світлі, по той бік натовпу та його долі. По-третє, вона ненавиділа Штіфтера й прагнула помсти. Помсти за Кона, за Росса, за Круммгольца, за Блау, за Пфеффера... за все.

Пап генеральний директор Альберт Штіфтер, кандидат до рейхстагу від Нової народної партії, обдурив Кона, обдурив Росса, Круммгольца, Блау і Пфеффера та ще багатьох інших. Марія глянула на Росса і сказала:

— Я хочу вийти за тебе заміж, дядьку Россе.

Вже зовсім стемніло, тільки позаду, біля стіни, близькали зуби кістяка і синюваті перси античної Венери, що становили, на думку пана Росса, символічну пару, яку він називав «Природа й мистецтво». Крізь вікно було видно примарні силуети дерев, що ніби потонули в чорному ставу. Дядько Росс був тільки тінню перед Марією, але його голос звучав дзвінко, наче він декламував давні вірші й заклинання. Проте він сказав:

— Я дуже щасливий, Маріє.

Вона відповіла:

— Але я ставлю одну умову... — Росс мовчав. Трохи перегодом вона повторила дещо голосніше: — Я ставлю одну умову.

— Я, — мовив Росс, — приймаю твою будь-яку умову.

Він підвівся й намацав руку Марії. Вона була холодна й трептіла. Росс узяв її, піdnіс до своїх губ, дихнув на пальці, наче хотів зігріти їх своїм подихом, потім обережно поцілував руку.

Через три дні після цього Стефан Росс і Марія Турн об'явили про своїх заручини.

Через день після цього, о дев'ятій годині ранку, до Марії прийшов Карл Баллон з об'явою про заручини. Вона ще спала. Вона не тримала покоївки і тому мусила сама йти відчиняти. Коли відчинила, несподівано побачила Баллона. Той прожогом кинувся досередини, вдарив долонею по газеті, яку тримав у руці, і почав щось голосно говорити. При цьому дививсь на Марію вовчими очима, наче хотів її проковтнути або згвалтувати. Ще гаряча після сну, в легкій шовковій піжамі, вона справді була дуже чистокусліва. Не перебиваючи його, пішла до спальні, лягла в ліжко, вкрилася до половини й зажмурила очі. Баллон запнувся посеред довгої й гучної фрази і глянув на красиву дівчину перед собою. Ним опанувала нестримна хіть, і він пригадав собі свою єдину любовну ніч з Марією й подумав, що досить зачинити вікна й опустити штори, і тоді знову повернеться та ніч, як це буває вві сні, коли раптом оживав давно минуле, наче воно ніколи й не минало, наче кожен поцілунок і кожне почуття вічнотривали. Він бачив, як спокійний віддих здіймав перса Марії, і думав, що колись ці перса були віддані йому, а ця дівчина була його дівчиною; він кохав її, і ніхто не сміє красти його власність, навіть вона сама. Баллон дививсь на її ясне чисте личко і відчував, що все на землі є тільки видимістю дійсності, тінню правди, ілюзією щастя, ніщо не існує і ніщо не гідне на існування, окрім тісі, що кохаєш, краса якої че має собі рівних; ось де спочиває його правда, вона дихає, посміхається вві сні, вона — його єдине щастя. Не усвідомлюючи, що робить, Карл наблизився до її ліжка, зупинивсь біля нього, наче осліплений, потім сів і нахилився над нею; в цю мить Марія розплющила очі, і він застиг у незручній позі, скам'янів од холоду її очей, наче птах, заворожений поглядом гадюки. В хвилини тверезості, в години роздумів і смутку він прекрасно бачив усю безглупдість свого кохання і своїх залишень, розумів, що для людини з його ідеалами й цілями недоречно й негідно ремствувати на нещасне кохання. Він знав це, і все ж з остралом читав у холодному погляді прекрасних очей Марії смертний вирок своєму коханню. Він відсунувся, глянув вікно, на стелю, на підлогу і, врешті, на газету, яку все ще тримав у руці; він сотий раз читав текст оголошення про заручини Марії і кожного разу настирливо і водночас боязко запитував:

— Чому саме за цього старого? Я стерпів би кожного, будь-кого іншого, тільки не цього жахливого дідугана.

Марія заплюшила очі й пробурмотіла:

— Я його кохаю.

— Ти брешеш,— закричав Баллон,— брешеш! Ти кохаєш того довгов'язого, того негідника, ти кохаєш Штіфтера!

— Не смій його лаяти! Він кращий од тебе! Я його не кохаю, але він вартий більше, ніж мільйони чоловіків.

— Маріс, я рідко в моєму житті думав про особисті інтереси, бо що таке особистий інтерес? Я вважав, що не має більшого щастя, ніж щастя громади, вважав, що мое завдання — це суспільне завдання, вважав, що є тільки один спосіб стати щасливим — робити щасливими інших. Маріс, відколи я тебе кохаю, я став сумніватись у правильності моїх ідеалів, відколи я тебе кохаю, я менше кохаю інших, відколи мое серце палає тобою, холоне мое почуття до світу. Колись я завжди вважав, що чиню несправедливо, що обдурюю й зводжу наклепи, сьогодні ж мені іноді здається, що це мене обдурюють і кривдять. Маріс, ти стала моїм ідеалом, ти не смієш себе продавати, бо якщо ти продажна, тоді продажні всі, а коли всі продажні, то чому їх не продавати разом із власними ідеалами?

— Пан Йозеф Бар,— відказала незворушна Марія,— запевняє, що ви готові продатись.

— Це неправда. Мій друг Бар — ідеолог.

— Він називає вас зрадником!

— Це неправда! Але якщо існує правда, то вона мусить запанувати сьогодні! Якщо існує щастя, хай засяє в наші дні! Це жахливий злочин, коли ми десяткам поколінь обіцяємо щастя в прийдешніх століттях. Ми живемо, ми хочемо бути щасливими, хочемо бачити обітоване царство не тільки здалека, хочемо ступити в нього своїми запорошеними ногами! Я мушу вам все розказати, і ви візнаєте мою правду, бо якщо я не правий, тоді правди немає взагалі!

— Розкажіть,— мовила Марія і примружила красиві очі.

— Послухайте,— він схопив її руку і, стиснувши, не випускав, аж поки не висловився до кінця,— послухайте і судіть! Я розкажу вам все, з одвертістю, на яку тільки здатна людина, з безсромністю, що притаманна нам у хвилину каяття чи поразки. Я викажу вам свою таємницю,

виверну перед вами своє нутро, бо хочу бути правдивим, більш нічого, хочу тільки правди, розумієте?

В кінці 1927 року ваш наречений, пан Стефан Росс, дав мені і Йозефу Бару гроші на наш журнал «Свобода». Бар і я — ми були друзі, вірили в тотожність наших ідей, вірили в можливість впливати за допомогою них, вірили в можливість духу, ба навіть у те, що дух завжди добрий, прагне добра або принаймні прагнучи зла, завжди сприяє добру. Ми бачили, що світом правлять глупота, груба сила, їязкі інтереси і бездушність, бачили в космосі — одну доцільність, а в людській суєті — саме безглуздя; ми вірили в розум цивілізації, а також у те, що люди не завжди будуть зловживати розумом; ми любили свої ідеали і клялися свободою наших ідей; ми вважали людський розум мірілом людства і вірили, що наш розум настільки дужий, щоб мати певну вартість... Ми заснували часопис і протягом цілого року писали кров'ю й вогнем, як нам здавалось. Та розчарувались, звичайно, бо добро не завжди було добром, а зло теж мало видимість добра. Пригадуєте собі того шпигуна Вернера Шмідта? Ах, у той день стався ще один випадок — почала зникати моя віра в світ, у людство, у вічні ідеали. Я був патетичним ідеалістом, мій лозунг звучав: усе або ніщо. На початку 1928 року до нас' прийшов прокурор і хотів арештувати. Я прагнув, щоб Бар відмовився од фінансових зв'язків з вашим дядьком, бо ці зв'язки здавалися мені підозрілими. Я вважав, що нечиста підтримка псує чисті наміри. Але Бар, який був скептичним ідеалістом, доказав мені, що мета освячує засоби, що без грошей і влади правда й ідеал завжди залишаються теорією.

Я затямив це добре. Мета виправдовує засоби. Я зробив крок від теоретичного до практичного ідеалізму. А хто не робив цього кроку, окрім ідеологів, теоретиків, лицемірів і користолюбців? Ідея необхідна, але без діла, без здійснення вона — порох, вільний дух, привид; ідея й ілюзія більш тлінні, ніж сама тлінність, мильні бульбашки високої мрії, найдурніша брехня,— така ідея порожня і зухвала, як... Маріє, ви не слухаєте?

Він підняв руку, наче хотів ударити її, бо він кохав її, а вона спала, він виливав їй свою душу, а вона спала, він звіряв їй свої ідеали, а вона спала, він відкривав перед нею своє небо, а вона спала; тут Марія поворухнулась уві сні, і на її вустах заграла легка, якась несмілива усмішка;

він тихо застогнав, вибіг із спальні, потім з квартири, будинку і став бігти вулицею, наче тікав од землетрусу, біг з міста у напрямі зелених пагорків на околиці, біг, щоб рятувати свої ідеали, які вже давно були загублені.

За кілька днів до цього дядько Росс подався до редакції «Свободи». Він був задоволений. Він узяв з собою палицю з срібною ручкою. По дорозі мурливав веселі мелодії, іноді зупинявся посеред тротуару, дивився вслід якійсь дитині чи молодій дівчині, стежив за хмарами й глибоко вдихав повітря, що було свіжим після дощу, проспівав, піднімаючись сходами до редакції, непристойний французький куплет, від ритму якого підстрибували й слова.

На ньому були нові черевики, новий костюм, новий капелюх і нова, яскраво-зелена краватка. Вітаючись, Росс обійняв свого небожа і потис руку Баллону.

— У мене місія, дорогий Йозефе. Мені сказали, що йдеться про врятування Заходу...

Ross сів на стіл, зсунувши докути стоси книжок і журналів.

— Ти нас інтригуєш,— мовив Йозеф Бар.

— В чому справа? — вигукнув Баллон.

Вони стояли, спершися об вузьку високу книжкову шафу біля стіни, і дивились на «дядька» Росса. Баллон курив сигарету. Бар засунув руки до кишені і час од часу тихо насвистував.

— Я,— почав «дядько» Росс,— член «Клубу 1918 року». Я — індивідуаліст. Однак ми є членами людського суспільства незалежно од наших бажань. Тебе вносять до списків, ти платиш податки, тобі приносять додому перевопання, ти родився індивідуумом, а проживши життя серед маси, будеш вкинутий до спільноти могили. Я став членом клубу, бо я — мільйонер. «Клуб 1918 року» за статутом — надпартійний. Я вніс до його каси двадцять тисяч марок і підтримую всі його справи. Я люблю наш час. Люди, правда, стали трохи дурнішими за останні п'ятдесят років, але яке це має значення? Є різні ідеали — це ясна річ. У вас — свої, у клуба — свої, а в інших — інші. Певна річ, як член клубу, я симпатизую його ідеалам, а, як твій дядько,— твоїм. Я прийшов до висновку, що в житті значить не стільки те, чи хтось має рацію, як те, щоб ми не завдавали один одному болю, тому повинні допомагати

один одному, коли це можливо, і навіть намагатись любити один одного. Я сам переконався, що ми можемо любити той чи інший екземпляр свого виду. Це говорю я, літня людина, що бачила багатьох людей і добре знає життя.

— Це прекрасно,— мовив Йозеф.

— Сам не знаю, чому мене так люблять,— вів далі Росс.— Я б ніколи у це не повірив, коли б мені так часто не говорили. Моя родина завжди сміялася з мене. Пан Трюффель, шеф Німецького банку, президент «Клубу 1918 року», сказав мені:

— Пане Росс, ви — видатна особа. Не заперечуйте. Такі, як ви, надають змісту духові століття. Основне завдання нашого клубу має надпартійний характер. Ми бережемо цінності традицій і водночас не цураємося прогресу. Навпаки, ми вважаємо за доцільне знайомити молодь з новими ідеалами, зберігаючи національну культуру; ми підтримуємо ідею об'єднаної Європи; більш того — мир у розумінні ліги народів, європейську митну унію, наскільки воно сумісна з теперішніми потребами економіки, трудовий мир у сучасному соціальному значенні і поряд з цим — запровадження нових колоніальних методів.

— Чудова програма,— відповів я президентові, панові Трюффелю.— Звідкіля ви її взяли? — запитав я.— Треба було б скласти резолюцію.

— Ви так вважаєте? — мовив він.

— Я — приватна особа,— відказав я,— підтримую все.

— Це робить вам честь,— заявив він.— Ви маєте небожа, пане Росс, чи не так?

Я перелякався.

— Небожа? — запитую.— Так, це скромний юнак, який пише статті. Теперішня молодь,— говорю,— запальна, дуже запальна, зрештою, люди твердять, що мій небіж — геній.

— Я вірю, що він геній,— мовив пан фон Трюффель і поплескав мене по плечу.— Ми читали статті вашого небожа,— продовжив він.— Пан Бар — це псевдонім пана Баллона?

— Мого небожа звати Йозеф Бар. Його друга і співробітника — Карл Баллон.

— Один з цих двох молодиків дуже годиться для нашої компанії.

— Компанії? — запитав я і пояснив: — Мій небіж — індивідуаліст.

— Але ж, дядьку,— вигукнув Йозеф Бар, сміючись,— чому ти так гадаєш?

— Я хотів тебе розхвалити,— пояснив «дядько» Росс і вдоволено задригав своїми довгими ногами.— Тебе ображає це слово? Не турбуйся. Коротко кажучи, пан Трюффель узяв з мене слово честі і признався, що «Клуб 1918 року» задумав таємну політічну акцію.

— Я мало розуміюся в політиці,— сказав я йому.— Навіщо вона взагалі здалася?

Пан Трюффель розсміявся, наче почув якийсь детеп, і відповів:

— Йдеться про те, щоб працювати на благо миру.

— Зібрано фонд у кілька мільйонів марок — від промисловців, банкірів, митців, поміщиків, спілок та інших. Кіл. Подейкують, що навіть сам міністр внутрішніх справ має зв'язки з клубом, і от задумано... Але я дав панові фон Трюффелю слово честі.

— Ти обіцяв зберегти таємницю?

— Обіцяв? Я поклявся, а ти знаєш, що таке слово вважають священним. Вони вимагають од нашого брата виконувати обов'язки, приносити жертви, розтринькувати наше майно, радісно проливати нашу кров за ті їхні інтереси, які вони вважають громадськими. Коротко кажучи, Трюффель заявив, що планується об'єднання європейської важкої індустрії з метою збереження миру в Європі...

Йозеф Бар почав голосно сміятися.

— Не глузуйте, дорогий друже,— вигукнув Баллон,— з середовища фабрикантів зброй теж може вийти пророк миру!

— Все можливе,— продовжував непохитно «дядько» Росс,— клуб пропагує мирну угоду між Францією і Німеччиною. «Свобода»,— сказав мені Трюффель,— пабула великого інтернаціонального розголосу.

— Тепер я все розумію,— заявив Йозеф.

— Дивно! — відказав Росс.— А я нічого не розумію, Трюффель говорить, що встановлюються контакти з політичними партіями, ведуться переговори із спілками, засновуються союзи. Цій справі міг би сприяти,— вважає він,— здібний посередник з інтернаціональним авторитетом, словом, досвідчений журналіст. Мають на увазі тебе, Йозефе.

— Мене?

— Звичайно.

— Ви чуєте, Баре? — запитав Баллон.

— Ви мали рацію, коли остерігали мене перед моїм дядьком!

— Навпаки, — вигукнув Баллон, — я не мав рації! Треба брати світ таким, яким він є. Треба використовувати все, аби тільки служити добру. Не можна бути перебільшено соромливим! Ви ще розмірковуєте, дорогий Баре, ви вагаєтесь?

— Що таке? — озвався Бар. — Що ви сказали?

— Ви... вагаєтесь, — повторив зашарівши Баллон, — але ж це прекрасна нагода! Сто п'ятдесят років минуло з того часу, коли в Німеччині було висловлено правду. І що сталося? Німецький ідеалізм є лозунгом літніх професорів. Вперед! Аби тільки лозунг був правильний!

— Баллоне, — мовив Бар, хапаючи свого друга за плече, — Баллоне! Я вас не пізнаю. Що з вами коїться? Неваже ми для того пройшли школу війни і революції, щоб знову бігти за першим закликом?

— Я не довіряю клубові, трюффелям і міністрам, я навіть не впевнений, чи ваш дядько сказав нам усе; адже він добре знає цих людей. Але я впевнений, що на чолі такої великої й багатої федерації, з притаманною їй організацією, ви, Йозефе, зможете робити, що вам заманеться, зможете стати володарем свободи й гуманізму в Європі!

— Я не зрадник.

— Ви дождаєтесь революції, чи не так?

— У мене є час, — мовив Йозеф Бар.

— Тоді, — відказав холодно і водночас палко Баллон, — тоді я запропоную свої послуги.

— Як шарлатан наших ідей!

— Ні, — відповів, пополотнівши, Баллон, — як ворог усіх ідеологів! Ви розмірковуйте, а я буду діяти.

— На благо нації! — озвався «дядько» Росс, — це слова самого Трюффеля.

— Чуєте? — закричав Бар.

— Ну ѿ що?

Вони мовчки розсталися. Бар заявив, що Баллон може в будь-який день покинути редакцію «Свободи», навіть сьогодні; можливо, він справді стане зрадником, його зневажатимуть, будуть переслідувати.

«Я, — розмірковував Баллон, — не такий проникливий, як Бар, і пишу гірше, але коли йдеться про здійснення якоїсь ідеї — тут я талант».

Незважаючи на це він був збентежений і нерішучий і почував себе досить невпевнено.

В ці дні вагань і сумнівів він прочитав одного ранку об'яву про заручини Марії і помчав з газетою в руці до неї. «Вона,— думав він,— дасть мені пораду, я скажу, що кохаю її, вона розірве заручини, і ми цілуватимемось і будемо щасливі». Та коли прийшов, побачив, що вона його не кохає. Вона вимовила оте слово «зрадник». Тоді він хотів їй усе розказати, хотів виправдати себе й звинуватити Бара. Баллон покинув Марію. Безутішно йшов він вулицями Берліна. Невже так виглядає кохання? Він уперше відчув, що дуже нещасний. І почував благородний гнів до світу. Згадав свого батька й вирішив його розшукати. Насилу роздобув берлінську адресу. В нього був саме той настrij, який потрібен для відвідин літнього чоловіка, що ховається од сина. Карл скочив до омнібуса і в ту саму мить побачив, як молода дівчина сідала в таксі. Вона була схожа на Марію. Баллон стрибнув з омнібуса, зупинив інше таксі і велів водієві їхати вслід за дівчиною. Врешті він побачив, як дівчина виходила з таксі. То була незнайома особа, вища од Марії, з нахабним виразом обличчя і зовсім звичайна на вид. Баллон не розумів самого себе. Він ненавидів у цю хвилину Марію Турн.

Через годину після того, як Баллон вийшов, Марія прокинулась, їй здалося, ніби вона чує голос Баллона, тільки він був пронизливіший. Оглянулась, у кімнаті не було нікого, але пронизливий шум не вгавав. Дзвонив телефон. Марія зняла трубку і тут же поклала її назад, бо почула голос Штіфтера. Незабаром знову залунав телефонний дзвінок, Марія зняла трубку і знову поклала назад, і так разів вісім, кожного разу вона клялася не знімати трубки й кожного разу знімала й вслухалася в голос, зітхання, закликання й благальні погрози Штіфтера. Коли телефон врешті замовк, злісно й бездушно, вона занепокоїлась, ходила з кімнати в кімнату, ввімкнула радіо й зразу ж вимкнула, відчинила всі вікна й зачинила, випила дві склянки води й залилась слезами. Так з пальчиками на обличчі й вийшла до Штіфтера, що стояв біля дверей, наче примара. На його вустах сяяла переможна усмішка мужчини, який знає, що його кохають. Марія глянула на нього й упізнала. Це був він, в усій його буденній простоті, герой її мрій, вульгарний і бездушний. «Тъху»,— подумала Марія, памагаючись зачинити двері перед самим посом Штіфтера,

але той, наче кредитор або судовий виконавець чи страховий агент, що парабініший од обох, просунув ногу досередини, натиснув на двері і швидко увійшов. Що за світ! Що за звичаї! Що за люди! Чи багато молодих дівчат мають таких-от коханців? Цей смісться, а той замалим не плакав... Вони, здається, шкільні товарищи? Як вони підходять один до одного? Чому ж вони не друзі? Баллон прагнув справедливості. Штіфтер — могутності,— хіба тут велика різниця? Вона злісно посміхнулася і вирішила: я зроблю вас друзями, мої любі панове, на моєму весіллі ви танцюватимете під мою дудку!

Марія зміряла Штіфтера з ніг до голови, здавалося, його штани майорять на вітрі, вони були заширокі і погано випрасувані, штани діяльної людини, подумала Марія, ініціативного комерсанта, штани честолюбного політика, разом з характером він перемінив і фасон штанів. Вона мовила:

— Я боюсь вас. Чи ви знаєте, хто я така?

Він став дуже поважним. Вона сказала, що він її не знає? Чи не криється щось за цими словами? Він хотів розтягнути її, але в нього було мало часу, через дві години в готелі «Континенталь» на нього чекатиме пан Ахім фон Вінтерштайн, керівник Нової народної партії, один із членів правління «Клубу 1918 року». Штіфтер не мав зайвого часу, він прийшов, щоб поспати трохи з Марією, в його розпорядженні дві години, тому треба діяти, він-бо не міг гайнувати часу, оскільки мав обов'язки, справи, завдання, громадські, якщо хочете.

Коли прочитав об'яву про заручини Марії, його пройняв майже фізичний біль. Він піймав себе на тім, що думав про втрату Марії, хоч і не кохав її. Раптом відчув великий жаль, що ніколи не обіймав Марію і не спав з нею в одному ліжку. Він уявив собі, як вона і Росс обіймаються, усі цинічні деталі їх любовних пестощів, зважив, що вона його кохає, що з малої дівчинки вона стане, можливо, володаркою сотень мільйонів марок, подумав, що вона, можливо, ще цнотлива, і тому добре було б поспати з нею. Хоч це буде тільки коротка розвага, зрештою, хто його знає?.. І ось віл тут. Це мусило статися. Можливо, воно розважить його трохи. Він вирішив спробувати її сентиментальними методами або спогадами про колишніх коханок, приміром, про Анну. Але він кванився.

Тому сказав не задумуючись:

- Це таємниця.
- Що? — запитала з цікавістю її острахом Марія і впустила їого до кімнати.
- Життя і смерть,— мовив він і, наче лікар, що поспішає, пройшов повз неї,— життя і смерть залежить од цього...
- Смерть? — запитала вона, жахнувшись, і пішла за ним. Потім повторила обидва слова, стоячи посеред кімнати, наче слова чужої мови: — Смерть? Життя?
- Моє життя,— продовжував він і взяв її руки, — моє життя залежить од цих рук,— він поцілував їх,— від цих уст,— і поцілував уста,— від цієї шиї, цих грудей,— і поцілував шию та груди,— моє життя залежить од тебе,— він обійняв її.
- Ти вб'єш мене,— простогнала вона, лежачи в його обіймах. І ридала, цілуvalа й кусала йому губи.
- Він устав, мовив хриплим, чужим і далеким голосом, посміхаючись:
- Життя і смерть. Від цього залежить все...
- Від чого? — запитала вона пошепки, все ще лежачи на дивані.
- Його обличчя набрало до того чужого й холодного, презирливого й дикого вигляду, що вона підвелась, бліднучи й тримтічи, кинулась йому на шию і запитала:
- Ти кохаєш мене?
- Він глянув на неї, тримаючи дерев'яними руками, і не зізнав, що сказати. Нарешті відповів:
- Хіба ти цього не відчуваєш?
- Вона жадібно прагнула його кохання і механічно вторила:
- Ти мене кохаєш. Я відчула це. Ти мене кохаєш.
- Я кохаю тебе,— мовив він, наче перекривляв її,— я тебе кохаю.
- Він не усвідомлював, що говорить. Навіть не чув своїх слів. Тримав її в дерев'яних обіймах і думав: «Для чого? Хіба це кохання? Навіщо здалася мені ця зіпсована дівчина, наречена старого? Хіба мені це потрібно? Повага, пане Штіфттере! Повага до шлюбної підстилки мультимільйонера, подушка фінансової могутності, прилюдна реклама мужності капіталістичного володаря, вождя економіки, мецената! Повага!
- Я кохаю тебе,— базікав він, одягаючись.— Алс чому ти виходиш за нього? Він же старий.

— Скажи, щоб я цього не робила, і я не вийду. Скажи, Альберте! Скажи!

Віц злякався й замовк. «Що я цлеть?» — подумав і почав теревенити про переваги багатства, невагомість різниці віку, нетривкість любовних пристрастей і переваги практичного розуму. «Для чого я це кажу?» — міркував він і все більше заплутувався, усвідомлюючи заяlossenість і безглуздя своїх фраз.

— Мовчи! — вигукнула Марія. — Мовчи! — В цю мить залунав дзвінок.

— Хтось дзвонить, — мовив Штіфтер.

Задзвонили вдруге.

— Хтось стойте біля дверей, — сказав Штіфтер і підвівся.

— Це він, — прошепотіла Марія.

— Хто?

— Наречений.

— Ти домовилася з ним?

— Так.

Подзвонили втретє.

— Треба відчинити, — сказав він.

— Так.

І Штіфтер подався до вхідних дверей. Але повернувся з Карлом Баллоном.

— Ви? — мовила Марія. — Що ви бажаєте?

Вона глянула на обох. Баллон і Штіфтер стояли пліч-о-пліч, нерівна, але цікава пара, закоханий і коханець, генеральний директор і журналіст, кар'єрист і мораліст.

Мораліст шукав собі моральної оздоби, він ще не вірив, що є негідником, бо тільки негідник добивався успіхів, яких він так прагнув, але тепер уже таїв цю думку перед самим собою і поводив себе як носій традицій.

Тим часом ідеаліст в ньому прагнув загального блага, але вже сумнівався в здатності людини бути чесною, в силі моралі, гуманності й розуму. Проте поводив себе так, наче він був ще потрібен для поліпшення світу.

Марія дивилася на обох, на антиподів свого кохання, вони виглядали так, як і три роки тому, коли вона з ними познайомилася, але не були вже тими самими, перемінились, не помітивши навіть своєї переміни. Невже немає нічого постійного? Мало того, що люди вмирають, вони змінюють час од часу свій вигляд, свою постать, особу, душу,

свою вартість і своє значення; більш того, вони втрачають навіть різницю між собою. Нинішній негідник стає праведником, а вчорашній праведник — негідником. А завтра? Цього ніхто не знає. На що ж тоді опиратися? Невже немає якогось вчення про людську душу та її переміни? Неваже всі ми ошукані ошуканці, ненавчені вчителі, названі безіменні, полічені незліченні? Неваже, маючи паспорт і документи, ми не маємо чітко окресленої душі?

— Обермаэр застрелився,— заявила Баллон.

— Хто такий Обермаэр? — запитала Марія.— І ви прийшли до мене для того, щоб мені це сказати? Хто такий Обермаэр? Чому він застрелився? О господи, говоріть же нарешті! Мені здається, що він дуже схильзований. Ви не помічаєте цього, пане Штіфтере? І чи знаєте ви його взагалі! Пан Баллон. Пан Штіфтер. Ах, боже, адже ви шкільні товариши!

— Це правда,— визнав Штіфтер.— Мені здається, Карле Баллоне, у вас було інше ім'я.

— Те саме. Мене ще й сьогодні звуть так само. Обермаэр згадував про вас.

— Він ще живий?

— Ні, помер. Він залишив кілька рядків для мене. Поліція розшукала й подзвонила мені до редакції. Я поїхав на те місце. Це невеличкий відкритий ресторан біля Ванзее. Обермаэр прийшов туди опівдні і подався до кімнати для приїжджих. Велів принести йому півпляшки червоного вина і віденський шніцель, дорікнув, що шніцель не прожарений, попросив чорнило, ручку й папір і протягом години написав кілька листів, які кельнер мав вкинути до поштової скриньки. Потім наказав принести йому горілки, випив одним духом, запитав кельнера, котра година і чи є в нього діти. Коли кельнер сказав, що має трьох дітей і всі трос зайві та почав говорити про важкі часи, гість відповів, що коли в нас є діти, то це від усього стримує людину, після чого розрахувався, дав кельнерові одну марку і знову взяв аркуш паперу та почав писати. Кельнер вийшов, залишивши гостя. Приблизно через десять хвилин він почув легкий грюкіт, наче вітер хряснув дверима, потім цей шум здався йому підозрілим, і кельнер, занепокоєний, подався до вітальні. Гість лежав на підлозі в калюжі крові. На столі був лист — чорнило ще не просохло — з моєю адресою. Коли увійшов, то побачив мерця і свого

листа. В присутності поліції я розкрив його і вголос прочитав.

— Навіщо ви так докладно про все розповідаєте? — запитала Марія. Вона сіла на диван, на той самий диван, на якому щойно лежала з паном Штіфтером, сиділа млява, стомлена, з примурженими повіками, дуже гарна, з напіврозкритими устами. Обидва пани стояли далеко від неї і один від одного: Штіфтер у куті біля вікна, Баллон — біля дверей; обидва сперлися об стіну й дивилися на Марію.— Кому ви це розповідаєте? — запитала знову Марія.

Баллон кинув погляд на Штіфтера, який теж глянув у його бік, потім вони знову відвернулися; Баллон вийняв з кишень піджака аркуш поштового паперу, розгорнув його й став читати рівним і спокійним голосом, хоч ніхто його про це не просив:

«Панові редактору Карлу Баллону!

Баллоне! Ти хотів почути мою відповідь. Ось вона. Споживай на здоров'я! Іншої відповіді бути не може. Я застремлюся заради справедливості, тільки заради неї! Привіт Альберту Штіфтеру! Скажи йому, що я зичу йому щастя. Піди до нього й скажи йому: «Обермаэр зичить тобі щастя!»

Пфеффер доніс на мене, а Штіфтер відбив у мене охоту до кар'єри. Я був честолюбним, але без успіху. Я був гордим, але мене принизили. Я любив, але мене обдурили. Чому я пишу тобі? Я завжди сміявся з тебе. Мрійник думав я, фантазер, характер. Ти був першою людиною, яка запитала мене про сенс, про сенс життя. Як ти сказав? Справедливість! Можливо, ти дурень, а можливо, я... Пфеффер доніс на мене. Штіфтер розбив почуття. Хіба можна жити без цього? Пфеффер доніс на мене. Штіфтер мене знищив.

P. S. Коли йдеш з цього світу, дуже хочеться забрати з собою й своїх ворогів. Я устояв перед цією спокусою. Я нікому не прощаю. Мене повідомили, що твій батько, коли я звелів його арештувати, сказав: «Я одержав по заслузі! Цілком по заслузі!» Він, видно, був дуже мудрий, твій батько, дуже мудрий. По заслузі, дорогий друже, всі ми одержуємо по заслузі!

Обермаэр, 1-й прокурор м. Берліна».

Баллон замовк. Марія глянула на нього презирливо. Чого вони хотуть, ці молодики? Сходитися й читати один

одному передсмертні листи? Останнім часом з'явилося надто багато самовбивць. Слабке покоління. Вона, Марія Турн, справилася б із своїм життям. Чи ми не переоцінюємо часом життєвих труднощів і ускладнень?

Штіфтер підійшов впритул до Баллона, зупинився перед ним, глянув йому в очі і пробурмотів:

— Пфеффер доніс на нього? Обермаэр — прокурор чи злочинець? Що пишуть в газетах? Вийміть же їх кінець кінцем з кишени.

— Прошу!

Штіфтер узяв од Баллона газету, погортав і напівголосно прочитав:

«Тутешній прокурор, переведений з Баварії до прусського судочинства, мав стосунки з учнями гімназії імені кайзера Вільгельма. Він буде заарештований».

— Педерастія,— мовив Штіфтер.— Ідіот.

— Одні вмирають, другі вбивають через кохання,— озвалася Марія,— треті роблять дурниці, багато дурниць! Як мало людей бере участь у цивілізації! Для чого ви привнесли цього листа, дорогий Баллоне?

— Щоб остерегти вас перед Штіфтером.

— Поздоровляю вас,— відказав, членко вклонившись, Штіфтер.— Поздоровляю, ви дуже хоробрі і прекрасно знаєте людей!

— Ви кмітливі! — вигукнув Баллон.— З вас ще може вийти велика людина. Ви виграєте бій!

— Я не розумію ні слова, мій пане. А може, ви хочете мене спровокувати?

— Мої друзі! — вигукнула Марія і патетично розкрила обійми.— Ми з вами студенти чи дурні хлопчика?

— Я кажу вам...— почав Баллон.

— Дзвінок,— перебив його Штіфтер.

Дійсно, хтось кілька разів подзвонив. Вони не чули, бо дуже голосно розмовляли. Марія побігла до дверей і повернулася з дядьком Россом і Йозефом Баром.

— Маріє! — закричав Росс ще біля дверей.— Йозеф цілих дві години заклинає мене не одружуватись. Знаєш, як він мене називає? Старим ослом, а тебе...

Росс увійшов і обірвав свою мову.

— У тебе гості?

— Пан Баллон і пан Штіфтер прийшли обидва п'ять чи шість тому. Вони дуже зворушенні. Один із їхніх шкіль-

них товаришів наклав па себе руки. Я гадаю, ви знаєте його,— це прокурор Обермаєр.

— Обермаєр? — вигукнули майже в один голос дядько і небіж. У цю мить вони були дуже схожі один на одного, наче батько й син. Раптом, ніби змовившись, вони зміяли Штіфтера допитливими поглядами. Штіфтер відповів на це холодно й виразно. «Достобіса,— подумав він,— невже всі люди вважають мене вбивцею? Я не гірший од них! Я захищаю свої інтереси, а хто цього не робить? Що їм треба? Я вже не школяр. Повага, мої панове, повага до генерального директора Альберта Штіфтера. Завтра я, можливо, стану міністром, а після завтра...»

— Сядьмо, мої панове,— запропонував Росс.— Марія почастує нас коњяком.

Штіфтер підступив до Росса і запитав, чи вже призначено день весілля.

Той удав, що не чус. Він зміряв Баллона й Штіфтера сердитим поглядом. Його дратувало, що обидва були набагато молодші за нього. Марія сиділа поруч. Він радо розірвав би її, щоб заглянути всередину. Що вона відчувала? Що думала? Чого хотіла? Він кохав її. Оскільки він усе своє життя мав успіх у жінок, то ніколи не запитував, чого його люблять. Для нього це була звичайна річ. Протягом двох годин вислушовував він перестороги Йозефа і рего-тав, до того був певний себе. І от побачив цих двох молодиків, які разом мали стільки років, як він, і його опанували шалені ревнощі. Він відчув себе старим, кволим, нещасним. Насунули забобонні спогади. А що, коли він помре в шлюбну ніч? У нього з'явилася раптом ганебна заздрість до цих молодиків, що сиділи напоготові, дожидаючись розподілу світу. Він став ненавидіти всіх іх, цього кар'єриста, цього мрійника, цього фанатика, цю гарну молоду дівчину. Він не розумів сам себе, соромився своїх почуттів, але цього було замало, щоб змінити його почуття.

Росс мовив злісно:

— Люди приділяють смерті надто багато уваги. Дехто вмирає в молодому віці. Я житиму довго. Я це знаю. Чому пан прокурор Обермаєр наклав на себе руки? Він мав з вами ділові зв'язки, пане Штіфтере? Чи його смерть так само зручна для вас, як і смерть Блау?

— Смерть Обермаєра не є корисною для мене, навпаки. Зате ви разом з вашою родиною і вашими друзями позбулися небезпечноного ворога.

— Він залишив листа? — запитав Росс.

— Так,— відказав Баллон.

— Деякі самовбивці,— проکазав повільно Росс,— пишуть листи після своєї смерті. Можливо, Обермаер також живий?

— Годину тому я стояв біля його трупа.

— Отже, Обермаер помер? Якийсь шахрай останнім часом шле мені з Нюрнберга жебрацькі листи почерком Зігфріда Блау і за його підписом. Що ви на це скажете, пане Штіфтер.

— Шарлатанів багато, пане Росс.

— Я не бажаю, щоб ви відвідували мою наречену, пане Штіфтере. До побачення!

Штіфтер устав і страшенно пополотнів. Він ступив крок у напрямі Росса, піdnяв руку, зробив непевний рух і, обернувшись, подався до дверей. В кімнаті стало так тихо, що чути було старече дихання «дядька» Росса, легкий стукіт Йозефа Бара олівцем по столу і шум швидкої ходи Штіфтера.

Раптом Марія зірвалася на рівні ноги, вирвала в дядька Росса свою руку і прожогом кинулася до Штіфтера, схопила його за піджак, потім за руку, за плече, тягнула його то сюди, то туди, вішалась на шию, цілуvala в губи, чоло, ніс, щоки і, ридаючи, кричала:

— Ніхто не сміє тебе ображати, Альберте! Ти вартий більше, ніж вони. Ти найкраща людина на світі, і я тебе кохаю!

— Maric! — закричав Баллон і схопився з затиснутими кулаками, він кричав, але продовжував стояти біля свого крісла.— Maric! Хіба ти забула, що я тебе кохаю?

Настала нестерпна тиша. Всі дивилися на Баллона. Він опритомнів. Його обличчя налилося кров'ю, він оглянувся навколо, знітившись, опустився на крісло й пробелькотів:

— Я... я хотів... я мав на увазі...

Він замовк і зніяковіло розглядав кінчики своїх черевиків, наче на його ногах було щось непристойне. Всі мовчали.

Тоді озвалася Марія:

— Ходімо, Альберте.

— Але...— хотів заперечити Штіфтер.

— Ходімо!

Марія взяла Штіфтера за руку і потягнула геть. Чути

було гучні кроки Штіфтера та Марії, що спускалися сходами.

І знову залягла типа в квартирі Марії. Час од часу сюди доносилися тільки гудки автомобілів, що проїжджали мимо, і вигуки кількох хлопчиків, що гралися на вулиці.

Врешті «дядько» Росс запитав:

— Що ти хотів мені сказати, Йозефе?

— Дорогий дядьку,— відказав Йозеф Бар і поклав йому руку на плече,— дорогий дядьку...

— Це добре,— мовив Росс.— Я — старий. Я це знаю. Я взагалі це добре, що так складається.

Він церемонно вийняв з кишені піджака шовкову хусточку, розгорнув її, провів нею по очах, обережно склав докути і знову запхав до кишені.— Це добре,— повторив він,— дуже добре.

Потім підвівся і мовив:

— Сьогодні дзвонив мені пан Трюффель! Він дожидався вашого рішення, панове. Що мені сказати йому, Йозефе? Що маю йому відповісти, дорогий... Баллон?

— Скажи йому, що ти не осмілився пропонувати своєму небожеві таку річ.

— Не осмілився? — перепитав Росс.— А ви, пане Баллоне?

— Я готовий.

— Баллоне! — вигукнув Йозеф Бар.

— Скажіть йому, будь ласка,— повторив Баллон,— що я готовий.

— Поздоровляю! — вигукнув Росс.

— Поздоровляю,— сказав Бар.

— Я ніколи не перестану захоплюватися вами, дорогий Баре. Що б ви не написали і що б не зробили, я завжди пам'ятатиму, що захоплююся вами. Я вас розумію, пане Баре. Але я не можу інакше...

Всі троє залишили квартиру.

Розділ десятий

РІК ІЛЮЗІЙ

1

Баллон йшов до пана Трюффеля. Він гадав, що зустрінє одну з тих неотесаних фігур громадського життя — пусту і обмежену, проте побачив привабливого чоловіка, що справив на нього враження дійсно видатної людини. Трюфф

фель зразу ж відчув незвичайну симпатію до молодика. Не пройшло й кількох днів, як вони стали друзями. Це була одна з тих рідкісних прихильностей між літнім чоловіком і юнаком, що зумовлені душевною гармонією.

Ідучи в швидкому поїзді до Парижа, Трюффель і Баллон провадили розмову, що їх єднала. Вони розповідали один одному історію своїх батьків. Обидва ще жили, обидва були в Берліні, цілком незалежні од своїх синів, два химерні озлоблені дідугани.

В останні дні перед подорожжю, яка на багато місяців віддаляла Баллона від Берліна, він вирішив попрощатися з Марією, Баром, «дядьком» Россом, Пфеффером і Ернстом Баллоном, що дав йому своє ім'я.

Йозеф Бар прийняв його із спокійною гідністю. Він належав до тих людей, постава і мова яких висловлюють досконалість того, що вони говорять, і в їхніх устах прості речі здаються складними, звичайне — незвичайним, смішне — зворушилим, благородство — гарною звичкою.

Його слова були не стільки проникливими чи дотепними, як влучними й переконливими; його жести не були ні новими, ні особливо граціозними, вони цілком відповідали змісту його особи; його думки здавалися прозорочистими; його почуття, часто дуже дивні, здавалися в його присутності єдино можливими. Словом, все в ньому здавалося скопійованим з найкращих зразків, але знайти сам зразок було неможливо. Він скидався на тих осіб, що являють собою образ справжньої величі, коли доля епохи здійснює ідеї цих осіб і вони опиняються раптом на чолі народів; проте їх життя лишається в тіні історії, коли громадська думка перестає їм сприяти, і тоді вони живуть і вмирають як порядні люди. Баллон з повним почуттям своєї виняткової проникливості підійшов до Йозефа Бара, наче злодій, що заліз уночі до чужого саду, позривав з гілок перші спілі плоди і при цьому поламав огорожу, потоптав грядки з красивими квітами, побив камінням скло оранжерей, словом, спустошив сад старшого брата, який багато років тому прийняв його, зігрів у власному ліжку, нагодував за власним столом і з братерською любов'ю завів до свого дому.

— Так,— озвався Баллон і зупинився біля стільця, що його вказав йому Бар, ніби Баллон ніколи не користувався стільцями в цих кімнатах— можна багато років дружити,

бути друзями й одного прекрасного дня стати чужими тільки тому, що було сказано якесь слово, висловлено нову думку. Ти бачиш поряд з собою свого друга; той самий вираз обличчя, знайомі жести, голос його звучить, як твій власний, на його губах ти бачиш усмішку, що була схожа на твою власну, коли ти висміював безглуздя світу і красиві помилки серця. Ті самі очі посилають тобі той самий погляд, який говорить: «Ти маєш рацію, ми розуміємо один одного, нам не потрібні слова». Кімната, меблі, кошик для паперу, книжки уздовж стін, спогади — все те саме. Можливо, ми, як і раніш, подамо один одному руки, і тепло шкіри передасть нам живе почуття дружби. А воно вилеться у чарівні слова, як то було колись. Та даремно чекати! Язык наче висох, слова наче заіржавіли, рука стала холодною, голос — мертвим, погляд — пустим, а вигляд втраченого друга нагадує примару. Забирається звідси, сентиментальний втрачений друже, зачини за собою двері, біжи по сходах униз, відділісь од свого втраченого друга семи містами й країнами, горами й морями, бо нова й розбіжна думка розділяє ґрунтовніше, ніж чума й холера, ніж війна і смерть.

Йозеф Бар устав і обійняв Карла Баллона.

— Мій втрачений друже, якщо битиму тебе, то посправжньому, отже, бий мене так само холоднокровно й безжалісно, мордуймо один одного, дбаючи тільки про нашу справу. Між нами немає більше дружби, вогонь погас, недовір'я, підозра й страх прийшли на зміну вчорашнім братерським почуттям.

— Я багато втратив цими днями,— озвався Баллон і звільнився з обіймів,— я втратив би все, коли б не знайшов впевненості в самому собі.

— Мій бідолапний втрачений друже,— відказав Бар,— у годині безсилля мені здавалося, що ми разом з тобою побачимо країні часіц. Але досить. Чи знасте ви, що найближчий номер журналу вийде під новим заголовком? Він називатиметься «Література й політика». Слово «Свобода» — це глузування з нашого часу. Я сповіщу одним рядком про вибуття редактора Баллона внаслідок зміни його поглядів відносно врятування світу.

— Ви жартуєте,— сказав Баллон.

— Думайте, як хочете,— відповів Бар.— Номер уже надрукований. Ось почитайте, будь ласка! — І простягнув Баллону один примірник.

— Ваша жорстокість дуже поспішна,— мовив Баллон.
Бар устав, підійшов до дверей і вклонився Баллону, той зрозумів, що од нього вимагається, й вийшов. Бар кинув навзdogін:

— Будь ласка, не забудьте попрощатись з «дядьком» Россом. Старий дуже прихильний до вас. А взагалі, пан Баллон може бути спокійний за свою кар'єру: його шлях викладено відкінутими ідеалами.

— Ми ще побачимось,— відповів Баллон,— і тоді видно буде, хто мав рацію.

«Дядько» Росс прийняв Баллона негайно і обійняв, паче рідного сина. Він сказав йому, щоб не давав збити себе з пантелеїку, що він доб'ється великих успіхів,— зрештою, хто такий той пан Трюффель? Світ побудований так, що ним керує той, хто захоче.

Наостанок дав йому акредитив, і коли збентежений Баллон відмовився взяти гроші, засунув їх силоміць до кишені і сказав, що він, Стефан Росс, підтримує всі його прагнення.

Баллон подякував, і Росс обійняв його як рідного сина. Вже на сходах сказав:

— Ви, напевне, знаєте, що Марія Турн з паном генеральним директором Штіфтером поїхали до Венеції. Я одержав листівку з краєвидом. Палац дожів. Красивий пам'ятник архітектури. Марія — надзвичайно тямуща дівчина. Вона завжди дуже добре висловлювалася про вас. Я гадаю, вона вас кохала?..

Він ще раз обійняв Баллона, просив його писати час од часу і швидко пішов.

У день розриву заручин Марії Баллон розшукав свого батька, що жив із своєю колишньою дружиною панею Лolloю у двокімнатній квартирі на п'ятому поверсі на Шоссеннштрассе. Важко дихаючи, Баллон піднявся сходами, подзвонив, зсередини запитали хто там, він називав своє ім'я, але йому не відчинили, хоч він дзвонив ще багато разів і стукав та кричав:

— Це я, тату, це я, Карл Баллон! — Трохи перегодом:— Відчини, тату, це твій син!

Після даремного чекання Баллон спустився вниз і пішов.

Він ходив цілими днями по місту й думав: «Досі я ганявся за ідеями. Тепер буду діяти. Тільки той, хто діє, пізнає суспільство. Тільки діяч живе».

Коли знову піднявся на п'ятий поверх будинку на Шоссентрассе й подзвонив, йому відчинила Лола. Він не впізував її і не йняв віри, що це вона, коли почув її ім'я. Ніколи людина не була так не схожою на себе. П'ятнадцять років тому оперна співачка, згодом дружина мільйонера, потім повія й кокотка, а тепер подруга жебрака, Лола нагадувала собою краснавчий музей малого провінціального містечка, де поряд із залишками історії виставлені уламки, поряд з келихом, з якого пив шведський король Густав Адольф,— французька шабля, що її син приніс додому як трофеїй з останньої війни.

Лола була зодягнена в чорну шовкову спідницю з торочкою, складками й рюшами, яка, незважаючи на всі оздоби, була настільки вузька, що крізь неї видно було все ще красиві стрункі ноги; вовняний джемпер облягав її певні, підтягнуті вгору груди. Тіло було ще доволі свіже й пружне, тільки обличчя з сотнею дрібненьких зморшок навколо рота, очей і підборіддя зраджувало її вік. Чудими на цьому занепалому обличчі здавалися криваво-червоні губи, чорні, як смола, брови і густо нарум'янені щоки. На пальцях вузловатих рук вона носила кільканадцять перснів з великими каменями — жалюгідну й нічого не варту імітацію зі скла і міді. Здавалося, всі її зморшки жили своїм власним життям, вони здригалися, кривилися з кожним подихом, з кожним словом, з кожною зміною виразу. Її голос був надломлений і звучав, наче розбита фарфорова чашка. Незважаючи на таке зовнішнє спустошення, Лола зберегла трагічні жести оперної співачки, жадібну усмішку літньої кокотки та своєрідний бліск очей. Баллон упізнав нарешті свою мачуху. Вона впізнала його, обійняла і втиснула обличчям поміж два гарячі пагорки грудей, що пахли амбрю. Потім потягла до кімнати, яка перелякала Баллона своєю голою злidenністю і брудом.

— Це його кімната,— озвалася вона.— Він не хоче, щоб тут прибиравли. Навіть забороняє, щоб я сюди заходила. Лише тоді, коли йде до общини, я потай заходжу, але нічого тут не чіпаю, щоб він не сварився.

— Виходить, він став побожним,— мовив приголомшений і засоромлений Баллон.

— Не знаю,— відповіла Лола,— його слова і вчинки суперечать одне одному. Тому мені часто здається, хай простить мені бог, що він не при своєму розумі.

«Ах,— подумав Баллон,— тільки через те, що його

слова суперечать його вчинкам? Тоді півсвіту треба було б вважати божевільними».

— А де він? — запитав. — Як його справи? Чи згадує інколи про мене?

— Ніколи, — відповіла Лола. — За останні роки він ні разу не називав твого імені, Карле. Він дуже постарів, хоч ще зовсім здоровий. От тільки спить мало і часом розмовляє вночі сам із собою. А тепер став розмовляти і вдень, на вулиці, голосно й жестикулюючи; діти ганяються за ним. Помітивши це, він погрожує їм кулаками. І б'є їх. Бо ненавидить дітей. Він каже: діти — причина всякого лиха. А похіть — диявол. Іноді твердить, що на світі немає загадок, а ті, які є, він уже розгадав. Коли б я стала розповідати, скільки пережила й зазнала, то з усіх кінців світу позбігалися б люди. Але я вже стара й повинна мовчати.

— Він належить до християнської церкви?

— Він молиться в усіх церквах, синагогах, мечетях, каплицях, ходить до вільнодумців, масонів, на політичні збори усіх партій.

— А як він живе? — запитав Баллон.

— Ми голодуємо, — мовила Лола і почала ридати. — Він мені не довіряє. Говорить, що я — ворона і краду його гроші на свої оздоби. Якщо тобі потрібні гроші, каже, то йди на вулицю, древні легенди розповідають, що бог теж ходив по вулицях, іди на вулицю, підхой до всіх чоловіків, може, і ти його зустрінеш. Він порятує, тільки треба його знайти. Бог — не сучасна людина, не модерніст. Це — реакціонер, який ненавидить нові часи. Можливо, він боїться нас і наших криз.

— Він одержує якісь гроші?

— Так, але більшу частину роздає. Він твердить, що ми не одні на світі. Є кращі од нас, і вони теж хочуть жити.

— Я хотів би з ним побачитись, — мовив Баллон.

— Недавно, коли ти сюди приходив, я хотіла тобі відчинити, бо ми обоє були дома й чули твій голос, але він тримав мене за руку, заступив собою двері і робив знак, що переріже мені горло, якщо я посмію тебе впустити! А коли ти пішов і я розревілася й запитала його, чому він тебе прогнав, свого єдиного сина, він затиснув кулаки і почав страшенно кричати: «Я не батько! У мене немає сина! Я не батько! У мене немає сина!»

— А чи не можна зустріти його в іншому місці?
— Зараз він у християнській церкві. Сьогодні там від-
права.

— Де це? Я піду туди.

— Я піду з тобою.

Вона подалася до сусідньої кімнати, що була напівтем-
на і, як устиг помітити Баллон, ще убогіша й пустіша.
Лола вийшла звідти в капелюшку з плямами і світло-ко-
ричневому пальті.

Вони сіли в таксі, під'їхали до звичайного «прибутково-
вого» будинку, пройшли через подвір'я і зупинилися перед
двоповерховим будиночком, на якому була вивіска: «Церк-
ва II християнського вчення».

Лола, що виглядала дуже пригніченою і зляканою, сказ-
ала, що чекатиме в роздягальні, бо він не любив, коли
вона за ним ходила.

Оточ Баллон пішов сам. Приміщення церкви являло
собою звичайний, обклеєний обоями зал, у якому зібра-
лося шістсот-сімсот осіб, більше жінок, ніж чоловіків, біль-
ше літніх, ніж молодих, переважно з міщанського середо-
вища; тут були, звичайно, і робітники, а також заможні
особи, про що свідчила їхня зовнішність. Баллон помітив
горбатих, паралітиків, людей з відкритими ранами і хво-
робливим виглядом.

На помості були три церковні кафедри чи ораторські
трибуни, за якими стояли два проповідники в чорних і дов-
гих рясах і одна проповідниця в сліщучо-блітій атласній
сукні. Музика й хор замовкли. Проповідниця розкрила
книгу і сказала:

— Я читатиму з книги нашої вчительки Мері-Бейкер-
Едді «Вчення й здоров'я», з сьомої глави четвертого розді-
лу, де говориться про зцілення хворих духом. Книгу мож-
на придбати в наших кіосках за вісім марок п'ятдесят
у полотняній оправі...

Баллону пощастило пробратися ближче до батька, не-
зважаючи на сердиті погляди й шепті присутніх.

— Тату! Тату! — гукнув Баллон стищеним голосом,
потім нахилився вперед і смикнув батька за рукав.

Старий підвів голову і глянув на Баллона, але ні своїм
обличчям, ні очима, ні голосом не подав знаку, що бачить
його. Він глянув на цього байдуже, як на перехожого, як
на члена чужої секти, як на людину, що говорить чужою
мовою. У Баллона було жахливе враження, ніби батько

дивиться крізь нього, немов через вікно або чисту воду на якусь безкраю пустелю. Коли Баллон протискався поміж бабусь, батько спокійно стежив за його рухами, а коли син наблизився, поміняв місце, і вони виявилися на віддалі.

— Тату,— прошепотів Баллон, чомусь дуже хвилюючись,— це я, Карл, твій син! Хіба ти мене не пізнаєш, тату?

Старий дививсь на нього скляними очима. Вони блища-ли, наче в хижого птаха. «Це вже не людина,— подумав Баллон,— у нього очі ідіота». Коли він знову протиснувся вперед, батько з автоматичною спритністю механічної іграшки шмигнув наліво, потім відступив назад, уважно стежачи за рухами свого переслідувача, але його обличчя було індиферентне, наче йшлося про виконання робочої операції на конвеєрі, наче це ухилення й переслідування були церковним ритуалом. Баллон намагався піймати батька, ніби од цього залежало його життя, наче тілесний дотик здатний був створити духовний контакт, що був йому необхідний. Він ішов слідом за батьком, хоч люди, обурені його поведінкою, штовхали або ж, ніби ненароком, наступали йому на ноги; раптом він спіткнувся, упав на коліна й, ридаючи, закричав: «Тату!» Та той вибіг із залу. Баллон кинувся за ним, і коли врешті добрався до виходу, батько зник з очей. Біля дверей стояв тільки церковний служка, Лола теж кудись поділася; Баллон, наче в тривожному сні, збіг сходами вниз, глянув на жінок у роздягальні, йому здалося, що вони сміються з нього, що вони в змові з його батьком, і, перетягши одне, друге, третє й четверте подвір'я, вибіг на вулицю, зиркнув наліво, потім направо, побіг далі, стрибнув до омнібуса, поїхав на Шоссенштрассе, піднявся на п'ятий поверх і почав дзвонити; дзвонив довго, чверть години або й більше, кричав, грюкав у двері, але його батьки не відчиняли, наче він опинився у забутому домі вимерлого міста.

Стомлений і сумний, Баллон подався врешті геть.

Він покинув Берлін, так і не порозмовлявши зі своїм батьком.

* * *

У швидкому поїзді Берлін — Париж, в купе першого класу, Баллон мовив до пана фон Трюффеля:

— Моєму батькові шістдесят вісім і за своє життя, таке багате на помилки, він переконався, що навіть най-

старіші фірми банкрутують. Одного разу, богохульствуючи, він сказав мені під час нашої подорожі по Італії: «Католицька церква — стара солідна фірма, і все-таки предмет її торгівлі — бог — старе лахміття, якого не бере жоден склад; дехто твердить, ніби ми втратили його внаслідок фальшивих спекуляцій, інші — що його ніколи не було, а вся релігія — обман у балансі. Затям собі, мій сину, — сказав він тоді, — основою найкращих ділових операцій є кредит, тобто фікція, дорогий мій, і вся наша цивілізація тримається на кредитних шахрайствах і фікціях».

Пап фон Трюффель уважно й мовчкни слухав звіт Баллони про його зустріч з батьком, час од часу кидаючи погляд на місцевість, яку з гуркотом і дзенькотом переїжджав їхній потяг, на безлисті букові ліси й темні соснові бори, на голі ниви, села в далині, на численні маленькі містечка з гострими шпілями церков, заводами й фабриками, з яких бухав дим, і зеленими спортивними майданчиками.

Коли Баллон замовк, Трюффель тепло глянув на нього, наче його зворушили ці незвичайні турботи сучасного юнака. Він розумів, що сьогодні мільйони юнаків виховуються і перевиховуються за певними шаблонами — політичними, комерційними, еротичними. І серед цих юнаків Баллон був винятком. Пан фон Трюффель мовив до Баллона:

— Мені шістдесят років, і, скільки я пам'ятаю, в мосму житті не було пустопорожніх днів, я ніколи не займався своїми власними справами, а тільки взаєминами у великому світі, становищем у суспільстві, звичаями й порядками інших людей; я користався з усього, бо діяльна людина не може, стежачи за подіями, не мати з цього користі. Якщо ви деякий час будете мсім супровідником і дозволите звернути вашу увагу на причини явищ нашого світу, показати вам зв'язки між законодавством, політикою, інтересами й глупотою, то побачите занепад моралі, розклад законодавства, безбожність церков і установ, обмеженість і зашкарублість методів і тих, що керують, словом, коли набудете досвіду і знань і, глянувши на Європу, все ще будете вірити в свої ідеї, я з великою радістю назву себе вашим учнем, як ви називаєте себе учнем нашого друга Йозефа Бара, як Платон називає себе учнем Сократа, а Арістотель — учнем Платона; тоді я вам повірю, що людський рід не буде щасливий до тих пір, поки філософи не

стануть правителями держав або правителі волею бога не перетворяться на філософів. Тоді в світі восторжествує істина, справедливість і мудрість!

Карл Баллон зміряв його трохи недовірливим поглядом. Він відповів, цілком усвідомлюючи двозначність усього сказаного:

— Я спробую!

* * *

Надвечір, коли швидкий перетинав північну Францію, пан фон Трюффель розповів молодому другові історію свого батька.

— Мій батько,— почав він,— особлива людина. Тепер йому вісімдесят чотири роки; коли йому минуло три роки, в Німеччині боролися за свободу, але так само, як трирічному хлопцеві було байдуже до подій 1848 року, так він усе своє життя був нечулим до людських переживань. В той день, коли я народився, помер його батько, чиновник великого герцога Карла Августа Веймарського. Про обидві родинні події батькові сповістили одночасно; йому вже сповнилося двадцять чотири роки, і він був уже бащем, завдяки заснуванню поблизу Аахена великої суконної фабрики. Мій батько, що саме звільнився од обіймів ткалі, відказав, не задумуючись:

— Одним дармоїдом більше чи менше — це ролі не грає.

Коли його запитали, кого він має на увазі, батька чи сина, він відповів:

— Все одно.

І заявив, щоб у майбутньому його не турбували через такі дрібниці.

Наступного дня за сніданком його запитали, чи піде він на похорон. Роздратовано витираючи серветкою бороду від яєчного жовтка, батько перепитав:

— А хто помер: породілля чи немовля?

Йому збентежено відповіли, що обое живуть, а помер батько пана Амброзіуса фон Трюффеля, президент палати депутатів Фелікс Бенедикт барон фон Трюффель.

— Я й забув,— мовив батько.— Дайте об'яву до газети, якщо хочете, а мене залиште в спокої!

Моїй матері він звелів передати, що нізащо не утримуватиме довше її сина, ніж це передбачено законом. Він жаліє, що зв'язався з нею, і кожної хвилини готовий її відпустити.

Мій батько викрав мою матір, коли їйому було двадцять один рік, а їй двадцять чотири; вона була дочкою зубожілого бранденбурзького графа, майно якого було настільки обкладене, що дім, де він жив із своєю ніжною дружиною й п'ятьма гарненькими дочками, обшарпався, поля пустували, худоба була розпродана, а дочки ходили в саморобних суконьках, маючи тільки одне бальне плаття на всіх п'ятьох. Мій батько викрав наймолодшу графську дочку і одружився з нею. Після весілля виявилося, що він, будучи дуже неуважним, став жертвою власної помилки! На святі літньої ночі він бавився під кущем ліщини з одною графською дочкою, а зустрівши потім іншу, в тому ж бальному платті, домовився з нею про викрадення, яке й відбулося вночі, у дуже романтичній формі, з клятвами й поцілунками. Врешті він зрозумів свою помилку, безмежно розчарувавсь і не чіпав моєї матері до тих пір, поки одного разу, п'яний, натрапив на неї у ванній і знову з кимось переплутав, бо весь час говорив їй Люсі, а мою матір звали Доротея, заволік її до спальні, жбурнув на ліжко й згвалтував. Він не відпускав її од себе цілу ніч. То були останні обійми моїх батьків. Як бачите, я, хоч і не побував у курйозних обставинах Трістрама Шенді, теж знаю день свого створіння. Моя мати була нещасною жінкою. Через рік після моого народження вона захворіла і цілих п'ятнадцять років не вставала з ліжка. Батько приходив щоденно о восьмій тридцять після сніданку до спальні матері, зупинявся на порозі з капелюхом і рукавичками в руці, а взимку — в пальті і говорив: «Тобі краще, Доротея! Доброго ранку!» — потім обертався і, виходячи з кімнати, злісно грюкав дверима. Мати ненавиділа його і водночас боялася, наче диявола. Вона цілу ніч погано спала, з трепетом дожидаючи грюкоту дверей, що наступав так само невблаганно й неминуче, як день. Бідолапна скоро й померла. Мене ж він вигнав, як тільки я досяг повноліття.

Два тижні тому я зустрів в одному товаристві свого батька, якого називають тепер суконним королем Німеччини і який контролює більшу половину німецької текстильної індустрії. Він стояв у оточенні дочок хазяїна, юних дівчат модерного виховання, і обговорював з ними суму, за яку вони могли б йому віддатися. Батько цих дівчат, благочестивий і честолюбний чиновник, живе над своїми можливості і добивається посади у великій промисловості. А поки що він запрошує до себе всіх зацікавлених осіб,

зраджує інтереси держави й дбає про те, щоб їм надавалися державні кредити.

Батько, якого мучить шалена пристрасть до неповнолітніх і химерна скупість і для якого я так само байдужий, як кулі чи житель острова в Південному морі, обійняв мене й поцілував, поклявся, що зробить мене своїм спадкоємцем, чого, імовірно, ніколи не буде, і все це тільки для того, щоб я дав йому ті триста марок, за які котреєсь дівча дозволить володіти собою. Тремтячи од холодної лихоманки, викликаної старечою похіттю, і од гарячої лихоманки, зумовленої безсоромною жадібністю, він, що ніколи мене не помічав, а зустрівши в чужому товаристві, відав іронічно й стримано, потягнув мене до найвіддаленішої кімнати і, заслинившись, із слезами в старечих очах став вимолювати триста марок. Хоч старий мав, напевно, при собі кілька тисяч марок, адже був мультимільйонером, він замалим не помер від апоплексичного удару, коли подумав, що доведеться викласти з своєї кишені аж цілих триста марок. Коли я через кілька хвилин дав йому ці гроші і заявив, що він може їх не повернати, то він кинувся цілувати мої руки.

Ви питаете, дорогий Баллоне, навіщо я все це вам розповідаю? Щоб нарисувати неприкрашений образ людини та вилікувати вас од ілюзії, ніби ваші фатальні переживання з приводу ваших родичів є якимсь винятком. Повірте мені, всі люди схожі на своїх родичів, всі матері однакові, і ніхто, говорю я вам, не вартий того, щоб його вирізняти. Я не роблю різниці між людьми, себе теж не вважаю винятком, всі люди нічого не варти, ось чому ніколи не треба сперечатися ні з собою, ні з іншими. Бо коли б знайшовся хоч один випятач, тоді довелося б насилати на світ потоп і затопити всіх, окрім праведного Ноя. Але для цього немає найменшого приводу, отож можете заспокоїтись, мій юний друже!

Пан фон Трюффель устав і дивився крізь вікно вагона у піч. Баллон був збентежений; він не зінав, що казати. Раптом пан фон Трюффель обернувся, знову спокійно посміхаючись, і сказав:

— Погляньте, вже перші вогні Парижа!

2

Перші тижні в Парижі Баллон ходив так, наче перед ним відкривалося нове життя, більш того, він випробовував різні способи життя, як лікар випробовує на своїх пацієнтах

різні лікувальні методи, нові ліки і дієти, аж поки один пацієнт не помре, другий не знеохотиться й не поміняє лікаря, а третій і четвертий, всупереч або завдяки методові, не видужають.

Баллон марширував вулицями Парижа, наче новий Робінзон Крузо. Він відкривав нових людей, нову мову, нових ідеологів, інше світовідчуття, інші партії. Протягом багатьох років він був ніби замкнутий у сноторній атмосфері батьківщини, вдихав це улюблене холодне повітря найбільш патріотичними легенями в Німеччині; він любив свій народ, а хто цього не робить? Він любив свій край. Хіба він не був красивий? Сонце світило тут якось особливо, повітря мало свій запах, земля давала єдвабну рослинність, рідне болото було по-своєму чарівним і священним! Баллон любив німецьку мову понад усі мови світу, бо це була мова, за допомогою якої він найдосконаліше висловлював свої думки, краще, ніж дев'яносто дев'ять із ста його співвітчизників; він знов, що в світі є ліпші місцевості, ніж Шлессарт, але коли мріяв про щастя, то це було щастя у Шлессарті, всі ліси, ріки і люди з його мрій нагадували ліси, ріки і людей його батьківщини.

І раптом у країні, що була не такою чужою, щоб збуджувати тугу за батьківщиною, і не такою близькою, щоб замінити її, йому здалося, ніби рідна мова — тюрма, батьківщина — забобон, вітчизняні ідеї — фантастичні, рідне болото — бруд, а рідне повітря — сморід. Він виріс у час війни, переворотів, інфляції і післявоєнних зліднів переможеної й ошуканої країни, в період дискусій про безробіття, занепад Заходу і кінець гуманізму, про благословення й прокляття демократії, про варварство, наслідки техніки й американізацію.

Ось чому кожпа вулиця здавалася йому новим континентом, кожен француз — відкриттям, а кожна їжа — винаходом; Сена, дівчата, літератори, французька мова, кафе й омнібуси, площі й ліхтарі, робітники й поліції, світанки й сутінки, захід сонця і схід місяця, зірки й повії — все здавалося йому неповторно привабливим.

Він закохувався в усіх дівчат, втішався обідами, наче гурман, робив довгі самотні прогулянки, наче німецький поет, і вірив, що розпочав нове життя й притому найкраще, яке тільки може бути в цьому найкрасивішому і найкращому з усіх світі. Він був щасливий, як той закоханий, хоч не мав ще предмета свого кохання.

Перше розчарування принесла йому розмова, яку мав з паном фон Трюффелем кілька тижнів після свого прибуття в Париж.

На прогулянці в Люксембурзькому саду, опівночі, Баллон признався панові фон Трюффелю, що дуже щасливий, бо своїм пером завоював собі такого друга, як пан фон Трюффель. Той відповів, що вдячний, але він не читав жодної статті Баллона й у вічі не бачив того горевісного журналу «Свобода».

Була холодна січнева ніч 1930 року, тонкий шар снігу лежав на голих деревах парку і здавався у свіtlі ліхтарів зеленуватим, наче заморожені зірки в нічному небі. Баллон був збентежений: виходить, пан Росс обдурив його, коли казав, що пан фон Трюффель захоплений «Свободою» і статтями Бара й Баллона та бажає, щоб «Свобода», тобто один з редакторів, допомагає йому в справі німецько-французького єднання.

Нарешті пан фон Трюффель оволодів собою і заявив, що пан Стефан Росс — брехун, що не можна вірити жодному його слову, і він остерігає Баллона. (Баллон пригадав собі раптом, як «дядько» Росс остерігав його на прощання щодо пана фон Трюффеля).

Баллон перебив його:

— Виходить, що мене вам нав'язали?

— А ви гадали, що я вас домагався, дорогий друже, як Яків домагався Рахілі? — І він почав реготати, що аж у будинках, повз які вони проходили, відчинялися вікна і люди злякано визирали на вулицю, гадаючи, що почалась революція або когось вбивають. Але то були тільки два німці в Парижі.

Баллон не спав цілу ніч. Не роздягаючись, він метався по кімнаті в готелі, а сусіди грюкали об стіну, бо він не давав їм спати. Він прийшов до висновку, що повинен повернутися до Німеччини.

Вранці подумав про себе з презирством, але зостався в Парижі, зостався в почті пана Едуарда фон Трюффеля. У нього було таке враження, ніби він програв битву. З тих пір Париж перестав його чарувати.

Проте це був тільки початок його розчарувань. Він міркував: «Росс обдурив мене, Бар обдурив мене. Ошуканці... самі ошуканці! Ну ю що ж? Я не такий, як вони...»

Протягом наступних тижнів і місяців Баллон познайомився з десятками міст, сотнями людей; він жив у вели-

ких і малих готелях, на берегах морів, солопий подих яких доносився вранці до його ліжка, на побережжі великих озер, що виблискували в сяєві південного сонця, наче срібні брили, на берегах зелених рік, голубих і глинистих потоків, що протікали з шумом під високими мостами; зустрічав молодих дівчат, що закохувались у нього, бачив жінок, що збуджували його; дискутував з літераторами, журналістами, брав участь у переговорах з промисловцями, дипломатами, профспілковими керівниками і представниками партій; розмовляв з боями, кельнерами, швейцарами, повіями, дружинами міністрів, сестрами крупних поміщиків; давав чайові кондукторам спальних вагонів, редакторам, аташе, дружинам депутатів рейхстагу і обер-бургомістрам, лірикам і університетським професорам. Чайові майже завжди приймалися; іноді висловлювалось невдоволення з приводу розміру суми, тоді Баллон подвоював її і не зустрічав найменшого опору. Пан фон Трюффель пояснив йому: на сто людей він знайде сорок непідкупних. З них тридцять беруть подвійну суму. А тих десять, що залишаються, або ж дурні, або боягузи. Купити можна всіх, більшість їх аж надто дешева. Хто не бере грошей, навчав Трюффель свого учня, того можна спокусити красивими жінками. Кого не мучить жадібність або похіть, той честолюбний, п'є, грає в карти, сентименталіст і дає себе підкупити проявами дружби чи пишномовними фразами; ордени, титули, газетні статті, запрошення, потиски рук — все це сотні варіацій хабарництва. До непідкупних застосовують силу. Могутніх підкуповують мріями, бідних — грішими, безпорадних — силою, багатих — ідеалами, благородних — підлістю; немає людини, що не була б вразливою. Хто зіткнеться із спокусою, той стане її жертвою. Хто хоче панувати над людьми, хай їх спокушає. Ми багатіємо не завдяки чеснотам, а завдяки вадам наших близьких. Світ живе за рахунок своєї власної порочності. Добро, істина, краса — стерильні.

Але Баллона не можна було просвітити теоріями. Пан фон Трюффель, справді глибокий знавець людського серця, підкуповував людей, з якими хотів мати справу і яких дуже старанно вибирав. Баллона він вважав ідеологом і тому годував його теоріями. Проте Баллона можна було переробити тільки фактами, переживаннями й пригодами.

В березні 1930 року він заручився. Це були вісім найщасливіших і вісім найнечасніших днів у його житті. На

обіді, що його пан фон Трюффель дав на честь кількох французьких промисловців з нагоди успішного заснування картелю, Баллон познайомився з одним депутатом, членом радикально-соціалістичної партії, п'ятдесятілітнім провінціальним адвокатом з Ліона, що мав дуже маленькі ноги, взуті в найелегантніші лаковані туфлі, брильянтовий перстень на мізинці, широку чорну й м'яку, наче шовк, бороду і завите волосся. Його звали Люсьєн Роллан, він мав нав'язливі провінціальні манери баварського повітового прокурора. Його запросили, бо він був юрисконсультом ліонської індустріальної групи, з якою пан фон Трюффель вів переговори. Роллан мав тупий вираз обличчя, він постійно повторював останнє речення свого співрозмовника, наче завчав його напам'ять. Баллон, якому Трюффель доручив вивідати дешо од Роллана, говорив про різницю Берліна й Парижа. Він закінчив низку блискучих речень парадоксом, що в Берліні цивілізація — хвороба, а в Парижі — саме здоров'я, а Роллан, тримаючи праву руку з декоративно виставленим брильянтовим мізинцем і солдкувато посміхаючись, сказав: «Цивілізація в Берліні — хвороба, а в Парижі — здоров'я». Так він повторював заключні речення Баллона од закусок аж до м'яса, і тому, коли дійшли до сиру, Баллон почав безперервно ставити запитання, які пан Роллан теж повторював, але водночас змушений був і відповідати, черпаючи з власних духовних резервуарів. Під кінець пан Роллан видався Баллону цілком нестерпним, і він дуже дивувався, що такому йолопу, який, поглинаючи суп, смокав губами, наче померанський поміщик, після м'яса колупав у зубах, як прусський генерал, а вино дудлив, як гайдельберзька студентська корпорація, передрікали велике політичне майбутнє і твердили, ніби ця людина має шанси стати міністром. На його фраці виднілися плями од соусу історичної давнини, проте його вважали мільйонером. Виріши в багатстві, він не мав грошей на навчання, бо його батько збанкрутівав і одружився з кривою, косоокою й горбатою донькою старого лихваря з дуже поганою репутацією, який визначив молодому подружжю місячну ренту в п'ятсот франків, а також нотаріально оформив чоловіка своєї єдиної доньки своїм єдиним спадкоємцем. Коли той помер, виявилося, що він тільки хвалився, ніби має в Ліоні шість будинків, паровий млин і виноградники. Насправді ж залишив стільки боргів, що Роллан, за порадою адвоката,

відмовився перейняти спадок. В шаленстві він послав свою криву, косооку й горбату дружину па півроку до родичів, де вона, на його велике щастя, померла од тифу. Роллан одружився незабаром з сорокалітньою рябою селянкою, що була на дванадцять років старша од нього і мала два будинки — в Ліоні й Парижі, а також державні облігації на сто п'ятдесяти тисяч золотих франків. Після того відкрив юридичну консультацію і протягом короткого часу здобув собі велику клієнтуру. Його вважали хитрим і ощадливим, пастирливим чоловіком. Через три роки дружина втекла з молодим, дуже гарним і дотепним священиком, з яким провела в Неаполі вісім тижнів, після чого обое отруїлись в одні з гарячих зоряніх літніх ночей, бо, як писала вона панові адвокату в сп'янілому од пестощів прощаальному листі, земля не є місцем для істинного й тривалого кохання, а небо солодкої Франції затъмарилося б, дивлячись на безсоромне обличчя паскудної жінки, яку покинув коханець.

Роллан одержав листа, виждав рік і посватався до найкрасивішої дівчини в Ліоні, Аліни Бомбар, дочки багатющого ліонського промисловця. Аліна прийняла сватів Роллана, а її батько сказав зятеві, що дасть за дочкою не більш як п'ятдесят тисяч посагу, а після його смерті їй перепаде ще трохи.

Всю цю історію розповів Баллону сам Роллан, з яким той дуже часто зустрічався і який полюбив його та врешті запросив до свого дому. Баллон з першого ж погляду захався в юну Цецілію, що саме вийшла з монастиря. Вона мала темно-руяве волосся, тендітну дівочу постать, але в її руках, манері триматися, ході й жестах відчуvalася чуттєвість дозрілої жінки, що дурманила, наче п'янкий запах диких квітів. Обличчя було зовсім чисте й ніжне, погляд темних блискучих очей сповнений несвідомих обіцянок, мрійливий, наче прадавні казки, проникливий і полохливий, неприступний і піддатливий. У своєму житті Баллон ще не чув такого мелодійного голосу. Він побачив її й заціпенів од подиву; відтак заговорив такою блискучою французькою мовою, що навіть депутат позаздрив йому. Коли замовкав, Цецілія забувала про нього. Коли говорив, пожирала його очима. Коли хвилину перегодом зостався з нею в кімнаті, то почав бурхливо освідчуватися їй. Після п'ятого речення вона кинулася йому на шию й підставила свої вуста.

Не попрощавшись, Баллон покинув мешкання депутата, промчав вулицями уздовж пристані й побережжя Сени, стрибнув у таксі і, приїхавши до готелю, вбіг до кімнати Трюффеля, щоб сказати йому, що мусить одружитися з Цецілією або померти, але Трюффель кудись вийшов, не залишивши запіски, і Баллон подався до бару на Монпарнасі й почав пити віскі, слив'янку, портер, содову воду, коктейлі, і знову содову воду й малинову настойку, і знову содову воду та яблучну настойку, і, врешті, важке бургундське.

Три дні пролежав у ліжку, па четвертий день пішов до Роллана і попросив руки Цецілії. Він одержав її. Хоч був дуже здивований, бо гадав, що Роллан викине його через вікно. Баллон був щасливий, Роллан і дружина обійняли його, а Цецілія поцілуvala.

Вже наступного дня о п'ятій пополудні Цецілія прийшла до його кімнати в готелі й віддалася йому.

Вона не була вже цнотлива. Баллон, помітивши це, упав з сьомого неба на один поверх нижче. Вона розповіла, що в монастирі її спокусив сповідник, коли їй сповнилося п'ятнадцять років. Відтоді вона з огидою відмовлялася од будь-яких пестощів, отже, з п'ятнадцяти років знову була цнотлива і не кохала ще нікого, окрім свого Шарля, тобто Баллона.

Баллон ще ніколи не бачив такого принадного тіла, в ній було стільки природної, стільки хмільної ніжності, в кожному русі відчувалося стільки таємниць, що він знову підстрібнув з шостого неба на сьоме.

Через день після того — він ще не осміявся розказати панові фон Трюффелю про свої заручини — Баллон зайшов до мешкання депутата і застав матір у непритомності, а дочку — в сльозах, одні слуги були збентежені, другі — занахабнілі, скрізь панувало таке безладдя, наче землетрус поперекидав меблі, позривав лампи й килими, повідмикав валізи і шухляди і спорожнив шафи.

Баллон злякався, він став оглядатися навколо, чи в квартирі немає розбійників. Потім обійняв Цецілію, але вона, не кажучи й слова, вирвалась. Мадам Роллан тим часом опритомніла і почала читати лекцію, в якій говорила про свою побожність і перелічувала милостиню, яку за своє життя роздала жебракам. Баллон переборов себе її звернувся до слуг. Вони мовчали, тільки покоївка, двадцятирічна кокотка з паризького передмістя, сказала, що

тут побувала поліція, зробила обшук і забрала частину листів разом з паном Ролланом.

— Але ж чому? — запитав нетерпляче Баллон.

— Як ти можеш розмовляти з покоївкою? — вигукнула раптом Цецілія.

Баллон кинувся до неї, сів у крісло, а Цецілію посадив собі на коліна й поклявся всіх їх урятувати.

Цецілія слухала його й посміхалась, назвала своїм малим пімецьким дурником і вийшла разом з ним. Вони провели в його готелі кілька щасливих годин, потім він відвів її, купив, повертаючись, вечірню газету й прочитав, що пан Роллан, депутат палати і кандидат у міністри, арештований, що він, будучи опікуном неповнолітніх, розтринькав належні їм гроші — два мільйони, що його свекор, якого вважають мільйонером, оголосив минулого тижня в Ліоні про своє банкрутство, що Роллан намагався шантажувати відомого німецького комерсанта, пана фон Гр., який перебуває в Парижі з метою погодження французько-німецьких промислових інтересів, що пан фон Тр. допіс на Роллана в поліцію, що пан Роллан заручив свою дочку з молодим німцем на ім'я К. Б., який, як розповідається, є незаконним сином і, напевне, спадкоємцем пана фон Тр. і котрий у літературних колах Парижа агітує за німецько-французьку єдність.

Баллон не вірив своїм очам. Він купив кілька інших газет, побачив усюди такі ж повідомлення, скопився за голову й помчав до пана фон Трюффеля, що, як сказав йому швейцар, вже декілька разів питав про нього.

Пан Трюффель зустрів його з газетою в руках.

— Що ви на це скажете, юний друге?

Баллон скопив руку Трюффеля, потім відступив крок назад і заявив:

— Я — найнешансніша людина в світі! Мною гралися, обдурували, а я, дурень, цього не бачив. Я кохаю Цецілію Роллан. Вона — ангел. Якщо ви будете проти цієї дівчини, тоді, мій пане, жалюгідні аргументи розуму нічого не зарті.

— Ви закохані? Хіба ви ще мало надивилися на світ, мало побували за кулісами, мало бачили егоїзму, злоби, проституції, шахрайства, жадоби до грошей, заздрості, зради, ганебних вчинків? Скільки ж океанів людської підлоти потрібно, щоб втопити вашу дитячу віру в добро, правду, красу?

— Всі, хто вірить,— мовив уже зовсім спокійно Баллон,— вірять в істину, справедливість, непогрішимість; всі релігії проповідують цю божественну трійцю, науки будують на ній свої методи, з нею рахуються всі політичні вчення, а також міфології. Не можна жити, не вірячи.

— Не можна вірити, не поживши. Але чи ми обов'язково мусимо вірити? — запитав Трюффель. — Більше того, я заявляю, що не можна жити, не втративши віри в істину, справедливість, красу чи непогрішимість! Але ви поганій учень. З кого ще зірвати мені маску?

— Цецілія,— озвався Баллон,— я приведу вам Цецілію.

Та коли він з'явився у Ролланів, покоївка сказала, що мадам і мадемуазель немає дома. Наступного дня — те саме. На третій день Баллон дав покоївці стофранковий банкнот. Вона впустила його досередини, гукнувши:

— Що ви робите, мій пане, щегайно верніться!

Баллон проник до будуара пані і застав її з оглядним коханцем, який перелякано відскочив і зачинив двері. В сусідній кімнаті Цецілія бавилася ще з огляднішим паном.

Хвилину перегодом вона вийшла, наблизилась до його і пролепетала:

— Це батьків друг, він хоче нам допомогти.— Вона простягнула нареченому руку, він хотів її обійтися, але втратив свідомість і силу волі; раптом з другої кімнати вибігла мадам, луснула Цецілію по лиці, і дівча, ридаючи, побігло до «батькового друга».

— Що це значить, мадам? — промирив Баллон.

Але та луснула і його й гукнула:

— Арістіде! На допомогу! Цей пан чіпляється до мене!

Баллон стояв у нестямі. Коли оглядний пан підійшов, став схвилювано розмахувати руками й впливати потоки слів, вказуючи на стрічку Почесного легіону й проклинаючи нахабних іноземців, Баллон повернувся й кинувся до дверей, біля яких стояла покоївка, голосно лаючи його і водночас моргаючи очима. Він поїхав до готелю, упав на ліжко і лежав там з головним болем, не в силі щось забагнати. Через кілька годин після цього з'явилася Цецілія, красива, як ангел, в очах — невинність, в кожному русі — ніжність. Баллон глянув на неї й подумав, що вона змія або повія, але він був перед нею безпорадний, безсилій, безвольний, вона могла робити з ним, що заманеться.

Цецілія окинула суворим поглядом розбурхане ліжко, глянула на нього з байдужістю могильника. Коли б вона наказала йому підпалити себе сірником і поволі згоріти перед нею, він зробив би це без вагання, навіть з присміністю, але вона нічого не вимагала.

Тільки мовила:

— Я розірвала наші заручини і заручилася сьогодні з паном Олександром Мортелем, він — сенатор і допоможе татусеві.

— Цеціліс,— простогнав нещасний Баллон,— а наше кохання?

— Кохання? — сказала наймелодійнішим у світі голосом Цецілія.— Ти вірив в усі казки, ти набрид би мені вже після півроку спільногого життя, я нудьгуvalа б з тобою; мене не спокушали ніякі сповідники, а пан Гастон Жену, йому двадцять два роки і він служив в армії, яка захищає нашу вітчизну. Я кохаю його. Ти став би моїм чоловіком, але я тебе не кохала б, я кохаю тільки своїх батьків і лейтенанта Гастона. Я вийду заміж за Олександра Мортеля, у нього півмільйона франків.— Подавши Баллону руку, кинула «до побачення» й пішла.

* * *

Через кілька днів пан Трюффель сказав Баллону:

— Я іду до Берліна. Вам теж необхідно покинути Париж. Повернутися до Берліна вам, можливо, зараз неприємно. Ідьте до Женеви. Через два тижні я теж буду там.

Баллон глянув на нього.

Пан фон Трюффель запитав:

— Ви нічого не знаєте?

— Я? — відкazав Баллон.— А що?

— То ви не знаєте, що пана Люс'єна Роллана випустили з тюрми? Подейкують, що йому надто багато відомо про кількох членів теперішнього уряду, які причетні до фінансових скандалів останніх років. Відомий сенатор Олександр Мортель погодився полагодити справу з грішми неповнолітніх. Частина преси пише, що сума, якої бракує у касі адвоката Роллана, становить тільки сто сімдесят тисяч і що їх розтратив не шанований депутат, а шеф його канцелярії.

— Шеф канцелярії...

— Це вигадка друзів сенатора Мортеля, що, як говорять, стане зятем пана депутата,— додав пан фон Трюффель.

- Я знаю,— сказав Баллон.
- А ці статті ви знаєте?
- Які статті?
- В газеті «Вечірній Париж» і в берлінському журналі «Література й політика», остання підписана вашим другом Баром.
- Я не читав цих статей,— мовив Баллон.— Про що там ідеться?
- Про вас, дорогий друже,— відповів пан фон Трюффель.— «Вечірній Париж» пише, що ви — німецький промисловий шпіон, що я вас оплачує, що вас уже викинули з редакції одного німецького журналу, що ви заплутані в брудну аферу одного тутешнього депутата, газета домагається, щоб уряд вислав вас із Франції, щоб суспільство вас бойкотувало, а преса щоб доносила на вас.
- Це підлість! — закричав Баллон, тремтячи всім тілом.
- Найнеприємніше,— продовжував пан фон Трюффель,— найнеприємніше, що ваш друг Бар пише те саме, тільки в м'якшій формі; він твердить, ніби ви служите одній німецькій промисловій групі, що ви — зрадник, що ви, ймовірно, одержуєте гроші од мене і од французьких промисловців!
- Я не винний! — вигукнув Баллон.— У мене були найкращі наміри. Я ніколи не думав про себе, усе своє життя дбав про інших, клянуся вам!
- Заспокойтесь,— звернувся до нього пан Трюффель.— Особисто я вірю, що у вас чесні наміри.
- Баллон пополотнів. Він задихався. Пан фон Трюффель схопив його за руку, боячись, що той упаде.
- Чи ви... ви теж вірите... що я від Франції... гроші... що я брав гроші?
- Нітрохи не вірю, дорогий Баллоне. Адже я вас знаю. Візьміть себе в руки. Будьте мужчиною! Коли б я вам не довіряв, то відмовився б од ваших послуг. Я посилаю вас до Женеви. Через десять-чотирнадцять днів я теж туди поїду... Страйвайте! Куди ви біжите? Ради бога, що з вами сталося?
- Баллон, наче п'янний, поплентався до дверей. Трюффель піймав його вже в коридорі і силоміць затягнув до кімнати.
- Пустіть мене! — кричав Баллон.— Пустіть! Ви не маєте права! Я — вільний. Я можу робити все, що хочу!

— Усе, що хочете,— запевнив його Трюффель, але не пускав.— Ви цілком вільні! І можете робити все, окрім дурниць. Ради бога, у своєму житті я пережив гірші кризи, будьте мужнім, дорогий друже, у цьому мерзенному світі все можна подолати, окрім смерті, ви ще такі молоді, тільки дурень ображається, коли його називають негідником, у вас є вороги, так бийте їх, а не себе!

Він ще довго вгощав безтямного Баллона подібними фразами, повів його до кафе, стежив, щоб Баллон їв, потім подався з ним до бару на Монмартрі, і вони почали пити, спочатку пільзенське, потім джин, віскі, содову воду, горілку, абсент, мокко й турецьку каву. Обидва були напідп'ятку, коли, побравшись під руки, шкутильгали нічними вулицями Парижа до свого готелю. Обидва виголошували монологи й говорили одночасно. Недалеко од готелю Баллон зупинив пана фон Трюффеля, що почав нарікати на Наполеона.

— Послухайте! — закричав Баллон, ридаючи й сіпаючи його за рукав.— О господи, послухайте ж мене: шістнадцятирічне дитя, тільки-но з монастиря, зворушливо-чисте, я був упевнений, що воно мене кохає, що Цецілія мене кохає, чуєш, Трюффеле, я гдав, що Цецілія мене кохає; розпуста, Трюффеле, одна розпуста; ти гарна людина, аж надто гарна; а знаєш, як звуть диявола? Цецілія. Тъху на цей світ! Трюффеле, ти був моїм учителем, слухай же, я починаю підозрювати, стара падлюко, чи не твоя це вина?..

— Я — не Наполеон,— відповів пан фон Трюффель.— Я не вірю, що я Наполеон, мені так погано, дорогий друже, так погано!

— Хіба мої заручини не справа твоїх рук? — закричав Баллон і став лупцювати беззахисного дідугана, що, спершись об ліхтар, бл涓ав.— Хіба ця історія з Цецілією — не твоя справа? Це неможливо, Трюффеле! Ти не можеш бути таким негідником! Це неможливо! Але чи є хоч одна підлість, що була б неможливою в цьому світі?..

— Ге,— бовкнув пан фон Трюффель, якому трохи полегшало,— я чую, що хтось там говорить мені «ти». Обернися, Баллоне, і поглянь, дорогий друже, хто там мені тикає! Я цього не потерплю. Ти можеш казати мені «ти», бо ти мій незак... мій не... мій незаконний! — І він почав голосно реготати, кашляючи й ригаючи; його спина здри-

галася, наче од сильних ударів, язик заплітався. Поряд з ним ішов тендітний Баллон, ридав і белькотів:

— Я втратив свою честь! Втратив честь! Втратив усе! Я пропав!

3

В Женеві Баллон познайомився з вищою школою цинізму. Тут були дипломати, що кричали про мир і роззброєння, акціонери, що будували фабрики зброї. Всі будяки цивілізації розквітали на красивих берегах Женевського озера. Союз народів був школою Європи. Тут навчали найжахливішої зради, як зловживати великими ідеями.

Пан фон Трюффель з кожним місяцем ставав все активнішим, він їздив від столиці до столиці, брав участь у всіх післявоєнних конференціях, організовував картелі, добивався кредитів для Німеччини, виступав за мир у Берліні й Парижі, Женеві і Лондоні, а тексти виступів готовував йому Баллон, що супроводив пана фон Трюффеля всюди, крім Берліна, що його Баллон вперто уникав. Спочатку він публікував великі статті в усіх великих журналах Європи, іноді його друкували заради його імені, іноді — заради вимог, часто дорогу до журналів прокладали йому зв'язки Трюффеля. Той знав пів-Європи, тобто кілька сот політиків, дипломатів, письменників, журналістів, промисловців, власників газетних концернів, міністрів, банкірів, шпигунів, спекулянтів, а до того ж і їхніх дружин та коханок, кокоток і повій.

Спочатку Трюффель давав Баллону свободу, але після невдалих заручин йому довелося вносити в свої статті зміни: викреслювати речення, вставляти, модулювати, поспілати свої статті до газет, які надавали їм зовсім іншою звучання. Врешті Трюффель велів Баллону писати для нього промови, що не мали нічого спільногого з миром, Європою, гуманізмом і т. д. Трюффель, весело сміючись, говорив, що користується тільки талантом Баллона, що бачить у цьому вияв їхньої дружби. Баллон вагався й опирається, але згодом дав себе переконати. Спочатку він писав тексти виступів пана фон Трюффеля таємно й безкоштовно, виступаючи офіціально лише як юристконсульт і шеф преси, потім став отримувати за участь у широко розповсюдженні діяльності пана фон Трюффеля солідні суми. Врешті дійшло до того, що іноді, коли Трюффель полагоджував термінові справи в іншому місці, Баллон виступав при-

людно з доповідями, які таємно писав для пана фон Трюффеля.

Він цілком був підкуплений. Але пан фон Трюффель обдурював його, грався з ним, водив за ніс. І робив це з багатьох причин, які іноді навіть суперечили одна одній. Важко зрозуміти, що спонукає людину підкуповувати інших людей.

Немає сумніву, що пана фон Трюффеля принаджувала красномовність Баллона, його простодушна здатність відчувати добро і любити правду. Йому подобався той незгаслий вогонь, що нагадував власну юність, але це тільки так здавалося, бо, внаслідок особливих обставин, юність пана фон Трюффеля нагадувала долю переважної більшості сучасної молоді, позбавленої ілюзій, ідеалів, вогню, зріlostі, мудрості й досвіду. В своїй юності пан фон Трюффель був вельми схожий на теперішнє покоління. Та його обігнали. Безперечно, пан фон Трюффель захоплювався й упевненістю Баллона. Вона подобалася йому, і тому він піддавав її випробуванню.

Врешті-решт Трюффель прагнув опустити молодого Баллона з висоти його ідеалів до свого власного рівня та передати йому надійність і широчінь свого власного знання світу й людей. Крім того, це було корисне й для діяльності пана фон Трюффеля.

Одного разу пан фон Трюффель доручив Баллону поїхати до Монте-Карло й розшукати пана Еріка де Зібенблюта, попереджаючи, щоб він не переплутав його з паном Теодором де Зібенблютом, головним редактором націоналістичної мюнхенської газети. Пан Ерік де Зібенблют — генеральний секретар пана Абеля Бекада, французького автомобільного промисловця, президента північнофранцузького сталевого тресту і власника великої щоденної газети. Ця газета виступала досі проти будь-якого німецько-французькогоєднання. Пан фон Трюффель познайомився з Еріком де Зібенблютом у Женеві. Останній виявився податливим. Можливо, Баллон зуміє переконати його в необхідності німецько-французькогоєднання. Пан фон Трюффель має на меті організацію картеля між північно-французьким і рейнсько-вестфальським сталевим трестом. Пан Абель Бекад — всього-на-всього автомобільний слюсар, а пан Ерік де Зібенблют — його консультант. Це доручення було огідним Баллону. Він не розумів, чому вже давно не перестав працювати на пана Трюффеля.

Моральна вартість його діяльності для пана фон Трюффеля здавалася Баллону мізерною, він починав сумніватися в тім, що здатний застосувати на практиці свої ідеї. В похмурі години, дожидаючись після безсонної ночі нового світанку, він дедалі більше зневірювався в цих ідеях і кожного разу збирався покласти край своїм даремним зусиллям.

«Це остання спроба», — сказав він собі і поїхав до Монте-Карло. Було пізнє літо 1930 року. Рів'єра кишіла од курортників, в готелі «Д'Англетерр» швейцар підвів Баллона до стола у великий залі, за яким сиділо троє панів, дуже схожих один на одного; кожному з них було під п'ятдесят, кожен мав сяючу лисину, вузькі ясно-сині очі, широкі хтиві носи, товсті червоні губи і великі черева; на кожному з них були сірі костюми найкращого крою, світло-жовті, начищені до бліску туфлі; всі троє пили англійський чай і поглинали безліч сендвічів; всі троє мали рожеві, гладко вибріті щоки, що пахли парфумами Коті; всі троє елегантно і дуже риторично розмахували в повітрі руками, голосно розмовляли й перебивали один одного. Коли Баллон підійшов, всі троє членно встали, подали йому руки й попросили приєднатися до них.

Виявилося, що було аж троє братів фон Зібенблют, які представляли собою балтійську аристократію: Ерік, Теодор і Йоель. Ерік став французьким націоналістом, Теодор — німецьким націоналістом, а Йоель був неробою, кишенськовим злодієм інтернаціонального масштабу, найкращим другом усіх крупних ювелірів і торговців старовинними речами в Берліні, Флоренції, Парижі, Лондоні, Нюрнбергу й Амстердамі. Він був найбагатшим з усіх братів і частенько, щоб зробити собі присмішту, запрошуав обох на кілька тижнів на міжнародні курорти, частуючи їх по-королівськи в розкішних залах великих готелів. Його принципом було не займатися в ті тижні свою професію, щоб не компрометувати братів. Чесні брати зневажали його, хоч він був розумніший і значно багатший од них і в своїх колах більш поважаний; він мав також м'якіше серце і робив світу менше шкоди; був освіченим, чесним шахраєм, якому всі друзі й всі комерсанти цілком довіряли і могли довіряти. Йому було п'ятдесят, Еріку — сорок дев'ять, а Теодору, любимчику сім'ї, — сорок сім. Їх батько бігав за кожною спідницею, пиячив, грав у карти.

Він заробляв собі на життя пшигунством, спочатку на російській службі проти Австро-Угорщини, потім на австро-угорській службі проти Росії і, нарешті, на російській та австро-угорській службі проти Росії й Австро-Угорщини одночасно. Коли йому сповнилося п'ятдесят, він кинув Австро-Угорщину, Росію й свою балтійську дружину з трьома хлопцями, щоб утекти з Сабінкою, польською кельнеркою з літнього ресторану, до Монте-Карло, де протягом трьох років жив на свої заощадження, а потім за рахунок Сабінки, яка називала себе графинею Сабіною Витечковою, багато кохала і в цей спосіб здобула великі гроші, зробивши постарілого пана фон Зібенблюта своїм шофером і садівником в маєтку поблизу Кана. Позаяк батько не турбувався про родину, всі турботи взяв на себе найстарший син, який уже в тридцять років вештався по ярмарках, відкритих ресторанах, танцювальних залах і трамваях, спритно спорожнюючи кишені своїх земляків, і, незважаючи на свою бурхливу молодість, тільки тричі до двадцять першого року життя скуштував тюрми. Та все це були юнацькі вибрики. Ставши дорослим, він узяв себе в руки і більше не попадався. Йоель, що мав почуття родинної честі й родинної вірності, послав своїх братів до гімназії, потім — на вищі студії до Цюриха, Берліна й Відня, влаштував їх на добре посади в Парижі і Мюнхені, підтримував і надалі, дуже радіючи, що обидва брати досягли великих успіхів і стали щанованими й солідними людьми, словом, замінив братам батька і матір. Їх мати, піддавшись велінню серця, відкрила в Неаполі дім розпусти, але незабаром, як то кажуть, погоріла; дім перейняв од неї відомий римський сенатор, який був настільки великудушним, що дозволив їй продовжувати в ньому своє ремесло, незважаючи на немолоді вже літа. Це був, без сумніву, благородний вчинок, вигідний також із фінансового боку. На матір був великий попит. Йоель, власне кажучи, поїхав до Неаполя заради неї й запропонував організувати в Каїрі новий заклад, обіцяючи постачати щонайліпший матеріал з Саксонії, Бретані, Варшави, Відня, Будапешта, шотландським, єврейським, датчанським і мешканським Кельна, але баронеса фон Зібенблют відхилила цю пропозицію. Вона заявила, що почувась себе нещасною жінкою, бо не може бути ні дружиною, ні матір'ю, ні комерсанткою, їй пе подобається жодна робота, а от зараз вона задоволена;

у неї добрий нагляд, добре виховані клієнти, в неї хороша репутація, квартира, її відвідують павільйони службовці поліції й муніципалітету, словом, вона задоволена.

— Ти — балтійка, — вигукнув Йоель, — ти — баронеса, мати двох видатних діячів і патріотів, яких чекає велике майбутнє! Подумай про честь родини, про добре ім'я моїх братів!

— Про них краще мовчи! — закричала обурена баронеса. — Вони навіть не пишуть своїй матері; мені стало відомо, що Теодор кілька днів гостював у Неаполі. Він не навідався до своєї матері. — І баронеса змахнула з своєї малинової щоки материнську сльозу.

Засмучений, повертає Йоель до готелю, украв, скоріше, щоб розважитись, аніж з необхідності, в одної багатої американки, що займала в готелі аж три кімнати, коштовності на суму двадцять тисяч доларів і подався в Монте-Карло, щоб угостити своїх братів, продавши по дорозі коштовності за чотири тисячі доларів. Брати видалили Йоеля за вченого. Коли хтось починав розпитувати, Йоель пояснював, що студіє палеонтологію. В тюрмі він вивчив напам'ять кілька популярних наукових брошур про виникнення й праісторію світу.

Баллон, для якого щирість була найкращим дипломатичним прийомом, вже наступного дня чистосердно заявив, що пан фон Трюффель доручив йому схилити пана фон Зібенблюта на бік німецько-французького єднання, бо, здобувши пана фон Зібенблюта, ми здобудемо для цього все — вплив, могутність і громадську думку.

— Адже відомо, — продовжував одверто Баллон, — що Європою керують секретарі, незалежно од того, як їх титулують: чиновниками центрального апарату, генеральними директорами чи генеральними секретарями. Сьогоднішні управителі схожі на старофранцузьких дворецьких, що мали в своїх руках усю владу, в той час як королі розтринькували державне майно. Незабаром секретарі, окрім фактичної, захоплять у Європі це й номінальну владу, незважаючи на панівну форму уряду, і коли б ми домоглися, щоб найкращі й наймудріші люди стали скретарями Європи, то зробили б велике діло.

Викладаючи цю точку зору, Баллон почував себе не дуже-то добре, але пан фон Зібенблют, з яким він проходжувався по побережжю Середземного моря, був захоплений.

А коли Баллон, бажаючи в делікатний спосіб полестити генеральному секретареві промисловця, розказав, що вони з паном Трюффелем співпрацюють, наче два інтригани,— Трюффель, прикриваючись миром народів, добивається більших промислових позик, а він, Баллон, під виглядом промислових союзів — блага двох народів,— то пан фон Зібенблют сердечно розсміявся, потис йому руку й запевнив, що дуже любить такі маневри і що він, між іншим, геж є рішучим противником будь-яких національних кордонів і бар'єрів, що він також прагне миру й вільної торгівлі, скасування усіх мит, ворожнечі, обтяжливих законів і тюрім.

Баллон був щасливий.

— Отже,— сказав він,— ми домовилися. Укладемо угоду, угоду секретарів! Коли доброзичліви люди об'єднуються, щоб служити добру, то тільки диявол зможе перешкодити їхнім намірам. Я негайно передам панові фон Трюффелю вашу думку. І сподіваюся найкрапціх наслідків. На карті — благо наших країн.

— Вважатиму за честь, але скажіть мені передусім: хто такий пан фон Трюффель і чому цей пан так цікавиться думками приватних учених? Чи пан фон Трюффель геж палеонтолог? І чи не переоцінюєте ви часом значення моєї точки зору для Куби й Німеччини? Адже я маю кубинське громадянство.

— Хто ж ви такий?

— Йоель фон Зібенблют.

— Тоді ви не генеральний секретар пана Абеля Бекада?

— Це мій брат Ерік де Зібенблют,— мовив сповнений гідності Йоель фон Зібенблют.

Баллон був у відчай, доведеться ще раз повторювати свою пропозицію справжньому Еріку де Зібенблюту!

Усі плутали братів, навіть персонал готелю і кокотки, за якими вони волочились кожного вечора, пританьковуючи й кидаючи полум'яні погляди. Брати використовували іноді для жарту свою велику подібність, вони заміняли один одного, старший грав роль молодшого і навпаки.

В особі пана Еріка де Зібенблюта Баллон зустрів набагато небезпечнішого партнера, ніж його високочепій брат, Йоель.

Баллон уже жив три тижні в Монте-Карло і насили упирається спокусливій принадності одної флорентійки, що

мала красиву фігуру, цікаве обличчя, їмовірно, багато грошей і природного розуму і, незважаючи на це, стала коханкою усіх трьох панів фон Зібенблют; принаймні ніхто, окрім трьох братів, і навіть вони не могли б з усією впевненістю сказати, чи Карола Барукетті була коханкою одного, двох, трьох чи ні одного з баронів фон Зібенблютів, бо всі три брати кохали її в однаковій мірі, всі три ревнували її один до одного, уважно стежачи за тим, щоб на танцях чи на прогулянці, в розмові чи в цілуванні випещеших гнучких і красивих дівочих рук ніхто з них не мав найменшої переваги. Коли Карола фліртувала з Баллоном, вона попросила його статті, прочитала їх, похвалила, цитувала їх час од часу, посміхалась до нього, запрошувала до себе, гралася його пальцями, гуляла з ним уночі в темних відлюдних алеях, брала його за руку, тулилася до нього, ходила з ним купатись, їздила в автомобілі, позичала в нього невеликі суми для ігорного залу, заявляючи, що Баллон приносить їй щастя, кинулася одного вечора йому на шию, коли вони стояли біля дверей її кімнати, обсипала гарячими попілунками і тут же втекла до кімнати, залишивши його під напіврозчиненими дверима, і стала зсередини вести з ним розмову, яку Баллон не продовжував тільки тому, що після перших же слів стрибнув до ліфта, що саме піднімався вгору. Баллон, як і всі наїvnі люди, мав дуже романтичні погляди, почерннуті з поганих романів та ілюстрованих газет. Він вважав Каролу платним шшіоном — принадою пана Еріка де Зібенблюта. Говорячи взагалі, він не мав рації, але в цьому випадку він не помилявся. Ерік де Зібенблют справді побився з Каролою об заклад, що їй не вдасться спокусити Баллона.

Баллон збирався вже від'їжджати і написати панові фон Трюффелю листа, що його місія, на жаль, не вдалася, коли пан Ерік де Зібенблют заговорив з ним, на диво легко пристав на його пропозицію і навіть розробив проект картелю.

Через вісім днів після відправки копії проекту панові Абелю Бекаду і панові фон Трюффелю в близькій до великої індустрії німецькій газеті і у французькій газеті пана Бекада повідомлялося, що починається утворення сталевого картелю, передусім з метою майбутнього озброєння Німеччини за участю французької важкої індустрії. Через два дні після цього з'явилося спростування у біль-

шості французьких і німецьких газет: у переговорах між північно-французьким сталевим трестом і рейнсько-вестфальським сталевим трестом, які щасливо закінчилися, ні слова не було сказано про нове озброєння Німеччини. З ширим обуренням французька преса запротестувала проти цього. Німецька ж преса протестувала проти ганебного наклепу, ніби Німеччина потребує промислової допомоги Франції. Німецька промисловість, яку тільки-но передбачено на раціональних засадах, цілком готова до будь-якої випадковості.

«Неможливо,— писалося потім у газеті пана Бекада,— щоб у неофіційних переговорах між французьким генеральним секретарем північно-французького сталевого тресту і юрисконсультом одного німецького банку, призначеним зовсім недавно генеральним секретарем рейнсько-вестфальського сталевого тресту, особою, яка, ймовірно, не має нічого спільногого з паном Б., що рік тому брав участь у німецькому мирному русі, були зроблені будь-які натяки відносно можливості озброєння Німеччини; їх розмова носила цілком приватний характер».

Через день після цього націоналістична газета в Мюнхені, головним редактором якої був пан Теодор фон Зібенблют, опублікувала статтю, в якій називалися імена генерального секретаря Еріка де Зібенблюта і Карла Баллона, стверджувалася його тотожність з відомим політичним журналістом Карлом Баллоном.

Через три дні Карл отримав од пана фон Трюффеля листа, в якому той поздоровляв його з призначенням на пост генерального секретаря рейнсько-вестфальського сталевого тресту, писав, що це — винагорода за успіхи в організації картелю і що він, Трюффель, по-батьківськи домагався для його цієї нагороди.

Баллон був страшенно обурений, засмучений і ображений, він зрозумів, що його скомпрометовано на кілька років, він настільки впав у відчай, що не вживав ніяких заходів, не протестував, не давав спростовань, навіть не виїжджав з Монте-Карло, і коли ввечері Карола запропонувала йому оглянути в її кімнаті кілька фотографій, він тут же погодився й пробув у неї цілу ніч. Пан Ерік де Зібенблют з приємністю заплатив за приємність пана Карла Баллона. Карола тішилась, що виграла.

Тільки брати Ерік і Теодор сварилися між собою. Ерік не любив, коли його ім'я згадували в пресі.

— Ти мене продав,— кричав він до Теодора,— продав, наче наймерзеніший репортер! Я осоромлений, мене послали в Африку, а ти виказав мое ім'я; я не стану вже говорити про честь нашої родини, але хіба ти не дорожиш життям, кар'єрою і щастям свого брата? Ти — Каїн!

Затиснувши кулаки, розлючені брати кинулися один на одного в кімнаті готелю, і, коли б не Йоель, ледащо й ганебна пляма родини, фальшивий приватний учений, хтозна, чи в той вечір три брати прийшли б на вечерю здорові й життерадісні, в своїх надзвичайно елегантних фраках і у супроводі Кароли, хтозна, чи вони не повбивали б один одного, і тоді лише Йоель презентував би честь родини фон Зібенблютів.

Бідолашний Баллон не знов, що йому робити. Він мав річний прибуток тридцять шість тисяч марок і був зруйнований.

О дванадцятій годині ночі він подзвонив Каролі, але в неї не було більше потреби спати з Баллоном. Вона виграла. Ерік заплатив. Вона принадно засміялася, не відповідаючи на його настирливі домагання, і повісила трубку. Хвилину перегодом, не постукавши, Баллон увійшов до її кімнати, в克莱кнув біля ліжка й поклявся, що збожеволіє або позбавить себе життя, якщо вона не дозволить йому лягти біля неї. Тон його слів і вираз обличчя змусили хитру флорентійку повірити цьому.

Каролі було двадцять три роки, в чотирнадцять років батько вигнав її, і вона подалася до Флоренції, де стала повією, а потім коханкою римського гімназійного професора, який забрав її до себе і не спускав з неї очей; він одружився з нею, давав уроки нових і старих мов та літератур; вона була найздібнішим учнем, якого будь-коли мав цей сорокап'ятилітній професор. У двадцять років вона пішла на сцену, мала за півроку три близкучі успіхи, останній раз у п'єсі Д'Аннунціо, та знеохотилася до театру, поїхала з одним венеціанським графом до Парижа, викликала фурор в ресторанах, де бували американці, втекла з одним із них. Незабаром він остоїд її, і вона вийшла заміж за багатого чужоземця, що обсипав її золотом та коштовностями, потім розвелася й стала подорожувати. Європа не подобалася їй, бо була убога й виснажена, занепала й черства, кровожерна, просякнута політикою й політично незріла; вона складалася з самих кордонів і фронтів, лозунги були тут поживою мас, отруйні гази і зброя —

предметами торгівлі багатіїв, наука — еретичною, мистецтво — простацьким або незрозумілим, музика — абстрактною, чоловіки — схожі на жінок; Каролі здалося тут усе занепалим і перекрученим. Як і в більшості коток, її погляди були реакційними. Нудьгуючи, вона поселилася в готелі «Д'Англете́рр», ходила щоденно в ігорний дім і програвала великі суми; гра не розважала її, а грішми вона не дорожила, бо втратила охоту до життя. Як і її предки, Карола була позбавлена фантазії. Селянська розсудливість і витривалість в обрахунках тримали її в житті, що було недбалим і млявим, наче життя генерала-пенсіонера в довгі мирні роки.

Їй було байдуже, що цей молодик хотів накласти на себе руки. Якщо йому цього хочеться, то для чого, врешті-решт, чіплятися за життя? Що на цьому втратиш? У те, що він збожеволіє, вона не вірила. Вона настільки була певна свого власного розуму, що просто не розуміла, як можна його раптом втратити. Проте все-таки залишила Баллона у себе, бо її тішло, що людина, втративши опору в світі, знайшла її у цій. В душі вона була переконана, що її краса здатна чинити дива. Зрештою, хіба її існування не диво? Отож ішloся про те, щоб принести себе в жертву і вчинити нове диво. Вона встала з ліжка, роздягнула по-материнськи свого гостя і поклала в ліжко, потім оволоділа ним — він віддався спокійно, наче соромливе, закохане дівча, — оволоділа ним декілька разів, хоробро і штурмом, як у давні війни кавалерійський полк налітав на свого пішого ворога; оволодівала ним і відчувала все більшу насолоду, все дужче розпалювалася, аж поки в найнедоречнішій ситуації в світі не закохалася в нього до нестягами, не розуміючи, що з нею робиться.

Наступного дня Ерік де Зібенблют підійшов до Баллона, потис йому руку, якої той йому не подав, і заявив:

— Нас ганебно обдурили. Обидва трести хотіли вивідати громадську думку відносно өзброєння і запустили пробну кулю. Куля лопнула, громадськість обох країн висловилася проти, потрібні були винуватці, і ми стали жертвами. Абель Бекад, Едуард Трюффель обдурили і зрадили нас обох. Вас принаймні винагороджено. Скільки вам платять як генеральному секретареві?

— Я виїжджаю, — відказав сухо Баллон, — і користаюсь з нагоди, щоб з вами попрощатися. Скільки заплатили

панові Теодору фон Зібенблюту за те, що він опублікував наші імена?..

— Ви...

— Журналіст,— докінчив, сумно посміхаючись, Баллон.— Я знаю цю кухню. Знаю всю систему. Мене більше не обдуриш.

4

Того самого дня Баллон виїхав з Каролою до Марселя, не залишивши своєї адреси. Листи велів пересилати «до заститання».

Коли прибули до Марселя, тут падав дощ. Підвечір вишогодилося, на небі заблищають зорі; у старій гавані пахло риб'ячим супом і гнилою водоростю, на горизонті виднілося кілька малих кораблів; в місті аж кишіло людьми, стільці в усіх кафе були зайняті. Баллон і Карола пішли спати. Він чіплявся за неї, не кохаючи її, а вона кохала його, не знаючи, як од нього втекти, бо почувала себе з ним добре тільки в ліжку.. Він був для неї надто задумливий, надто меланхолійний, його риторика була чужа для її слуху; в Німеччині його вважали уродженцем півдня, а для італійки він був надто північним, надто німецьким.

Між іншим, вона навіть не змогла б сказати, що саме розуміє під словом «німецький».

Пополудні він пішов гуляти на набережну. Коли збирався сісти за столик у кафе, раптом уздрів Йозефа Бара. Той помігив його. Враз Бар обернувся і пішов у протилежному напрямі; Баллон теж хотів звернутися в іншу вулицю, але не міг зрушити з місця і продовжував стояти в натовпі, посеред негрів, китайців, німців, англійців, італійців, іспанців і поодиноких французів; посеред багачів, повій, моряків, торговців килимами, кельнерів, водіїв таксі, гідів, готельних швейцарів і комерсантів. Раптом хтось доторкнувся ззаду до його плеча, і він машинально зробив крок уперед, бо гадав, що заступив комусь дорогу, коли почув своє ім'я, обернувся й опинився віч-на-віч з Йозефом Баром. Вони окинули один одного проникливими поглядами, привіталися. Баллон узяв Бара під руку, наче боявся, що загубить його у вуличному вирі; вони зайдли до закритого кафе, сіли біля стіни за маленький столик, замовили холодні напої, дивилися один на одного й мовчали.

Трохи перегодом Баллон, не помітивши цього, вперше звернувся до Бара на «ти»:

— Ти довго будеш у Марселі?

— Завтра повертаюсь до Берліна. Минулого тижня тут проходив конгрес антиімперіалістичної ліги. Ти нічого про це не читав?

— Я? — озвався Баллон.— Я... — Він замовк. Спека була нестерпною. Мале арабське хлоп'я, що його Баллон вже втретє проганяв, знову заволоділо його туфлями, чистило їх, терло й полірувало. Кельнери бігали по залу то з порожніми склянками, то з повними тацями. До кафе доносився шум вулиці, сигнали автомобілів, гудки пароплава, уривки чужої мови — все це залягало темною й гнітуючою хмарою під позолоченою стелею кафе, оздобленого у мавртанському стилі.

Врешті, після болісного, невимовно тяжкого мовчання, Бар підвівся і сказав, не подаючи Баллону руки:

— Прощай!

— Баре,— озвався Баллон і квапливо схопив його руку,— Баре! Ви не знаєте, не знаєте, як...

— Ніколи не пізно,— відказав Бар, заклавши руки за спину, і Баллон почervонів, наче покараний школляр,— ніколи не пізно повернутися.

— Я хочу вам пояснити, ви не розумієте мене, дорогий друже...

— Тим краще,— відповів сухо Бар. А коли Баллон підвівся, додав: — Мені ніколи, на мене чекають, до побачення.

І Бар прожогом кинувся з кафе, наче боявся, що Баллон побіжить за ним, або не пустить його од себе, або... хто його знає, чого боявся цей редактор — свободи, справедливості, правди, гуманізму чи людства? Баллон стежив за ним сердитим поглядом і продовжував сидіти за своїм столиком. Хто він такий, цей Йозеф Бар? Небіж свого дядька! Комедійний персонаж з творів Дідро. Паразит. Серед буржуазії аж кишіло од таких інтелектуальних паразитів. Бачили б ви, як він тут сидів, як закладав руки за спину, наче Баллон міг би його забруднити своїми руками. Зрадник? Хіба він не зрадив їхньої дружби і його, коли він спіtkнувся? Хіба не штовхнув ногою, коли він, можливо, оступився?

Баллон лютував, він був розгніваний; раптом затулив руками обличчя. Він не плакав. Очі його були сухі. Хіба

варто плакати за втраченими друзями? І чи є взагалі на світі речі, що варти сліз дорослого чоловіка з гарантованим річним прибутком у сумі тридцяти шести тисяч марок? З великим майбутнім і найкрасивішою флорентійкою в готелі? «Друзі? — подумав Баллон.— Друзі? Зрадники!»

В залі готелю він сів на плетене крісло і дожидався Кароли. Раптом перед ним з'явився Штіфтер.

— Пан Карол Баллон! — вигукнув він.

Баллон звів голову.

— Пан Штіфтер?

— Я іду до Марокко,— пояснив Альберт,— після завтра відправляється мій пароплав. Який сюрприз! Ви тут у службових справах, чи не так? — Штіфтер, здавалося, забув їх останню зустріч на квартирі Марії, він був надзвичайно чесний, привабливий, майже спокусливий; він запропонував Баллону випити з ним чарку горілки або мокко, розповідав про Берлін, про політику, про будинки розпусти в Марселі, про Париж, про все підряд. «Врешті,— поміркував Баллон,— я нічого не втрачаю». Він звелів швейцарові передати «мадам», що буде в іншому залі.

— Ти одружився? — запитав Штіфтер, раптом звертаючись до нього на «ти», ніби щойно тепер пригадав собі давню школину дружбу.

— Ні.

— Ти, гадаю, не забув,— мовив весело Штіфтер,— що ми майже колеги?

— Що таке?

— Колеги. Трюффель і я працюємо пліч-о-пліч. Я розмовляв з ним недавно в «Клубі 1918 року». Він дуже захоплювався тобою. Ти зробив батьківщині велику послугу,— заявив він.— Ти, напевне, читав, що я вже член рейхстагу?

— Ти?

— Так. Я виставив свою кандидатуру від Нової народної партії, я вважаю, що сьогодні більш, ніж будь-коли, потрібні наші сили. Ми живемо в бурхливі роки переворотів. Від теперішньої епохи і від нас залежить, яким буде наступне тисячоліття.

— Я не знат цього,— мовив Баллон.— Яким чином ми з тобою колеги? Чому ти так вважаєш?

Штіфтер посміхнувся музикантам, трьом молодим голландцям, перекинувся кокетливими поглядами з трьома дівчатами, що сиділи в різних кутках залу, був бадьорий,

ніби комерсант у відпустці, веселий, але стриманий, про-никливо дивився в очі Баллона, наче вони ніколи не роз-ставалися й ніколи не сварилися, поклав навіть руку па Баллонове плече, але тут же забрав назад, бо Баллон на-супився, й нарешті сказав:

— Я бачу, що мушу розказати тобі всю історію. Ти будеш сміячись...

Штіфтер почав розповідати тоном фальшивої щирості, що спілка, якою він керує, «Концентра АС», значно роз-ширилася і підлягає муніципалітету; у нього, Штіфтера, річна зарплата, яка набагато перевищує сто тисяч марок; він виступив перед виборами з великим планом комуналь-ного будівництва, та не буде надокучати Баллонові дета-лями; словом, цей план був розроблений вкупі з відомим спеціалістом національної економіки, що викладає в Бер-лінському університеті; Штіфтер узяв на себе всю полі-тичну відповіальність за план, що обговорювався у зв'яз-ку з мільйонною цифрою безробітних, яка постійно зростає; пан Ахім фон Вінтерштайн, відомий дипломат, один із засновників і керівників Нової народної партії,— між іншим, справжній батько графині Марії Турн,— заціка-вився цим планом, висловив своє захоплення і спонукав його виставити свою кандидатуру від Нової народної пар-тії, тим більше, що в тому часі його обрали до правління «Клубу 1918 року», президентом якого є пан фон Трюффель, друг пана Стефана Росса. Останній належить до рідкісних людей, з яких сміються, але яких не знева-жають...

Баллон перебив Штіфтера. Сказав похмуро, що тіши-тися, дуже тішиться, адже для Штіфтера це справді чу-дові успіхи і він, звичайно, просунеться дуже далеко. Але яким це чином вони стали колегами?..

Штіфтер посміхнувся і непохитно продовжував: пан фон Трюффель радився з ним, він хоче призначити Бал-лона генеральним секретарем «Клубу 1918 року» і доби-тися того, щоб два члени правління разом із майбутнім генеральним секретарем мали повну свободу дій. Найближ-чими днями Баллона офіціально повідомлять про його обрання. «Клуб 1918 року» розпоряджається мільйонни-майном і має великий громадський авторитет. Хто зуміє користуватися цим інструментом, матиме великі, навіть дуже великі можливості. Пан фон Трюффель, безперечно, видатна людина, хоч про його кар'єру розповідають різні

небилиці: нібто він піднімався по трупах, але сьогодні він керуючий одного з найбільших німецьких банків і покровитель обох шкільних товарищів, Баллона і Штіфтера, і, без сумніву, бажає їм добра, хоч вони, звичайно, лише шахматні фігури в його великій грі, фігури, якими доводиться іноді жертвувати, рятуючи короля; пан фон Трюффель — могутній і небезпечний противник. Між іншим, це він пожертвуав недавно Баллоном. Трюффель — цинік. Він гадає, що честь кожної людини можна купити за гроші або посаду. Такі комерсанти вважають усіх продажними. Він, Штіфтер, довідався, що Трюффель своїми біржевими маневрами змусив пана Бекада до раптової зміни свого ставлення щодо німецько-французьких промислових картелів. Хіба не здивувало Баллона, що генеральний секретар Ерік де Зібенблют, цей балтійський спекулянт, став раптом таким податливим і одобрив всі пункти угоди? Невна річ, що Бекад пощадав свого секретаря в цій афері з озброєнням, в той час як пан фон Трюффель сміючись заявив таке:

— Ми надто багато платимо нашим секретарям, щоб не дозволити собі час од часу відлупцювати їх на очах світу. Коли потрібна буде жертва, то ми будемо останніми.

— Це правда? — закричав Баллон так голосно, що Штіфтер аж перелякався. — Це правда?!

— Сам Трюффель мені це розповідав, — брехав холоднокровно й з розрахунком Штіфтер, якому той тільки сказав, що змушений був зректися свого юрисконсульта Баллона і що це була для нього одна з найболячіших необхідностей. Штіфтер, звичайно, висміяв тоді ці слова, а тепер брехав, щоб випробувати Баллона, ѹ той простодушно потрапив до пастки.

— Невже це правда? — не заспокоювався Баллон.

— Кажу тобі, що чув це од самого Трюффеля.

— Я це знов, — прошепотів Баллон, поплотнівші, — я це знов. Як ганебно мене обдурили! В якому світі жив я! У світі мрій, пустих ідеалів, рожевої видимості. Я дуже шкодую. Я клятвено відрікаюсь од своїх ілюзій, од своїх ідеалів, од свого безглуздя!

— Браво! — вигукнув Штіфтер і поплескав Баллона по плечу. — Браво, дорогий друже! — Він скинув його проникливим поглядом, поміркував трохи, розкрив рота, але не наважувався говорити, усвідомлюючи небезпеку свого одчайдушного кроку, та раптом, наче той злочинець, що

стрибас з даху на вулицю, ризикуючи зламати шию, мовив зміненим, глибоким, тремтливим, але благозвучним голосом:

— А ві не подумали, що буває й так, що нам тільки здається, ніби ми граємо людьми, а насправді вони грають нами? Кінець кінцем,— говорить Гете,— ми залежимо від тих, кого самі створили!

— Де він це говорить? — запитав злісно Баллон.

— Чи ви не вважаєте, дорогий друже,— продовжував Штіфтер, забувши, що кілька хвилин тому звертався до свого шкільногого товариша на «ти»,— чи не вважаєте, що іноді двоє рішучих чоловіків, двоє таких, як, приміром, ми з вами, можуть зробити дуже багато, якщо вони співпрацюють, а хтось третій не знає, що вони співпрацюють? Чи ви належите до тих християн, які після удару по лівій щоці підставляють своєму кривднику ще й праву?

Баллон свердлив Штіфтера недовірливим поглядом, а той, тремтячи, уважно стежив за виразом обличчя свого співбесідника; це був важливий, кульмінаційний момент його життя; Штіфтер почував себе так, наче він піднімається, а Баллону здавалося, що падає.

Швейцар повідомив Баллона, що «мадам» чекає на нього в своїй кімнаті.

Баллон підвівся; він подав Штіфтеру руку, яку той міцно стиснув.

— Так будемо спільниками? — запитав Штіфтер, насолоджуючись своїм тріумфом; він був упевнений, що переміг, і радів наперед; Баллон глянув на нього нерішучим поглядом і промовчав; Штіфтер квапливо додав: — Ми порозмовляємо на цю тему докладніше іншим разом, можливо, в Берліні! Прощавайте, бажаю веселого відпочинку!

— До побачення, — відповів Баллон і пішов.

Коли пізно ввечері він окинув поглядом танцювальне приміщення готелю, то помітив танцюючого Штіфтера у фраці; той помахав йому рукою. Баллон глянув на Штіфтерову партнерку: у вузькій шовковій сукні, що відкривала половину тіла, віддана танцеві й своєму елегантному танцюристові, в його обіймах була Марія Турн.

* * *

Карола гадала, що в Баллона почалося божевілля, коли він о' десятій годині вечора рантом заявив, що вони поїдуть до Біарріца поїздом, який відходить об одинадцятій. Що він робитиме в Біарріці? Ніхто в цю пору туди не їде.

Карола не могла себе зрозуміти, коли об одинадцятій справді віїхала до Біарріца. Невже вона так кохала цього молодого божевільного німця, який за кілька тижнів дуже перемінився: чесний балакун став мовчазним меланхоліком, патетичний ідеаліст — скептик, що зневажав усіх і все, м'який, спрагнений ніжності юнак — насмішкуватим, злісним, недовірливим чоловіком. Невже вона його так кохала? Можливо, це було її перше кохання? Як його звати, того, кого вона так кохає? Баллон...

Вони подорожували п'ять тижнів. Поїхали з Марселя до Біарріца, де пробули три дні, з Біарріца до Сан-Себастьяна, де жили два дні, з Сан-Себастьяна до Опорто, де затрималися чотири дні, з Опорто до Ліссабона, який покинули того ж вечора. З Ліссабона подалися до столиці Іспанії і пробули вісім днів у Мадріді, з Мадріда повернули на південь, відпочивши п'ять днів у Севільї, спинились в Малазі, де захворіли й пролежали сім днів; з Малаги дві ночі й один день їхали до Барселони і, не затримуючись, перетяли на автомобілях Піренеї і, врешті, через Арль і Авіньйон повернули до Марселя. Вони оглядали музеї й захід сонця над вкритими вічним снігом шпильями Піренеїв, гуляли в Альгамбрі і на пагорках навпроти неї; Баллон сказав Каролі, що хлопцем гуляв тут із своїм батьком, переконуючи його в тім, що мета людського життя — не бути щасливим самому, а робити щасливими інших. Карола відповіла: її дуже боляче, що не знала його хлопцем, у душі вона часто називала свого друга хлопцем з Гранади або Карлом Гранадським. Вони блукали в лісах Сінтри і королівських садах Опорти; на річці Каль бачили великі пароплави й маленькі білі парусні човни, а також місця, де ліссабонські революціонери розстрілювали своїх міністрів; Баллон розповів їй, що тут один молодий інженер, на ім'я Альмеїдо Гаррет, знайомий одного з його паризьких друзів, застрелив міністра внутрішніх справ, потім утік до Парижа, кинувся до Сени і втопився, і Каролі було дуже шкода молодого Гаррета, знайомого одного з паризьких друзів її «хлопця з Гранади», її друга й коханця Карла Баллона. Вони бачили в Севільї бій биків, у Мадріді — Греко, Гойю, Веласкеса, в Котері — наймиліших у світі школярів, в Сан-Себастьяні — замок колишньої королівської родини, в Сантандері — народні танці, а в Авіньйоні — палац папи. Вони подорожували вночі і вдень в погоду і в бурю, коли світив місяць і коли

падав дощ. Вони зустрічали земляків, патріотів, туристів, чистильників взуття, шпигунів і мандрівних поетів, малярів і мільйонерів, жебраків, єзуїтів, бідолах і багачів, бунтарів і поліцай, словом, найрізноманітніших людей. Вони подорожували з поспіхом і з короткими затримками, без провідників і путівників, він — для того, щоб забутись, вона — для того, щоб володіти ним; він був у відчай, вона була закохана; вони були комічною парою, кидалися в очі в кожному готелі, а в малих містечках ще взимку розповідали: «Тоді, коли ці закохані, що схибнулися, жили в готелі...»

В Марселі, куди прибули надвечір, Баллон отримав на пошті цілій стос листів, серед яких були дві довгі телеграми. Одну, від пана фон Трюффеля, Баллон прочитав байдуже. Трюффель зачитував, чи Баллон уже відпочив, і домовлявся про зустріч у Антібі.

Друга телеграма звучала так:

«Мій друже. Я зосталася одна, тому осмілююся покликати вас на допомогу. Мене також зрадили, і я розраховую на великудушність закоханого. Можливо, я заслуговую покарання? Я — хвора. Я помру в ліжку, що пропахло порошком од комах, в готелі «Мамонія»; мене поховають у чужому місті Марокко, між морем, горами й пустелею; спалена гарячкою й отруєна чужоземною хворобою, я скоро помру, бо лікарі, кельнери й доглядальниці кинуть мене напризволяще, коли кінчаться мої гроші.

Спалігь цього листа, порвіть ці жалюгідні рядки дурної фантазерки, що жила своїми дівочими мріями; викиньте холоднокровно цього листа й не думайте погано про Марію Турн, яка так страждає... У мене справді немає більше сил, нема гордості. Марія».

Баллон прочитав двічі, глянув на дату. Телеграму-лист було відправлено вісім днів тому. Він поїхав в аеропорт. Наступного дня відправлявся літак до Касабланки. З Касабланки до Марокко можна було дістатися автомобілем. Він негайно телеграфував Марії Турн, готель «Мамонія», Марокко: «Сьогодні одержав телеграму лечу завтра Касабланки приїду автомобілем не хвилюйся вічно твій Баллон».

Потім вернувся до готелю і заявив Каролі, що завтра летить до Північної Африки.

— Я вже вибілася з сил, — мовила Карола, — твоя мація подорожувати зажене мене в могилу.

— Я полечу один,— відказав Баллон.— Ми мусимо розстатися.

— Хочеш, щоб я тобі допомогла?

— Дякую. Я впораюсь сам. На все добре.

— Ти не кохаєш мене більше?

— Що?

— Ти вже не кохаєш мене, Карле?

— Нас слухають кельнери.

— Ти не можеш мене покинути одну, Карле.

— Ми будемо листуватись. Я дам тобі свою адресу.

Пробач, Кароло.

Він поцілував їй руку і залишив, ридаючу, найкрасивішу флорентійку, єдину дівчину, яка його кохала. Увійшовши до своєї кімнати, позапихав усе до валізи, швидко й безладно, наче його поїзд відходив через десять хвилин; навіть не роздягався, думка про те, щоб спати, здалася йому абсурдною; він звелів принести рахунок, оплатив, дав щедрі чайові. І всю ніч метався по кімнаті, між ліжком і шафою, між вікном і дверима, не наважуючись відчинити двері на балкон і вийти з кімнати, щоб подивитися на вулицю, на автомобілі й перехожих, бо боявся, що шум вулиці заглушиТЬ телефонний дзвінок; можливо, нічний швейцар одержить телеграму і повідомить його телефоном. Рацтом йому спало на думку подзвонити швейцарові готелю «Мамонія» в Марокко. Він наговорив сорок хвилин, на кілька сот марок, але так нічого й не довідався. Лише тремтів од зlostі й безпорадності, од страху й відчаю.

О першій годині хтось постукав у двері. Він зірвався з ліжка, на якому сидів у пальто й капелюсі, і прожогом кинувся до дверей. За ними в піжамі стояла Карола.

Він впustив її, зачинив двері і знову сів на ліжко, не роздягаючись.

Вона зиркнула на нього й мовила:

— Я чула крізь стіну, як ти ходив по кімнаті. Ти нещасний? Розкажи мені все. Я кохаю тебе й поїду з тобою, куди захочеш. Карле! — закричала вона, помітивши, що він її не чує.

Він скопився і глянув збентежено на неї.

— Ти тут? — запитав.— Прощай!

— Я поїду з тобою!

— Що?

— Я поїду з тобою! Куди захочеш.

— Неможливо!

- Чому?
- Бо неможливо.
- Я не буду тебе обтяжувати. Якщо хочеш, житиму в іншому готелі.
- Я іду до іншої жінки.
- Ну?..
- Я іду до жінки, яку кохаю.
- Не вірю.
- Це єдина жінка, яку я кохав у своєму житті. Вона мене прогнала. Тепер знову кличе до себе. Я іду.
- Ти справді її кохаєш?
- Я кохаю тільки її, чуєш, тільки її! Ти не можеш їхати зі мною. Коли вона тебе побачить, то прожене мене геть.
- Прощай,— мовила Карола.
- Прощай,— відказав роздратовано Баллон і помахав на додаток обома руками, наче розставався з убогою родичкою, яку запросили на обід і після десерту члено виганяють.

Карола зупинилась на мить біля дверей, сподіваючись, що він поцілує її на прощання, але Баллон знову опустився на ліжко, в плащі й капелюсі, і дививсь на стіну.

* * *

О п'ятій годині пополудні Баллон прибув до готелю «Мамонія» в Марокко. Він підганяв льотчика, щоб той встановив рекордну швидкість, запропонував водієві таксі потрійну плату, і той гнав машину, ризикуючи життям, наче воно варте було менше, ніж потрійна плата. А Баллон сидів і дивився перед себе, нікого не бачачи, окрім Марії на готельному ліжку, самотньої, хворої, в гарячці, і тремтів за її життя й несвідомо молився до бога; бо коли б зізнав, що молиться, то не робив би цього, адже він не вірив ні в бога, ні в молитви. Запорошений, вмираючи од спраги й голоду, він вистрибнув з автомобіля і помчав, минаючи готельних слуг і кельнерів, до адміністратора:

- В якій кімнаті фройляйн Марія Турн?

Адміністратор заявив, що фройляйн Марія Турн в готелі «Мамонія» не живе і останнім часом не жила. Баллон заціпенів. Врешті він запитав про мадам Штіфтер.

— Так, пан і пані Штіфтер жили в готелі, пан Штіфтер поїхав, а пані Штіфтер, яка кілька днів лежала хвора, забрав її дядько, пан Стефан Росс з Берліна.

— Коли вони виїхали? — запитав Баллон, починаючи дрижати.

— Учора вранці.

— Куди?

— До Танжера. Панство хотіло їхати до Франції; вони поспішали на пароплав, який сьогодні опівдні відправлявся до Марселя.

— Чи фройляйн Турн... пані Штіфтер... не залишила якої записки чи листа?

— На жаль, ні.

— На ім'я Баллона, Карла Баллона?

— Ні, немає нічого.

— Коли, ви сказали, вони виїхали?

— Вчора вранці.

— Я телеграфував. Чи ви отримали мою телеграму, чи, може, телеграма тут?

— На час ім'я, прошу?

— Марія Турн, готель «Мамонія», Марокко.

— Одну хвилину...

Адміністратор став ритися в столі.

— Ні, немає.

— Але ж вона мусить бути. Це була термінова телеграма, — заявив Баллон суворим голосом, наче од наявності телеграми залежало все на світі.

— Я запитаю швейцара, — мовив членно адміністратор; видно було, що справа цього пана зацікавила його. Швейцар пригадав, що вчора приходила телеграма на якесь німецьке прізвище і що її забрала пані Штіфтер. Вона заявила, що телеграма адресована її подрузі, яку вона зустріне в Танжері. Адміністратор почав вибачатись, але Баллон не слухав його, замовив кімнату, розрахувався з водієм, прийняв ванну, зайшов до готельного ресторану, випив чаю, з'їв трохи холодного м'яса і пішов. Гід, що стояв біля входу, запропонував йому свої послуги. Баллон подякував і вернувся до готелю. Він був настільки приголомшений, що знову заговорив з адміністратором, став розпитувати його про Марокко, а коли швейцарець своїм цюріхським діалектом почав докладно звітувати, перебив його на перших словах і запитав про Марію, чи вона була хвора, чи довго хворіла, хто був її лікарем, чи вона отримувала листи, коли пан Штіфтер виїхав з Марокко, і т. д. Кінець кінцем, він питав більше, ніж адміністратор міг

відповісти. Тому швейцарець замовк і став гортати готельний журнал.

Баллон прикусив губи, він волів би опинитися на дні океану, гидував собою, але не міг себе перебороти.

Він запросив адміністратора на віскі з содовою. Вони подалися до невеличкого бічного приміщення, обладнаного під бар, і той розповів йому, що пан і пані Штіфтер прибули сюди тільки на кілька днів і мали намір їхати до Феса. Дама була набагато ніжніша, ніж пан. Вона зустріла в готелі знайому, фройляйн Ульріке ван дер Страатен, дочку банкіра (Баллон знов дізнається, що належало власнику великого голландсько-німецького приватного банку в Берліні). Фройляйн Ульріке ван дер Страатен була ще краснішою за молодшу, ніж пані Штіфтер. Дійшло до скандалу; одного вечора вони голосно сварилися в залі, а вночі, в спальні фройляйн Ульріке ван дер Страатен, зчинився великий скандал. Покоївки твердили, що пані Штіфтер застала свого чоловіка в спальні фройляйн Ульріке і надавала своїй подругі ляшасів, після цього пан Штіфтер голосно кричав, а мадам гірко плакала; але всі покоївки — плетухи. Як би там не було, наступного дня пані Марія Штіфтер захворіла, а пан Штіфтер і фройляйн Ульріке ван дер Страатен виїхали разом, з усіма своїми валізами, хоч фройляйн приїхала до Марокко в супроводі університетського професора Вольтумера і його дружини й обіцяла дожидатися їхнього повернення з прогулянки до Феса.

Пані Штіфтер відправила в той день багато телеграм і була дуже хвора, але коли приїхав пан Росс, вона видужала, і обоє покинули Марокко в добром настрої.

— В добром настрої? — мовив Баллон.

— Гадаю, що так,— відповів адміністратор.

— І вона не питала про мене? Не залишила своєї адреси? І не питала, коли прибувають літаки до Касабланки?.. А ви впевнені, що мою телеграму одержано?..

Адміністратор устав, потер руки і, вибачаючись, заявив, що він на службі, на нього чекає робота, словом, у нього багато справ.

Баллон підвівся, вийшов з готелю, звелів арабському візникові везти себе широкими запорошеними алеями повз величезні сади, строкаті вілли, маврітанські готелі й недобудовані автомобільні гаражі до площі Д'єма ель Фена.

Вештаючись по площі, помітив на плоскому даху висо-

кого будинку туристів, зайшов на подвір'я, піднявся численними білими сходами й опинився на даху. Місто скидалося звідси на величезну нерівну терасу. То тут, то там стирчали округлі куполи палаців і мечетей та багато струнких дзвіниць.

Він перейшов на протилежний бік і глянув униз па ринкову площа, на незліченний натовп: бачив сяючу білизну і темно-пурпурові барви одягу, чув іржання коня, тамбурини танцюристів і повелителів змій. Небо, на якому майже не було хмар, розплি�валося в мережаних сутінках — червоних, рожевих, золотих, малинових, фіолетових, лілових і жовтуватих; високі гори купалися в крові призахідного сонця, ніжний прохолодний вітерець освіжав, наче бальзам, повітря стало солодким і пахучим од квітів — глибокий мир розлився по безкрайх просторах. Баллон відчував цей мир і чарівність чужої країни; він радо кинувся б з башти вниз, щоб в одну мить убити розчарування свого серця. Та він вагався, стримував себе і жахався...

Розділ одинадцятий

КІНЕЦЬ ВЕЛИКОЇ ЛЮДИНИ

Пан фон Трюффель підвів голову. Вже багато годин блукав він по Берліну, не вибираючи дороги. Ось підвів голову і не спав, де спинився; глянув на небо, воно здалося йому чорним, великі й маленькі хмари збилися до купи в його очах і набули раптом загрозливого вигляду; повітря мерехтіло, ніби пронизане десятками тисяч сонячних стріл; стояв гарячий липневий день 1931 року, пекло немилосердно; пан Едуард Трюффель боязко глянув обабіч себе. В далині видно було дві величезні фабрики, що погрозливо виблискували порожніми вікнами, а їх труби здіймалися в небо, ніби вказівні пальці, що перестерігали. Едуард фон Трюффель набрався відваги й оглянувся. Він стояв на пішоході незнайомої вулиці, повз нього проходило багато людей — бідних, виснаженіх, занепалих; йому здавалося, ніби вони свердлять його очима, злісно, мовчки. Чого їм треба од нього, цим сердитим жінкам і чоловікам, що қудись поспішають? Чому вони такі роздратовані? Може, хотіли б грошей? Але він їм нічого не винен. Чи, може, вчинив яку несправедливість?. Він стояв і полохливо

оглядався. На краю вулиці стояли жебраки й рознощики, вуличні торговці й діти, всі чомусь кричали, всі загрозливо дивились на нього, йому здалося, наче всі вони його проклинають.

«Все ясно,— міркував він,— мій кінець настав». Він зняв капелюха, вклонився з грацією світської людини якомусь молодому робітникові і, безпорадно посміхаючись, запитав:

— Скажіть, будь ласка, де я?

Молодий безробітний зміряв елегантного літнього чоловіка з голови до ніг, з цікавістю глянув на шовкову краватку, дорогу сорочку, світло-сірий костюм найкращого крою, туфлі з дуже м'якої шкіри і, не сказавши й слова, пішов.

Зробивши кілька кроків, Трюффель у відчай зупинився. Його обступали все нові й пові люди, трамваї з пронизливим скреготом сунули прямо на нього, автобуси ревіли під самим вухом, наче роздратовані слони, погрожуючи розчавити всіх і все на світі, обмундировані чоловіки з пістолетами при боці наближалися, згорп долинав гуркіт літаків, вищали сирени... Едуард фон Трюффель обтер спінілого лоба, затремтів і подумав, що його справді переслідують, ловлять, женуться за ним, щоб упіймати і вбити.

«А може,— майнуло в голові,— може, в мене манія переслідування?»

— Де я? — запитав молоду дівчину, що кудись поспішала.

— Де я? — запитав майже пошепки якогось юнака в школлярській чи студентській шапці; той зупинився, члено доторкнувся до своєї шапки і, посміхаючись, сказав:

— У Веддінгу, на розі Мюллерштрассе і Зеештрассе.

Едуард подякував і попросив школяра чи то студента провести його до таксі, бо він почував себе дуже погано. Юнак схопив його під руку, зупинив машину й допоміг панові сісти. Коли автомобіль рушив з місця, Трюффель перелякався. Юнак стояв на краю вулиці і дивився йому вслід, іронічно скрививши губи.

Трюффель мешкав на віллі біля зоопарку, що містився у великому саду, далеко од вулиці. Поміж високими старими деревами стояли копії античних римських статуй: німфа, фауни, Меркурій, Венера, Вакх і Діана. В Едуарда було багато слуг і службовців, але з ним ночував тільки старий камердинер.

Трюффель стояв біля входу й розмірковував, входити чи ні. Слуги перетворювалися іноді на підкуплених вбивць... Він повернувся до свого будинку спиною й побіг до саду.

Зпесилившись, повалився на землю між густими кущами, що закривали його з усіх боків, лежав, важко дихаючи, стебла лоскотали йому щоки і шию, руки відчували прохолоду. Він з люттю згадував минулий день, свій візит до квартири батька, пана Амброзіуса фон Трюффеля, короля суконної промисловості.

Пан Едуард фон Трюффель знов уже кілька місяців, не признаючись навіть сам собі, що його банк втратив капітал, знов, що збанкрутував, став жебраком. Політична криза в Німеччині, що загострила економічну кризу, і міжнародна криза викликали величезні фінансові перевороти. Едуард фон Трюффель, який почував себе одним із наймогутніших володарів цієї землі, не міг примиритися з думкою, що закінчить своє життя як недолугий, зубожілий купець. Він розумів своє становище, але був безсилий змінити його, хоч провадив переговори з державою й міністрами, друзями й ворогами, з німецькими й закордонними банками, з мільярдерами і промисловими босами, всюди зустрічав неприхованій глум, зневагу, ворожість, злобу, глупоту зрадників і мародерів. Протягом кількох тижнів переговорів утратив решту майна тих, що йому довіряли, і своє власне майно, утратив ім'я, честь, кредит, репутацію, зв'язки, друзів, співробітників, посаду, вплив — усе, що становило видимість його влади. Врешті утратив і розум.

Він вчинив явне безглуздя: узяв гроші «Клубу 1918 року», віддані йому на зберігання, п'ять мільйонів марок, і використав їх, щоб на три дні відсточити неминуче; цих грошей вистачило на одну годину, метушня, що почалася в ті дні біля всіх німецьких банків, продовжувалася, і його крок був кроком божевільного. В останній день, вдавшись у відчай, він опинився біля дверей свого батька.

Це було пополудні; старий, незважаючи на свої вісімдесят шість років, збирався виходити з дому, він тримав уже в руках капелюха, рукавички й палицю. Тому був незадоволений, що його син Едуард насکочив на нього. Сталося, видно, щось важливе, коли Едуард, уперше за

все своє самостійне життя, прийшов до нього; старий хвильувався, дививсь на сина полохливими очима, метушився; доторкнувшись палицею з золотою ручкою до грудей Едуарда, він сказав:

— Ну, пане президенте! Що привело тебе до твого батька? Бойшся за духівницю? Що? Хлопчисько не хоче більше чекати? Он як?! — Тремтливою кістлявою рукою жвавий дідок постукав у груди свого літнього сина, ніби хотів заглянути до Едуардового серця.

— Тату,— озвався раптом Едуард — він ніколи не називав так свого батька,— тату, ти мусиши мені допомогти.

— Що таке? — запитав старий, ніби глухий.

Коли б у нього було ще трохи гарячої крові, він почервонів би або пополотнів. Але на жовтій шкірі його обличчя не було й сліду внутрішнього збудження.

— Мені потрібні гроші, тату.

— Гроші?! — закричав старий, не пропонуючи своєму синові сісти.— Тату! — передражнив він, блиснувши штучними зубами.— Я тобі не тато. Ти наробыв боргів? Грав у карти? Був легковажним? Жінки? Що ти сказав?

Едуард не відривав од батька очей. Що він собі думас, цей дідуган? Він розмовляє з Едуардом, піби з лейтенантом, якому сповнилося двадцять два роки. Жінки? Гра? Що він собі думас? А може, він збожеволів?

Але очі старого блищали злісно й тямуче.

— Розумієш,— мовив літній Едуард до літнього Амброзіуса фон Трюффеля, шістдесятилітній до майже дев'яностолітнього,— я прийшов до тебе, бо я твій єдиний син. Ти не маєш більше нікого в світі, розумієш? Твої дні пораховані, твій рахунок закрито. Ти — багач. Тебе називають королем. І ти є королем. Коли б ти захотів, то міг би купити мішки золота й веліти сотням слуг засипати їх на купу, аж поки не виросла б золота гора; ти можеш наказати, щоб тебе поховали в золоті, можеш у ньому купатись.

— Балаканина,— пробурмотів старий.— Ти легковажний. Про тебе ходять чутки, що ти не даєш нікому заробити. У тебе нема друзів. Я цим не цікавлюсь, але мені щодня доносять.

— Адже грошей до могили не візьмеш! — закричав Едуард.— Кому ти їх залишиш? Вони належать мені, мені одному! Ти не злочинець, не дурень, щоб подарувати їх чужим людям, поки існує родина. Я — Трюффель.

— У тебе немає сина.— ремствуває старий.— Тобі треба одружитись. Ти ще молодий. Одружися з багатою.

— А може, ти позбавив мене спадщины? — закричав погрозливо син.

— Хтозна,— бовкнув старий.

— Я у відчаї,— сказав син.— Мені потрібні гроші. Негайно! Добре. Я одружусь і віддам тобі гроші. Я заплачу проценти. Десять процентів. Двадцять! Тридцять!

— Це лихварство,— відповів старий і зміряв сина картаючим поглядом.— Я нічого не розумію у ваших нових комерційних методах. В мої часи люди були тверезі. Вони провадили комерцію не для того, щоб розбагатіти, а в інтересах фірми, в інтересах даної галузі, в інтересах вітчизни! Робилися надійні операції. Люди багатіли непомітно.

— Дурниці,— мовив син і прикусив губи.

Пробив годинник. Старий заметушився.

— Мені пора,— заявив він і подався до дверей.

— Стривай! — закричав син і схопив батька за руку. Старий перелякався й пробелькотів:

— Я не маю при собі жодної марки. Прихोдь завтра вранці!

— Завтра! — вигукнув Едуард.— Завтра я або врятуюсь, або пропаду. Гроші потрібні сьогодні. На карту поставлена моя честь. Мое добре ім'я. Ім'я нашої родини.

— Я не хочу тебе знати!

— Адже ти мій батько! Хіба ти не людина? Хіба можливо, щоб ти був схожий на людину і не був нею? Мені шістдесят, сорок років я жив далеко від твого дому, ти ніколи не давав мені ні копійки, ніколи не думав про мене, моя мати захворіла через тебе, ти холоднокровно дивився, як вона конала, ти вбив її, а я — твій син, едина рідна тобі людина в світі. Навіщо тобі стільки грошей, що ти робитимеш з ними? Допоможи мені! Ти, худобо! Потворо! Іроде! Ти справді Ірод? Чи мені принести молотка й розбити твою макітру, щоб переконатись, чи твій мозок ще не смердить, чи в твоїй голові ще немає гнилі, а може, взяти ножа й вирізати твое серце, щоб подивитись, чи воно ще здригається й б'ється, якщо в тебе взагалі є серце, а пе камінь або грудка червоного золота? Чи мені тебе вбити, щоб стати твоїм спадкоємцем? Так, я задушу тебе зараз, на цьому місці, ти, собако, це дуже просто, стиснуши й кінець, ось так, так...

Едуард стиснув правою рукою свою шию, показуючи, як душитиме свого батька.

Старий дививсь на нього, покашлюючи й скалячи свої блискучі зуби, потім сказав:

— Як? Невже справа не в жінках? Не в картах? Борги? Це ж злочин! Ти — Трюффель? Президент? Пан президент Едуард фон Трюффель проти законів своєї країни? Ось як!

Він сів у крісло. Досі обидва стояли в кімнаті, схожій на зал.

Тепер старий опустився на зручне крісло, палиця з грюкотом упала на підлогу; він заклав ногу за ногу, покректав, сплюнув на дуже коптовний старий килимок для молитов, з Каїра, реліквію тринадцятого століття, і запитав:

— Може, тобі чогось холодного? Пан президент ще п'є? Що? Вина, пива чи шампанського? Ану викладай свою історію!

І Едуард розповів батькові про свої тяжкі переживання, свій біль і приниження, своє безглуздя й непростимий злочин — розтрату п'яти мільйонів марок. Він не зізнав, чи його схожий на мумію батько чує, чи розуміє значення його слів, чи співчуває йому, але, навіть якщо старий і спав з розкритими очима, Трюффель відчував радість, що може врешті вилити своє серце, викричати свої страждання, усі розчарування людини, що стояла на порозі старості, яка, проживши довге й багате життя, вважала, що на світі немає для неї нічого нового, що все уже бачене, всю гіркоту вишито, всі зради поборено, всю підлоту струшено, все болото змито, всі рани вигосно, всі безглуздя серця пережито,— аж раптом ця людина переконується, що була всього-на-всього учнем, дилетантом, партачем, що все її життя було лиш початком і що справжні розчарування, великі болі, жахливі приниження й найгірша внутрішня порожнеча й спустошеність — ще попереду, що кожен наступний день буде ще гіркіший, ще жалюгідніший, ще порожніший, ще жахливіший, і тоді смерть, перед якою він тремтів усі шістдесят років, буде для нього найсоліднішим і єдиним благом життя, втіхою й нагорою за те, що жив на світі.

Трюффель розповідав батькові пристрасним і оскаржуvalnym голосом, підсилюючи свої слова енергійними і молодечими жестами; він говорив так, наче він — блудний син, що повернувсь на тридцятому році життя з дале-

ких країн і сповідається перед батьком, мудрим, поважним і досвідченим; іноді забувався й говорив, наче йому не тридцять літ, наче він мале хлоп'я, що mrіє стати дорослим, змінити все, що сьогодні здається йому смішним, нерозумним і поганим.

Коли Едуард закінчив, старий все ще сидів нерухомо.

— Тату! — вигукнув Едуард.— Допоможи мені.

— Я не маю грошей! — пробурмотів батько.

— Тату!

— Я тобі не тато!

Раптом старий устав, в його руках відчувався великий страх.

— Де моя палиця? — закричав він якимось зовсім чужим, високим, писклявим голосом, що нагадував крик немовляти.— Де моя палиця?

Едуард кинувся на нього, схопив за плечі і став трясти.

— Моя палиця! — верещав старий.

— Все ще не хочеш здихати? — кричав син.

— Моя палиця! Моя палиця! — белькотів батько.

— Ти — не батько! — сичав Едуард і тряс з усіх сил.

Ледве дихаючи, старий прокректав:

— Дай же мені палицю!

— Ти хочеш вічно жити? — просичав син і став душити старого. Він задушив би його, напевно, коли б на їх крик не прибігла економка старого, оглядна баба в чорній шовковій сукні, і не закричала:

— Рятуйте! Мордують нашого пана!

Вона хоробро налетіла на Едуарда, вчепилася руками й відпихала своїм великим округлим черевом. Едуард, опритомнівші, відпустив старого і, важко дихаючи, зробив кілька кроків убік, не спускаючи з батька очей. Економка посадила старого, що кашляв, стогнав, плюпався й сердито щось белькотів, на стілець, принесла рушника, воду, есенції і стала обмивати подряпане й залите кров'ю обличчя, поправила зуби, принесла свіжий комірець і краватку, бо ті були пом'яті й замашені кров'ю. Стоячи в кутку кімнати, Едуард уважно стежив за всім, наче в театрі за найцікавішою сценою.

Врешті старого знов відремонтовано і приведено до ладу, він випив ковтюк червоного вина, поплескав економку, але не по спині, а по її округлих пудових персах. Вона зашарілася, відкашлялась і збентежено глянула на Едуарда. Той подумав: «Це його дружина. Коханка». Рап-

том її обличчя стало пахабним і лютім. «Вона — спадкоємниця батька. Духівниця в неї або вона вже бачила її».

— Матильдо,— озвався батько,— залиш нас!

Вона зупинилася, розкрила рота і вказала пальцем на Едуарда.

— Іди! — закричав розлючений старий.— Іди, ти чула? Матильда вагаючись вийшла.

Батько, крекуччи, підвівся й зробив два кроки в напрямі сина. Він сказав:

— Моя палиця, підніми її!

Едуард підняв палицю й подав батькові. Той злісно посміхнувся і кинув її на підлогу.

— Підніми її! — знову звернувся він до сина.

Едуард не нахилявся.

Батько й син дивились один на одного, задихаючись од люті.

— Ти даси мені гроші чи ні? — запитав раптом Едуард. Батько вийняв бумажник.

Довго порпався в ньому і вийняв кілька банкнот, узяв три стомаркові папірці й простягнув їх синові та рішучим голосом сказав:

— Візьми! Я повертаю їх тобі. Ти подарував мені ці три сотні, чуєш? Забери їх. Я не потребую твоїх грошей. Ти щось сказав? Я — не батько? Не — людина? Плював я на це! Плював я на вашу людяність. Матильдо! Матильдо!

Вона з'явилася зразу. Напевне, підслухувала під дверима.

— Виведіть цього пана звідси! — і вказав палицею на двері.

Едуард одіслав свого автомобіля; він вирішив йти пішки, наче фізичний рух міг поліпшити його долю. Була вже піч, коли Трюффель добрався додому. Слугу, який збирався передати йому листи, телеграми й доручення, він одіслав спати, а сам став ходити по кімнатах і коридорах вілли, піднімався й опускався сходами, розглядав меблі, наче бачив їх уперше і востаннє; брав до рук вази, келихи, книжки, ніби зважував їх і оцінював; його погляд був холодний, руhi — впевнені, серце — спокійне, от тільки почуття коливалися, наче гойдалися на трапеції.

О дев'ятій годині звелів слузі повідомити пана генерального директора і кандидата в міністри доктора Альберта Штіфтера про свій візит. Коли з'явився в канцеля-

рії, Штіфтер вийшов йому назустріч аж до дверей, привітав з урочистою ченістю, підвів до великого крісла, запропонував горілку й сигарети і сів не за своїм масивним письмовим столом, а на пізькому кріслі, поблизу пана фон Трюффеля.

Зовні Штіфтер перемінився. Він став огрядним, постарів, передчасно з'явилося сіве волосся. Риси його обличчя все ще були красиві, але вже трохи розплівлися. Він носив великі, агатового кольору окуляри, які після перших слів зняв і грався ними під час розмови. Погляд його очей став тьмяним, у ньому не було колишнього нахабства, але й не було вже попереднього блиску й мерехтіння. Його костюм був елегантно пошитий, але вже трохи зношений, зате білизна мала бездоганний вигляд, як і колись. Він мав на руці два персні — великий ізумрудний і звичайну золоту обручку. Його рухи стали незgrabніші, мова — патетичніша, Штіфтерів тон нагадував панові фон Трюффелю певною мірою дзвінкі фрази його колишнього секретаря Карла Баллона.

Штіфтер говорив так, наче читав панові фон Трюффелю невелику доповідь; він розповідав про членів уряду, називав їх езуїтськими генералами, але його опозиція мала поміркований характер; подейкували, що Нова народна партія, фракцію якої очолював Штіфтер, була куплена урядом на останніх виборах до рейхстагу за двадцять мільйонів марок. Партія голосувала за уряд, і таким чином уряд одержав більшість голосів; він обіцяв банків, утвореному на засоби партії, кредит у сумі двадцять мільйонів марок, а після голосування виплатив тільки п'ятнадцять. Штіфтер був членом Спостережної ради і провадив з урядом доволі дражливі переговори. Ім'я Штіфтера набуло протягом року доброго політичногозвучання, казали навіть, що він заслуговує міністерського портфеля, бо виявив неабиякий фінансово-технічний талант в інтересах партії.

Пан фон Трюффель не слухав Штіфтера. Під час своєї імпровізованої лекції той дивився на сорочку Трюффеля, всі гудзики якої були розстебнуті; ця неохайність пана президента не подобалася йому, викликала огиду. В усіх газетах писалося, що каси його банку зачинені, що директори ведуть переговори з керівниками інших банків і з урядом. Чому пан фон Трюффель не брав участі в цих

переговорах? Чого він розстроєпій? Може, його вже виключили? Штіфтер зважував, чи не доручити своїй секретарці обзвонити всі місця і взнати, як справи цього дивного президента. Він зважував, чи не сказати панові фон Трюффелю, щоб застебнув сорочку. «Вони погоріли,— подумав він,— збанкрутували і мусять йти у відставку, але не можна втрачати самовладання». Сиве волосся на грудях пана Едуарда фон Трюффеля, благородного й могутнього президента, справило на пана генерального директора жалюгідне враження.

Трюффель сказав:

— Ви можете мені допомогти. Я все обміркував. Для вас це дрібниця, а ви на цьому тільки виграєте. Я клопотатиму за вас.

«Що він собі думає, цей дідуган? — сказав про себе Штіфтер.— Він за мене клопотатиме?.. Що я маю для п'яго зробити? Допомогти? Чи він хоче, щоб я повалив уряд або підтримав його банк? Адже я не мільярдер! За кого він мене вважає? Він, очевидно, переоцінює моего тестя і його закордонні зв'язки. Я теж вважав Ульріке заможнішою. Хоч не жалкую, що одружився з нею, але вона могла б принести мені більший посаг. Люди перспоніюють банк ван дер Страатена».

— Я вас не розумію, пане фон Трюффель,— мовив він голосно й суворо.

— Мені потрібно п'ять мільйонів марок,— відказав пан фон Трюффель.

— Яка дрібниця! — мовив Штіфтер. Він люб'язно посміхався, ніби танцюрист або скрипаль.

— Гроші потрібні ненадовго і не готівкою. Ви тільки поручтесь за мене на вісім... на три дні.

— У мене немає приватного майна.

— Це не потрібно. Вчора, в години безладдя, коли на товні штурмував наші банкові каси, я використав п'ять мільйонів марок «Клубу 1918 року». І мушу їх повернути. Ви — член правління «Клубу 1918 року». Разом з паном Баллоном вам буде неважко скласти розпорядження, позначене минулою датою; йдеться всього про кілька днів, на випадок контролю, ви розумієте, на випадок, коли б, приміром, пан Шольц запитав...

— Що ви говорите?

— Од цього залежить все життя. Ми нікому не заподіємо шкоди. Пане... пане Штіфтер, пане генеральний

директор... — Трюффель закрив обличчя руками, белькоучи ледве чутно:

— Мое життя... мое ім'я... я зруйнований... я заподію собі смерть! Рятуйте мене... я вам...

— Ви вчинили злочин,— відказав спокійно, але суворо Штіфтер і примостився за своїм письмовим столом, ніби одмежовуючись од злочинця,— ви вчинили злочин,— повторив він,— і ще вимагаєте од мене, щоб я покривав вас.

Пан фон Трюффель ридав.

— Я все компенсую. У мене земельна власність. Мій батько дуже багатий.

— Злочин! — закричав Штіфтер.— Ви розмовляли з паном Баллоном?

— Я? — зітхнув Трюффель.

— Ви вже говорили з ним про цю свою пропозицію?

— Ще ні. Я хотів спершу... Я гадав... Гадав, що ви матимете співчуття... я ж вам допоміг... я... вас...

— Досить! — вигукнув Штіфтер.— Я розмірковую над тим, чи не повідомити поліцію...

— Я ще не зовсім зруйнований, як вам здається,— заявив раптом Трюффель,— у мене є ще капітали, я маю владу, вплив, зв'язки. Я обіцяю вам п'ять мільйонів. Я клопотатиму за вас. Зроблю вас міністром. Мій батько має вплив і друзів у великій промисловості. Ми зробимо з вас велику людину. Я цілком віддаю себе в ваші руки. Тільки врятуйте мене!

Штіфтер допитливо глянув на нього. Можливо, він говорив правду. Трюффель мав ще, напевно, капітал, зв'язки, владу, ім'я, вплив свого батька Амброзіуса фон Трюффеля, короля суконної промисловості. Може, він справді міг зробити його міністром, міг бути для нього корисний... Штіфтер міг з допомогою свого тестя, банку своєї партії, своїх друзів і, опираючись на власні засоби, поручитися за Трюффелеві п'ять мільйонів. Словом, можна було б зробити велику справу — сприяти економіці, а отже, й нації, бо економіка — це нація, а нація мусить перемогти.

Він дивився на Трюффеля, і його мутили сумніви, він вагався, але раптом пригадав собі, що Трюффель його жахливо образив, заявивши, що зробить з нього велику людину. «Він — з мене,— думав Штіфтер,— а хто він такий, цей Трюффель?»

А вголос сказав:

— Навіть тоді, коли б знайшовся чесний вихід, відкритий і благородний, навіть тоді це було б проти громадської моралі. Коли б ми не покарали злочин, якби несправедливість назвали справедливістю... Ви провинилися, так відповідайте ж за свою провину!

— Чи я ще замало вам обіцяв, чи, може, ви мені більше не довіряєте? — запитав Трюффель, підступивши до письмового стола.

— Ви забуваєте, — почав сухо Штіфтер, — забуваєте...

— Я забув! — закричав Трюффель. — Так, забув, що ви — лицемір, як і всі інші, що цей світ аж кишиє лицемірами, падлюками й дурнями.

— Заспокойтесь, пане Трюффель. Нас можуть почути.

— Я хочу, щоб мене чули! Хай знають, що ви — лицемір!

Він обійшов письмовий стіл і зупинився біля Штіфтерового крісла, тримячи усім тілом; Штіфтер устав і цілком спокійно, з усією чарівністю своїх юнацьких літ сказав:

— Я довго розмірковував над цим. Так, я — лицемір! Лицемірство — єдина зброя індивідуума проти суспільства, держави, людей. Я — лицемір. Згоден. Лицемірство — мораль суспільства. Хіба вся християнська мораль не є величним, божевільним перекрученням існуючих, природних взаємин? Виходить, те, що одна релігія називає неморальним, є найвищою мораллю іншої релігії. Отже, коли я лицемір, то я — моральна людина! А разом зі мною мільйони таких, як я!

Трюффель підвівся і мовчки подався до дверей, мовчки вийшов з канцелярії. Світу настав кінець. Лицеміри стали пророками!

Він поїхав до свого колишнього секретаря Карла Баллона за порадою.

Той півернувся з Африки до Берліна цілком іншою людиною. Сила великих слів вичерпалася. Він не почував себе тепер таким сильним, як раніше. Великі ідеї заялозилися! Він сумнівався в усьому: в ідеях, почуттях, людях, в собі. Іноді, як і колись, дожидався ще почуттєвого сп'яніння, якоє надзвичайної події, що захлюпнула б його з головою, але прокидався, сухий і тверезий, і констатував, що слова «розум» і «кохання» він вимовляв з пафосом юнацьких років, але вони не мали вже того величного звучання й сенсу, стали для нього пустими,

зайвими. Він зважував різницю між розумом і глупотою, між любов'ю і холодністю серця. Чого вартий розум? Чого варта любов?.. Він не був лиходієм. Але з нього досить. Він не був моралістом, але малодушна мораль, можливо, зручніша в житті. Отже, вирішив укласти угоду із світом та його підлістю. Колись він прагнув мати характер, стати моралістом, але якої ж моралі дотримуватися нині? Хіба сьогодні, в епоху найдосконалішої анархії, існує ще якийсь закон релігії, світогляду чи панівної моралі? Принципи різних систем були розраховані тільки на те, щоб збити з пантелику. Де надто багато способів лікування, там не має жодного.

Баллон був генеральним секретарем рейнсько-вестфальського сталевого тресту, генеральним секретарем «Клубу 1918 року», коханцем баронеси фон Штретовіц, відомої мотогонщиці і власниці одного з найбільших німецьких автомобільних заводів; він опублікував кілька статей, якими зачитувались, про зв'язок культурних ідеалів з тілесним і духовним занепадом, статей, в яких намагався показати генія як явище дегенерації, релігію — як освячення несправедливого економічного устрою, цивілізацію — як гамування людської спритності, культуру — як неврастенію, етику — як узаконення зловживань, розум — як безглаздя.

Баллон багато подорожував, але п'ять-шість місяців на рік затримувався в Берліні і працював до другої години пополудні в своїй канцелярії на Паризькій площі. Вечорами писав книжку, яку збирався надрукувати восени. Він назвав її: «Брехня епохи».

Пан фон Трюффель застав свого молодого друга в канцелярії. У Баллона були гості. Коли йому сказали, що пан фон Трюффель бажає з ним порозмовляти, він з образливою поспішністю спровадив своїх відвідувачів.

Трюффель заговорив уже на порозі.

— Мій юний друже! Я — гину. Ви читали в газетах? Мій дорогий Баллоне! Я кохав вас, як рідного сина! Я виховував вас протягом року нашої дружби. У мене немає дітей. Немає нікого в світі, кого б я любив. Нікого, хто любив би мене. Я жив, як дурень. Ні про що не думав. Ні про що не турбувався. «Едуард фон Трюффель, — міркував я, — якщо форма нашого сьогоднішнього існування справді має якусь вартість, то цієї вартості надаеш їй ти». А тепер я пропав, дорогий Баллоне! Пропав!

— Я все знаю,— відказав Баллон.— Пан генеральний директор Штіфтер був у мене чверть години тому і виклав мені всю вашу розмову.

Трюффель обтер мокрого лоба. Він судорожно розстібав комірець сорочки, наче боявся задушитись.

Баллон налив склянку води і подав Трюффелю, той підніс її до рота, але його зуби так клацали, що він розлив воду на костюм.

Раптом пан Едуард фон Трюффель упав перед Баллоном на коліна і заридав.

— Порадьте мені,— мовив він,— ви ж мій друг, мій учень, мій син! Порадьте мені! Я не хочу допомоги, тільки дайте мені якусь пораду!

— Не репетуйте! — вигукнув Баллон.

— Ви все забули...— докорив той.

— Нічого я не забув! — озвався Баллон, задихаючись од злости.— За кого ви мене вважаєте? Я не забув нічого сінько! Я добре пам'ятаю ту несправедливість, яку ви мені вчинили, всі образи й розчарування. Невже ви гадаєте, що я міг забути оті нищівні слова, які отруїли мое життя?

Трюффель зніяковіло дивився на нього. Він пробелькотав:

— Хіба вам не зробили ніякого добра?

— Добра? — запитав Баллон.— Добра? — I почав раптом голосно сміятись. Трюффель хотів іти, але Баллон заступив йому дорогу.— Страйвайте,— мовив він чимно й дуже поважно.— Я дам вам пораду!

— Мені вже не можна нічим зарадити.

— Потерпіть! Наберіться відваги! Отямтесь! Шановний друже! Ви ще можете врятуватись! Немає безнадійних ситуацій. Є тільки безнадійні люди. Невже вам бракує глузду, щоб це зрозуміти?

— Що я маю робити? — запитав Трюффель, у якого раптом сяйнула надія.— Що ви мені порадите?

— Шантажуйте! Зраджуйте! Продавайте! Гвалтуйте! Спокушайте! Обдурюйте! Брешіть! Лицемірте! Мордуйте! Будьте падлюкою!

— Що ж ви мені радите? — повторив той.

— Зраджуйте! Гвалтуйте! Шантажуйте!

— А кого?

— Мене, наприклад. Мене і Штіфтера. Хіба ви не маєте під рукою якихось таємниць? Жодних обвинувальних

документів? Хіба не знаєте про нас такого, що могло б нас зруйнувати? Погрожуйте нам! Шантажуйте!

У пана фон Трюффеля з'явилася підозра:

— Штіфтер доніс на мене. Він погрожував мені поліцію.

— Він і мені це говорив. Я знаю про нього одну річ, брудну, скандалну, нещасний випадок на річці... Ми залякаємо його, і він зробить усе.

Трюффель недовірливо глянув на Баллону. Він був захоплений цією пропозицією, але водночас тримав од страху, що йому готують нове приниження, ще жорстокіше, ще гіршу муку. Баллон продовжував:

— Бачу, ви вагаєтесь. Хочете бути благородним до своїх власних креатур? Адже ви вважаєте нас своїми креатурами, моого колегу Штіфтера й мене? Признайтесь! Зрештою, окрім нас, є ще багато інших. Ідіть до рейхсканцлера. Погрозіть йому зрадою державних таємниць! Або шантажуйте рейнсько-вестфальський сталевий трест! Чи вашого батька! Хіба вам не відомі його історії з дівчатками-підлітками? Або підкупіть Шольца. Подейкують, що промисловці уже його підкупили. Ви, з вашим комерційним і життєвим досвідом, завжди в силі придумати якесь шахрайство. Чи варто задумуватись над тим, що таке добро і зло, тому, хто вкрав п'ять мільйонів, не кажучи вже про ті сто мільйонів, які ви занапостили.

— Так що ж ви мені радите? — знову запитав Трюффель. У нього так боліла голова, що, здавалось, череп розколюється.

— Ви могли б одружитися, — мовив Баллон. — Або виїхати за кордон. Гроші у вас є?

— Ви радите тікати? У шістдесят два роки?

— Тоді вас чекає тюрма.

— Баллоне, — прошепотів Трюффель. — Може, краще покінчти з собою? Застрелитися?..

— Робіть, що знаєте, — байдуже кинув Баллон.

І Трюффель пішов, опустивши голову. Ралтом він звів очі. Він опинився на незнайомій вулиці, в незнайомому кварталі. Якийсь студент чи учень сказав йому, що це Веддинг, підвів до таксі. Він поїхав додому, не осмілюючись заходити до власного дому, лежав біля статуї Діани за кущами багато годин.

Нарешті підвівся, стомлений, розбитий, покинув свій сад і знову почав блукати вулицями. Вже вечоріло, коли

він опустився на край тротуару, незважаючи на допитливі погляди перехожих. Незабаром елегантного пана в забрудненому, пом'ятуму костюмі, з розпатланим волоссям, без капелюха обступила юрба цікавих.

Раптом з крамниці, що містилася поблизу, вийшов молдик і наблизився до юрби, він заговорив до літнього чоловіка, який мовчав, нахилився над ним, поставив з допомогою якогось пана на ноги і завів до крамниці, що на ній було написано: «Торгівля городиною і південними фруктами. Ніколаус Пфеффер».

Так, то був Ніколаус Пфеффер, власник крамниці і батько однорічної дівчинки. Його молоду дружину звали Оттілія Альковен. Колишня танцюристка й коханка Блау вже не танцювала. Пфеффер натрапив на неї в одному кафе в Газенгайді. Кельнер сказав йому, що їй платять дві марки за вечір. Пфеффер запросив Оттілію до свого столу. Вона відмовилася. Тоді він назвав своє ім'я і признався, що є шкільним товарищем Блау і Штіфтера. Вони вийшли разом. Штіфтер покинув Оттілію, вона потім намагалася влаштуватися до театру, але ніхто не брав її на роботу. Часи були важкі, в країні панувала криза, установи банкрутували. Оттілія стомилася, зневірилася в свою успіху, в свою щасті. Якийсь агент влаштував її в кафе. Вона почувала себе цілком самотньою, покинутою.

Пфеффер взяв її до себе. Потім вони одружились. Оттілія стала з Ніколаусом Пфеффером за прилавком, вона була гарна, клієнти любили її, торгівля процвітала. Через рік Оттілія народила дочку, яку назвали Марією. Родина Пфефферів була щасливою.

Пфеффер завів Трюффеля до кімнати. З допомогою Оттілії він поклав його на диван, потім приніс пляшку коньяку і влив йому чарку до рота. Трюффель лежав мовчки, його нерухомі очі гарячково блищають, сивий чуб розпатлався.

— Що ми з ним робитимомо? — запитав Пфеффер свою молоду дружину Оттілію. — Може, викликати лікаря?

Коли приїхала машина швидкої допомоги, Пфеффер сидів біля Едуарда фон Трюффеля, накинувши на нього своє пальто, бо йому здавалось, що старого морозить. Пробило восьму, сонце зайшло, з вулиці постукали до крамничних дверей. Оттілія відчинила й повернулася з двома санітарами. Вони підняли пана фон Трюффеля, що все ще мовчав і тупо дивився перед собою, і понесли на ву-

лицю. Папа фон Трюффеля поклали в карету, санітари зайнняли свої місця, водій ввімкнув мотор, і незабаром карета зникла за поворотом.

Ніколаус Пфеффер обійняв свою молоду красиву дружину, зачинив крамницю і подався з нею додому, де їх дожидалася донечка. Пфеффер, махнувши рукою, прогнав од себе меланхолійний настрій і поцілував на сходах свою принадну дружину в уста.

Розділ дванадцятий

ВТЕЧА

Йозеф Бар глянув на погідне небо. Вопо ніби купалося в чудовій синизні, безконечно прозорій і чистій. Теплий вітерець кружляв по зеленій долині. Білі води Ельби виблискували, пінились і шуміли, наче тільки-но вирвалися з сотень джерел. На вершках пологих пагорків, обабіч вузького русла ріки, ще стояли голі ліси. На краю луки, де розташувалася невеличка компанія, цвіли сніжки і глід, стояли зеленіючі берези й модрини, мерехтили пухнасті котики, ледь-ледь тримтіло липке ясно-зелене листячко.

Йозеф Бар опустив очі. За кілька кроків од нього лежали в соковитій траві Баллон і Штіфтер; вони розчавлювали своїми тілами, руками й ногами жовті, блакитні й червоні квіти. Баллон висмикував стебла трави і жував їх, Штіфтер лежав горілиць і дивився на небо.

Трохи далі, на березі річки, стояла Марія, що три місяці тому одружилася з дядьком Россом. Вона стежила за хвилями. На ній було сіре вбрання, на голові червона шапочка, вона похилилась над водою, безвладно опустивши руки. Йозеф обернувся. За ним, спершись об ще зовсім тощеньку берізку з чорно-білими цятками, стояв ставний дядько Росс і дивився на нього. Високий, худорлявий, його очі блищали водянистою синизною, волосся було сіве, одяг — світло-сірий, туфлі — теж з темно-сірої тонкої шкіри, на руках сірі рукавички. Біля нього на траві лежала його палиця.

Йозеф Бар наблизився поволі до дядька. До болю відразно бачив він кожну рису обличчя цієї людини, яка ось уже дводцять п'ять років зринає перед ним в усі вирішальні моменти життя. Йозеф майже бездумно дививсь

на сльози, що поволі котилися з почервонілих кутиків очей доброго дядька Росса і блищали в свіtlі веселого весняного сонця. Що ж його зворушувало? Йозеф мовчки глянув на свого дядька і подумав:

«Він плаче за мною. Можливо, він і справді мене любить. Коли мені було тринадцять, я теж любив його. Коли було двадцять, мене заіхали якось уночі до камери, де вже сидів якийсь бродяга. Вдосвіта я побачив, що це він. Тоді я вперше перейшов кордон Німеччини. Тоді мені було двадцять років, сьогодні вже майже сорок. Тоді я був безтурботним і любив свободу. Сьогодні... Сьогодні він плаче, бо скоро помре, і коли зватиме мене, я не зможу прийти до нього; він простягатиме до мене свою старечу, кволу, всохлу руку з тремтячими розчепіреними пальцями, зволоженими смертельним потом, а я перебуватиму на чужині, в гіркому засланні, ходитиму чужими сходами і жадібно ловитиму з вуст ноганих людей мову своєї батьківщини, я стоятиму на кордоні, дивлячись на край, де дзурчать грайливі потоки, де зеленіють поля, де сільські парубки співають давні німецькі пісні, де вузенькі й криві вулички, де будинки з виступами й фронтонами, де церкви і монастири тонуть у присмерках».

— Ти часто писатимеш? — запитав з батьківською ніжністю в голосі дядько Росс.

— Звичайно, — відповів Йозеф.

— Телеграфуватимеш, коли потрібні будуть гроші?

— Звичайно.

— Не будь легковажним. Бережи своє здоров'я. Обіцяй мені, що не зневірішся і не впадеш у відчай!

— Я обіцяю тобі, що не зневірюся і не впаду у відчай.

— Стефане, — мовила Марія, що непомітно наблизилася до них, — Стефане, пан Штіфтер вважас, що тобі час, годі вже тут стирчати.

— Ти маєш рацію, — озвався Йозеф. — Ходімо.

Марія йшла попереду. За нею йшов дядько Росс, потім Йозеф Бар і, врешті, два шкільні товариши з Нюрнберга, два давні суперники Марії, два невдячні помічники пана фон Трюффеля, який лежав у лікарні для душевнохворих, два хороші й давні приятелі, вже трохи огрядній і поважний Альберт Штіфтер і малий, стрункий, граціозний і насмішкуватий Карл Баллон. У такій послідовності всі п'ятеро перетяли квітучу луку, розтоптуючи свіжу соковиту траву й різноманітне квіття, що розцвіло від усміху вес-

няного сонця. Йозеф Бар жадібно розглядав все навколо. наче хотів зберегти в пам'яті кожну деталь; він ішов, спотикаючись, не вибираючи дороги. Ось і наблизились до узлісся, де поблизу дороги стояв елегантний чорний лімузин Штіфтера, новий і блискучий. Штіфтер сів за кермо. Поряд з ним примостиився Баллон, позаду сіли «дядько» Росс, Марія і Йозеф Бар.

Вони домовились, що на кордоні Штіфтер швидко збере всі п'ять паспортів і пред'явить їх прикордонному поліцасві, не дожидаючись, поки той до них підіде, а зверху покладе свій власний паспорт, в якому значилось, що він, Альберт Штіфтер,— генеральний директор і депутат рейхстагу. Вони припускали, що німецькі митні службовці знають ім'я Штіфтера з газет, бо його часто згадували як керівника фракції Нової народної партії; отож німецькі митні службовці повірять Штіфтеру, що невеличка компанія іде на суботню прогулянку до Карлсбада, і не будуть надто прискіпливо перевіряти їхні паспорти, радіючи, що познайомилися з одним із найвідоміших сучасних політиків Німеччини. Словом, всі сподівалися, що обман удасться.

Штіфтер повернув на дорогу, збільшив газ і помчав з швидкістю сто кілометрів на годину в напрямі чеського кордону. Незабаром вони під'їхали до митниці. Всі п'ятеро були неспокійні і стривожені, всі п'ятеро тримали, думаючи про наступні хвилини і про себе.

Йозеф Бар, не усвідомлюючи, що робить, скопив руку Марії, одягнену в рукавичку, і сильно стиснув її. «Мені байдуже,— міркував він.— Якщо мене піймають, то піймають. А пощастиТЬ втекти, то буду вільний. Ах, ця свобода!»

Штіфтер думав про те, як він під'їде до митниці, елегантно, самовпевнено. «Може, здалися б чайові... Та ні, в Німеччині гроші не потрібні, тут потрібне звання, титули, посади. Я, очевидно, зробив дурницю, вплутавшись до цього. Якщо не пощастиТЬ, буде скандал, а може, й судовий процес, який утруднить мою політичну кар'єру. Цей Бар, безперечно, тямуща голова. Можливо, в нього є навіть характер. Дурень, безперечно, дурень! Проте він відстоює свої погляди. Можливо, коли допомагаеш людині, не одержуючи за це нічого, тобі стає приємно, солодко. Чому ж тоді люди не хочуть бути добрими й послужливими один до одного?..»

«Ще трохи,— думав Баллон,— і я теж був би на місці Йозефа Бара, теж мусив би тікати з батьківщини, ставши жертвою суворих ідеалів й незмінних ідей. Який жахливий егоїзм — прагнути переконати все людство! Яка фатальна помилка! І все-таки якими значущими й бурхливими були дні сп'яніння і якими порожніми й тверезими стали дні скептичного пізнання!»

Лімузин раптом зупинився. До водія підступило двос службовців.

— Паспорти! — звернувся Штіфтер до своїх друзів. Баллон, Марія, Росс і Бар квапливо подали йому свої документи. Штіфтер поскладав їх один на одного, поклавши зверху свій паспорт, потім вийняв митну перепустку для автомобіля і почав провадити із службовцями переговори. Ніхто б і не помітив, що в нього було не менш підстав хвилюватися, ніж у його друзів. Адже один з паспортів був фальшивий. Паспорт Йозефа Бара був виданий на ім'я Еріха Бюттнера, юриста.

Це були тривожні хвилини. Марія насилу стримувалася, щоб не вибухнути істеричним сміхом; вона намагалася висмикнути свою руку, яку все ще міцно стискав Йозеф, бо боялася, що це може образити службовців, якщо вони надто цнотливі й моральні. Йозеф кілька разів повторив своє нове прізвище, як тільки службовець розкрив рота і, звертаючись до нього, чесно сказав: «Прошу йти за мною!» Росс вийняв велику білу хусточку і почав голосно сякатися. «Це впадає в очі,— подумав Йозеф Бар,— що він, збожеволів? Але тепер все одно, обман викрито, мене зараз арештують». Баллон стежив за Штіфтером. Його дивувала витримка, чесність і такі доречні манери. «Який негідник цей Штіфтер,— міркував Баллон,— він піде далеко. А може, він і справді непогана людина? Адже він допоміг Йозефу Бару, у нього можуть бути неприємності, навіщо це йому здалося?..»

Штіфтер дійсно допоміг Йозефу Бару, якого засудили до трьох років ув'язнення за статті в журналі «Література й політика». Вони стосувалися колишнього співробітника Карла Баллона і викривали деякі ав'язки воєнної промисловості з закордонною пресою; військове міністерство звинуватило його в розголошенні державних таємниць, бо в статтях було наведено кілька цифр із військового бюджету. На процесі, що тягнувся понад рік, Йозефа Бара було засуджено, хоч звіт про бюджет давали на від-

критому засіданні рейхстагу. Говорили, що воєнний міністр, хоробрий і одвертій генерал, не любив, коли цивільні люди критикували його бюджет.

Йозеф Бар, звичайно, знов, що боротьба з володарями держави — небезпечна. Але він не припускає, що його противники ударять саме тут і саме за це. Він пішов до дядька Росса, щоб попрощатись, подякувати та одержати від нього моральну підтримку, адже три роки ув'язнення — не жарт. Дядько Росс був обурений жорстокістю й несправедливістю вироку, але ще більш обурила його готовність Йозефа Бара відбути кару.

— Ти втечеш! — крикнув дядько Росс. — Втечеш, навіть коли б мені довелося зв'язати тебе та нести в мішку на своїх старечих плечах до кордону! Я не потерплю, щоб тюремні сторожі топтали тебе, моого пебожа. Наша родина варта більше, ніж сто воєнних міністрів, ніж тисячу гендлярів.

Йозеф посміхнувся.

Дядько Росс підійшов до своєї коханої дружини і сказав:

— Маріє. Я обурений. Йозефа треба врятувати.

— Йозефу треба тікати, — відповіла Марія.

— Він не хоче, — мовив Росс.

— Він утече, — запевнила Марія. Вона подумала трохи й подзвонила Баллонові.

— Ви знаєте, — сказала вона, — що я вийшла заміж? Я дуже щаслива з паном Россом. Мені потрібно з вами порозмовляти.

Годину перегодом Марія заявила Баллону:

— Я обурена. Йозефа треба врятувати. Скажіть йому, що він мусить виїхати за кордон.

Баллон відповів:

— Я теж обурений. Але чому ви дивуєтесь? Від кого ви сподіваєтесь справедливості в цьому світі?

— Йдеться не про справедливість, — перебила його членкою й люб'язно Марія, — йдеться про Йозефове життя. Стефан твердить, що Йозеф велика людина.

Баллон порозмовляв з Баром у присутності пана й пані Росс. Йозеф врешті-решт погодився тікати. Баллон сказав, що це може влаштувати тільки Штіфтер, але думка про те, щоб просити Штіфтера сприяти втечі Бара, здалася йому химерною, навіть фантастичною. Баллон сміявся сам із себе. Проте він таки пішов до Штіфтера.

— Я обурений,— мовив він йому.— Йозефа Бара треба врятувати, ти розумієш, він мусить утекти.

Штіфтер спантеличепо глянув на Баллона. Од нього вимагати, щоб він, незважаючи на великий риск, допоміг зовсім чужій людині, пішов проти законів своєї країни? Виходить, його вважають доброю, готовою на жертви людиною! Він вирішив, що мусять же бути люди, які у вирішальний момент робили б те, що підказує їм власний розум.

«По суті,— розмірковував Штіфтер,— віп діс не для себе, тому він не потребує згоди світу. Бо, врешті, хто ж краще знає, чого хоче світ, що йому потрібно й корисно, як не той, хто ним володіє й керує. Людство,— думав Штіфтер,— несвідоме. Я — активна свідомість світу!»

Штіфтер краще від будь-кого, іншого вмів усе влаштувати. Він роздобув для Йозефа Бара фальшивий паспорт, порадив організувати прогулянку на машині до Карлсбада, запропонував для цього свій автомобіль і свою особу, заявив, що вестиме машину сам; і ось він сидить за кермом шикарного лімузина, елегантний, розмовляючи спокійно із внутрішньою урочистістю; ось митний службовець повертає йому паспорти, він членою й привабливо посміхається, махає на прощання рукою, вмикає мотор, лімузин перетинає чеський кордон, і незабаром вони мчать із стокілометровою швидкістю; праворуч мелькають ліси, ліворуч — поля, луки і ріки, села й башти церков; їм здається, що вгорі з шаленою швидкістю пливе небо разом із хмарами й сонцем, внизу під ними біжить земля, шумлять придорожні дерева й чагарники, наче всі вони — дерева, чагарники, села, луки, ліси, сонце і хмари — тікають од неволі й радіють у сяючому свіtlі чудового весняного дня, що велика людина їде на волю!

Перетнувши кордон, усі п'ятеро почали сміятися, гукати, перекидатись безглаздими словами і фразами, наче сп'янілі од весни чи од вина. Але раптом, коли Штіфтер після півгодинної їзди зупинився в маленькому містечку поблизу залізничної станції, всі вони вийшли з машини біля відкритого кафе й засумували, стали похмурими і мовчазними. До них підбіг кельнер із серветкою під пахвою й запросив панство сісти. У великому саду, поміж високими й старими буками, столло біля ста столів з багатьма маленькими стільцями навколо. На столах

лежали жовті скатерки з червоною квіткою і двома зеленими листками, намальованими посередині, і кожен стіл скидався на маленький селянський сад. Три кельнери стояли, спершись об стіл або стовбур дерева, в різних кінцях саду, і з цікавістю розглядали німецьких туристів, що вийшли з нового лімузина й простували до них у супроводі четвертого кельнера,— і'ять авантюристів, контрабандистів і аферистів; попереду «дядько» Росс, високий, сірий, з дещо комічною гідністю, за ним Марія — з граціозною пихатістю, ніби наздоганяючи свого чоловіка швидкими нервовими кроками, за подружжям — обидва шкільні товарищи, нові друзі пана Бара, Штіфтер і Баллон, один високий, другий малий; Штіфтер крокував, наче полководець або начальник канцелярії; там, де ступала його нога, панував жах і насмішки; Баллон же йшов поряд із ним, наче сноб; його легка граціозність змужнілого юнаця здавалася пародією на енергійну гідність Штіфтера. Іронічна посмішка Баллона, що вже переходила у звичку і вирізбила зморшки навколо його рота, ця скептична посмішка всезнайки опошляла трагічну суворість високою, дебелого Штіфтера, на обличчі якого позначилася повага й фальшива монументальність, які тільки завдяки великій і злій чи, можливо, холодній тяжучості майже нерухомих очей не надали ще його обличчю скам'янілого вигляду.

Кілька кроків позаду плентав Йозеф Бар, самотній наче не належав до жодного товариства, ні до цього, ні до будь-якого іншого. Бо Йозеф Бар, як і більшість соціальних талантів, пророків, творців релігій, засновників партій, народних трибунів, благодійників і поліпшувачів людства, здавався дуже відлюдним і одиноким, як, зрештою, вся ця п'ятірка. Йозеф Бар був одягнений скромніше, ніж його супровідники, його поведінка не впадала в очі, його зовнішність була непомітною; він мав чутливе серце, найблагородніші погляди і гострий та рідкісний, але химерний розум, який однаково часто спостерігається як у геніїв, так і в диваків, як у великих людей, так і у великих ідеалістів типу Дон-Кіхота, Гамлета чи благородного Атта Тролля.

Всі п'ятеро туристів сіли за один з численних столиків і почали балакати, не стежачи за своїми словами; Марія дивилась на кельнерів, Росс — на Йозефа, Баллон — на Марію, Йозефа і Штіфтера, а Йозеф Бар — на небо.

Штіфтер запитав хазяїна, коли відходить найближчий поїзд до Праги. Той відповів, що через дві години. Принесли каву; у кожного з них були цілком різні думки й почуття, але всі вони відчували певну пошлість, гніточущу порожнечу й пригнобленість, яку відчуваєш у залах чекання або під час прощаальних церемоній, коли почуття вичерпуються, жести стають незgrabними, нав'язливими й вимушеними, думки — бапальними, коли спочатку потай, а згодом часто й відверто зиркаємо на годинника, коли сигарета перестає смакувати, коли всі написи й плакати прочитано вже десятки разів, коли слова починають втрачати свій сенс і звучать банально, коли ми, роздратовані й отуплі, прагнемо хоч на мить затримати почуття свого серця — цей найпетривкіший подих на нашій землі.

Марія і Росс, Штіфтер і Баллон, благородний утікач Йозеф Бар сиділи за прибраним столом, розмовляли й мовчали, мовчали й розмовляли. Небо було блакитне. Купчасті хмари нерухомо висіли в ньому. Дерева не ворушилися. Вулицею, повз кафе, проходили люди: селяни з навколошніх сіл, школярі з ранцями, служниці з собаками, поліцай, що уважно розглядав закордонний автомобіль, хлопець з булочної на велосипеді з порожнім кошиком через плече, час од часу проїжджав автомобіль або селянський віз, розганяючи гусей, що зважились на далеку прогулянку до найближчого ставка. Маленьке містечко, кафе, чотири кельнери, що стовбчили в різних закутках пустого саду, спершись об високі і старі буки, — все здавалося зачарованим у тасмничому сяєві ще зовсім молодого весняного сонця; повітря було тепле й тихе, наче у лісі, а надвечірній небосхил — веселий і напрочуд мирний.

Йозеф Бар сказав, що їм час повернати назад, а він чекатиме вже сам, адже тепер йому часто доведеться чекати, і він повинен до цього звикнути. Росс і Марія, Баллон і Штіфтер — всі запевнили його в напівцирою запопадливістю, що вони нізащо не погодяться залишати його і чекатимуть, аж поки надійде поїзд, що завезе його до Праги; їм хочеться восганис з ним порозмовляти, хоч незабаром вони знову будуть разом, становище мусить змінитися, в найближчому часі кордони будуть відкриті, і можна буде вільно подорожувати з одної країни до іншої.

Вони залишилися, мовчали й розмовляли, розмовляли й мовчали. Врешті Йозеф Бар і Росс підвелися майже одночасно. Росс сказав, що піде на вокзал купити Йозефу квиток, Йозеф Бар кивнув головою на знак згоди і подався за своїм літнім дядьком до виходу.

Вокзал і кафе були розташовані в передмісті, на протилежному боці вулиці стояли дві вілли. Йозеф перейшов вулицю і опинився на лузі, зеленій і барвистій. Він сів на польовий камінь, заклавши ногу за ногу і підперши рукою підборіддя. Він задумливо дивився на луку й ліс і на небосхил, за яким зовсім близько була Німеччина, відчині недосяжна для нього.

Але ніхто не підійшов до Йозефа і ніхто не заглянув йому в очі.

Тим часом Баллон і Штіфтер сиділи за столиком у відкритому кафе один навпроти другого, праворуч і ліворуч од Марії. Всі троє раптом відчули нестерпність своїх взаємин, фальшивість ситуації, бо вона, дружина літнього чоловіка, сиділа між двома колишніми коханцями, один її спокусив, а другий викрав, коли вона була ще нареченю, обидва скомпрометували її, один зрадив, другого зрадила вона!

Злість загострила її погляд. Довго й уважно приглядалася вона до обох молодиків, що сиділи з нею за одним столиком у відкритому кафе, в якому вони, можливо, ніколи більше не побувають. Заради чого принесли вони в жертву свій час, свою особисту безпеку й спокій? З почуття симпатії до цього чоловіка, ідеї та ідеали якого були для них цілком чужими? Чи заради неї? Однак це здавалося смішним, бо хіба вони кохали її коли-небудь? І чи взагалі знали вони, ці два елегантні молодики, що таке кохання? А вона, Марія, вона знала? Можливо, це своєрідне пригодомшення, примха, настирлива ідея, фатальна помилка?

Марія поринула в довгі роздуми. Раптом, посміхнувшись, заговорила своїм звичним голосом:

— Що ви за люди?

Штіфтер і Баллон звели очі.

— Як ви сказали? — запитав Штіфтер.

Баллон іронічно посміхнувся. Він мовчав і з цікавістю дивився на Марію.

— Я запитую себе,— мовила Марія,— що ви за люди?

Штіфтер зміряв Марію допитливим поглядом.

Баллону здалося, що він розуміє Марію, і тому озвався, все ще посміхаючись:

— Звичайні люди. Мені здається, ми — звичайнісінькі люди.

— *Hi!* — вигукнув різко Штіфтер.

— *Hi?* — перепитала Марія. Вона була дуже красива в цю мить. — *Hi?*

— *Hi*, — повторив рішуче Штіфтер. — Чому не сказати правди? Ви питаете, що ми за люди? Відповідаю: ми обранці успіху! Для того, щоб одиниці жили, як ті боги, тобто щоб пізнавали, діяли, й крокували вперед, мільйони жертвують своїм життям. Маси не мають значення. Долю людства вирішують вожді. Мільйони зірок гаснуть у космосі, а сонце, єдине небесне світило, сяє й живе в наших серцях, як ми живемо в його світлі! Ви питаете, що ми за люди? Чи не краще запитати, ким ми станемо?

— Це кожному ясно, — мовила Марія. — Ми станемо попелом, пилом. Навіщо стільки галасу?

— Наш друг Штіфтер, — озвався Баллон, переставши посміхатись, — має рацію, вважаючи життя безглуздим. Однак йому здається, що є якісь винятки. Я не впевнений у цьому. З деяких пір я починаю розуміти, що життя сотень мільйонів було б менш безглуздим, принаймні менш важким і болючим, коли б не було осіб, які виділилися з іхнього середовища або, як то кажуть, видерлися нагору, що їх ми величаемо вождями. Бо саме вони, ці вожді, що видають себе за квінтесенцію всього людства, ці псевдогоди, що живуть серед нас, або оті удавані Прометеї на кшталт нашого благородного й збанкрутілого друга Бара, що зазнав невдачі й сидить он там на луці та думає свою благородну думу, найбільше заважають жити. Гляньте! — вигукнув Баллон з ширим обуренням й шаленою пристрастю. — Гляньте на нього, на цього Прометея! Можливо, йому пощастить, і він викраде полум'я небесного вогню. Що ж тоді буде? Вопо засяє навколо нього, а нас спалить, бо ми, звичайні люди, не створені для вогню богів. У темряві скромного існування нам затишно і зручно, і ми спокійно доживаємо своє життя.

— Ви лаєте Йозефа? — сказала Марія. — Але він вартий більше, ніж ви, Штіфтер, мій чоловік і я, більше, ніж тисячі таких, як ми!

— Тим гірше! — закричав Баллон. — Того, хто нищить людей, хто отруює їм життя, хто мільйонами жене

їх па смерть, хто ставить до цих бідолапних, смертних, кволих створінь вічні, вирізьблені в камені моральні вимоги божествених, тобто нелюдських, законів, вони називають великими і геніями, будують їм храми і статуї, оспівують у піснях і книгах. Я плюю на жалюгідність цих вожаків, які є великими тільки тому, що їх оточують мільйони, плюю на цих визволителів, на цих пророків, фюрерів і на всю банду шарлатанів!

— Кого ви називаєте шарлатанами? Що ви розумісте під цим словом? — запитала Марія.

— Шарлатан? — озвався Баллон.— Так я величаю кожного, хто обіцяє більше, ніж може. Хто видає себе не за того, ким є насправді. Який удає, що вміє те, чого сам не розуміє. Ставить вимоги, яких сам не може виконати. Все це зграя шахраїв і дурисвітів! Я називаю так лікарів, що обіцяють здоров'я, а насправді здорових роблять хворими, а хворих просто вбивають. Суддів і адвокатів, яким даремно платять, бо вони не люблять справедливості. Попів, що розповідають про богів, у яких самі не вірять. Митців, що осмілюються виправляти природу, а то ще й творити щось нове, хоч не в силі виправити себе самих. Дослідників і мислителів, що говорять про речі, яких не бачать, не відчувають і не чують; вони розщеплюють атоми, граються цифрами, вимірюють енергію світу, а не знають змісту й походження своїх власних думок! Усіх цих людей, зарозумілих і чванливих, які кричат, що здатні на щось більше, ніж на вирощування капусти, я називаю просто шарлатанами! Гляньте навколо себе! Всюди у великих містах і маленьких оселях, всюди, де є більше людей, ніж їх вміщає маленька хатина чи одна сім'я, всюди, де когось звеличують і прославляють, ви почуете про шарлатанів!

— Ви ненавидите людей! — проказала тихо їй ніби злякано Марія.— Ви нещасливі?

— Hi, не ненавиджу,— відповів Баллон,— я їх просто не люблю.

— Ти не правий,— озвався Штіфтер, відчуваючи дивну збудженість.— Я не стану захищати нашого друга Йозефа од твоїх нападів. Я теж не довіряю людям, що пишуть для багатьох або на площах проповідують велику рівність, загальну свободу й справедливість для всіх! Але дозволю собі вказати на себе самого і на своє життя, чого варте було б усе людство і вся земля без таких, як я,

без мене, коротше кажучи, без практичного ідеаліста, яким є я!

— Що? — запитав Баллон і почав голосно реготати. — Як ти себе назвав?

— Практичним ідеалістом, — повторив Штіфтер ні без поваги й самовпевненості, будучи твердо переконаним у правдивості кожного свого слова, яке готовий був підтвердити найтяжчою і найсвятішою присягою. — Я — практичний ідеаліст. Я був ним усе своє життя, відколи став дорослим і усвідомив своє завдання у світі. Людство має великі можливості й перспективи. Хто ж має їх здійснити? З тих пір як я став мислити й працювати, то дбав тільки про це: бути прикладом і зразком для людства і свою практикою діяльністю, своїми вчинками приносити користь своєму оточенню, місту, державі, народові і всьому світу. І коли б нині навіть мені довелося знищити людство, зруйнувати людську душу, я зробив би це радо й робитиму завжди, поки віритиму, що приношу користь, що виконую свій обов'язок.

— Мені щастило, — продовжував Штіфтер, — але це не було випадковістю. Ніколи не щастить тим, хто цього не прагне й не заслуговує, хто не посугується крок за кроком, непохитно й упевнено, по незмінній невтомній дорозі діяльного життя! Коли б я протягом останніх п'яти чи десяти років хоч раз подумав про свою власну вигоду, свої власні інтереси, свої болі чи радості, то не став би тим, ким є сьогодні, Альбертом Штіфтером, мене давно засудили б і стратили, бо я був би шарлатаном.

«Чи він справді чудовисько? — міркувала Марія. — Чи хоч вірить у те, що говорить?»

Вона проникливо дивилася на нього, наче хотіла поглядом витягнути кожну думку. Що це за людина?

— Я геж вірю, — мовив з запалом Баллон, і в його очах засяяла дивна схильованість, його голос третмів од таємничого любострастя великої сповіді, яка буває лише один раз у житті, — я теж вірю, що мое життя мало одну мету. Я теж вірю, що завжди, скільки пам'ятаю себе, носив у своєму серці тільки сумніві, тільки жахливий скепсис стражденного розуму! Я кричав про справедливість, істину, любов до людей і тому подібне. Але це був тільки болісний крик моєї душі, голасний стогін моєї розpacі, бо, скільки пам'ятаю, я завжди сумнівався. А що таке думка, як не розpac і не втеча од розpacу, як не шалена погоня

за життям і смертю, даремна, бессильна втеча життя од смерті, що є єдиною вірогідністю нашого сумнівного й недостойного життя! Коли я кохав, то це було тільки прагнення кохати, прагнення не сумніватися в людях, таких, як я. Кожне кохання — це розпач і страх. Усе своє життя я був скептиком, лицеміром, зневіреною людиною. Та коли б став іншим, коли б дійсно перемінився і заявив, що житиму лише для людей, то теж був би жалюгідним шарлатаном!

Марія тримала усім тілом. Їй хотілося кричати. Вона зіпила зуби. Невже він не пам'ятає, ким був раніше, що думав, що говорив, що писав і в що вірив? Чи справді був чудовиськом, брехуном, лицеміром, шахраєм, шарлатаном, як і той другий, що сидів навпроти нього?

Обое сиділи й розмовляли, наче обмінялися душами, наче Штіфтер став Баллоном, а Баллон — Штіфтером. Виходить, вони брехали? «Ні,— сказала собі Марія і задрижала од страху перед потворністю людської душі,— ві, вони справді забули, все забули! Таки справді вірять у те, що говорять!»

«Так,— подумала вона, і її вуста скривилися.— Так, цей Штіфтер забув усе, і те, що вбив Коня, і те, що зраджував людей: Росса, Блау, Обермабра; зрадив кохання, сотні разів зраджував мене; забув свою гонитву за грішми, могутністю, успіхом, свою черствість, лицемірство, жадібність, брехню; всі свої шахрайства, підкупи, обман, усіх людей, що стали його жертвами...»

Баллон теж усе забув: свою любов до людства, віру в своє покликання, свої ідеали, ідеї, великі слова й переконання; свої мрії, захоплення Йозефом Баром, боротьбу за справедливість, за правду, гуманізм; своє палке патетичне кохання, навіть кохання до мене; свої діла, добре вчинки, друзів, статті, промови; своє презирство до кар'єристів і скептиків, малодушних і нерішучих; свєю працю на благо миру в Європі; свою жагу ненависть до підлоти, варварства й егоїзму; так, він справді втратив увесь благородний вогонь душі!

Я теж усе забула. Мрію про кохання, щастя...»

— Так,— мовила вона голосно,— всі ми шарлатани!

Від цього Штіфтер і Баллон оскаженіли. Зірвавшись на рівні ноги, вони закричали один одному в обличчя:

— Шарлатан!

Вони повторили це декілька разів, наче жбурляли один

в одного камінням, схожі на двох запеклих ворогів. Обидва глибоко обміркували свою життєву сповідь, і обом в одну й ту ж мить здалося, що другий бреше, обманює себе й інших. Баллону здавалося, що Штіфтер бреше. Штіфтеру здавалося, що Баллон бреше. І обом стало неприємно, що їм брешуть, брешуть з такою переконливістю, з такою вірою і таким благочестям, брешуть у такий спосіб і в таку пору.

Обидва кричали голосно й виразно, наче громадські обвинувачі:

— Ти! — кричав Баллон.— Ти — шарлатан!

— Ти! — кричав Штіфтер.— Ти — шарлатан!

У цю мить, обливаючись потом, біг до них «дядько» Росс, махав білою хусточкою й кричав пронизливим голосом, наче сповіщав про кінець світу.

— Йозефе! Поїзд! Відправляється твій поїзд!

Ross помітив свого небожа, що підвісся з каменя, і вручив йому квитка. Марія зірвалася з місця, схопила Йозефового капелюха й плаща, вибігла на вулицю і пхнула їх йому до рук. Йозеф вийняв годинника, помахав друзям, що зібралися біля виходу з кафе, і величими кроками попрямував на вокзал. Услід за ним, цілком без потреби, біг дядько Росс.

Всі помітили раптом якусь дивну схожість між дядьком Россом і небожем: і Марія, і Штіфтер, і Баллон. Баллон простягнув руку в напрямі обох, вхопив давнього шкільного товариша за руку і закричав:

— Йозеф Бар! Ось хто справжній шарлатан!

Поїзд рушив, Ross повернувся з вокзалу, по його худорлявих щоках текли слози; літня людина з мокрим од сліз обличчям і бородою мала зворушливий і водночас смішний вигляд. Баллон, звертаючись до свого приятеля Штіфтера, сказав:

— Ти маєш рацію. Йозеф Бар — справжній шарлатан!

П'ять хвилин перегодом вони сіли в автомобіль і поїхали іншою дорогою до Німеччини.

89кот.

